

KISA VERSİYON

Toplumsal Bir Zorluk Olarak İslamcılık

Nedenler, Etkiler, Eylem Seçenekleri

Künye (Impressum)

Çeviri: Samet Er

Redaksiyon: Hande Abay Gasper

*Bu yayın aşağıdaki derleme esere dayanmaktadır: Abdellah, S., Tultschinetski, S., Junk, J. & Freiheit, M. (Eds.). (2025). Islamismus als gesellschaftliche Herausforderung: Ursachen, Wirkungen, Handlungsoptionen. Springer VS.

Abdellah, S., Tultschinetski, S., Junk, J., & Freiheit, M. (Eds.). (2026). Islamism as a Societal Challenge: Causes, Consequences, Strategic Responses. Springer VS. (forthcoming)

Hazırlayan: Transfer Projesi RADIS
c/o PRIF - Peace Research Institute Frankfurt
Darmstädter Landstraße 110-114
60598 Frankfurt am Main
www.prif.org | www.radis-forschung.de

© 2026 PRIF All rights reserved.

IKG | Institut für interdisziplinäre
Konflikt- und Gewaltforschung

 Violence
Prevention Network

Gefördert durch:

Bundesministerium
für Forschung, Technologie
und Raumfahrt

Önsöz

Bu yayın, “Islamismus als gesellschaftliche Herausforderung: Ursachen, Wirkungen, Handlungsoptionen” başlıklı derleme kitaptaki katkıların kısa versiyonlarını içerir. Kısa versiyonlarda, yazarların onayıyla, özgün katkılardan kimi metin parçaları kelimesi kelimesine, kimi ise küçük ifade değişiklikleriyle alınmıştır.

Söz konusu derleme, RADIS araştırma ağının Almanya ve Avrupa’da İslamcılığın nedenleri ve etkileri üzerine dört yıl boyunca disiplinlerarası yürüttüğü çalışmaların sonuçlarını bir araya getirmektedir. Ağ ve projeler hakkında ayrıntılı bilgi, ayrıca kapsamlı bir yayın listesi, video materyaller, bir podcast ve temel araştırma temalarına dair blog serisi www.radis-forschung.de/en/ (İngilizce) adresinde yer alır. Site ayrıca politika, eğitim ve toplum alanlarındaki aktörlere yönelik uygulama odaklı el kitapları ve transfer yayınları sunar. Bu vesileyle tüm yazarlara ve cömert desteği için Almanya Federal Araştırma, Teknoloji ve Uzay Bakanlığı’na (BMFTR) teşekkür ederiz.

Not

Bu metin Almancaya Dr. Samet Er tarafından çevrilmiş, Hande Abay Gaspar tarafından editlenmiştir. Çeviri sürecinin erken aşamalarında, ilk taslakların oluşturulması ve uzmanlık gerektiren terminolojinin doğru kullanımı konusunda ChatGPT ve DeepL gibi yapay zekâ araçlarından yararlanılmıştır. Nihai metin bize aittir ve titiz bir dilsel incelemeden geçirilmiştir. Anlaşılabilirliği artırmak ve üslup gerekçeleriyle özgün metinden küçük sapmalar söz konusu olabilir.

İçindekiler

Bölüm 1: Toplumsal bir zorluk olarak islamcılık: Bir giriş <i>Shaimaa Abdellah, Manuela Freiheit, Julian Junk ve Sina Tultschinetski (RADIS)</i>	5
Bölüm 2: Hiç kimse sabah uyanıp birdenbire radikal olmaz: İnsanlar neden radikalleşir? <i>Susanne Pickel (RIRA Projesi)</i>	11
Bölüm 3: Almanya'nın islamcılıkla toplumsal ve siyasal bağlamda mücadelesi: Eğilimlere ve temel zorluklara genel bakış <i>Reem Ahmed, Lea Brost, Julian Junk, Martin Kahl, Mona Klöckner, Lea Scheu, Manjana Sold ve Isabelle Stephanblome (KURI Projesi)</i>	16
Bölüm 4: Kenardan merkeze mi? Sağ popülist İslam yorumları ve uygulamaya dönük eylem önerileri <i>Anna-Maria Meuth, Max Manuel Brunner, Liriam Sponholz, Mirjam Weiberg ve Sabrina Zajak (RaMi Projesi)</i>	20
Bölüm 5: Almanya'da yaşayan Yahudiler politik-İslami antisemitizmi nasıl deneyimliyor ve nasıl anlamlandırıyor? <i>Niklas Herrberg, Bjarne Goldkuhle, Heiko Beyer ve Melanie Reddig (ArenDt Projesi)</i>	24
Bölüm 6: Güvensizlik ile Tanınma Umudu Arasında: Devlet, Toplum ve Müslümanlar Arasındaki Etkileşimler <i>Jörn Thielmann, Tina Brosi, Charlotte Jawurek, Patricia Wiater, Inken Okrug, Katharina Weinmann, Stephanie Müssig, Tarek Badawia, Fatma Aydinli, Ertuğrul Şahin, Nina Nowar ve Serdar Aslan (WECHSELWIRKUNGEN Projesi)</i>	28
Bölüm 7: Almanya'daki İslam alanında selefî üstünleme söylemleri: bilgi sosyolojisi temelli söylem analizi ve uygulama önerileri <i>Youssef Dennaoui (Deutungsmacht Projesi)</i>	34
Bölüm 8: Radikalleşmeye Yatkınlığa Mekânsal Perspektifler - Bir Karşılaştırma Çalışması <i>Sebastian Kurtenbach, Armin Küchler, Linda Schumilas, Yann Rees, Gerrit Weitzel ve Andreas Zick (RadiRa Projesi)</i>	37
Bölüm 9: Müslüman Nüfusta Şikayet, Hınc ve Radikalleşme <i>Evelyn Bokler, Sarah Demmrich, Özkan Ezli, Mouhanad Khorchide, Olaf Müller, Detlef Pollack ve Levent Tezcan (Ressentiment Projesi)</i>	40
Bölüm 10: "Alman İslamı" Müslüman karşıtı ırkçılık ve "İslamcılık" arasında? Tartışmalı bir kavramın ortak-üretimi üzerine <i>Özgür Özvatan (D:İslam Projesi)</i>	44
Bölüm 11: İslamcı saldırılar sonrasında Müslüman çatı kuruluşlarının kriz iletişimi <i>Gerrit Hirschfeld ve Sabrina Hegner (OKAI Projesi)</i>	47
Bölüm 12: Beklentiler ile Gerçeklik Arasında İslam Din Dersi İslamcı radikalleşmeye karşı önleme çalışmalarının potansiyeli ve sınırları <i>Margit Stein, Alexandra Schramm ve Veronika Zimmer (UWIT Projesi)</i>	52
Bölüm 13: Gençlerin İslamcı radikalleşmenin önlenmesi ve uzaklaşması için zorluklar ve başarı koşulları <i>Eike Bösing, Yannick von Lautz, Mehmet Kart ve Margit Stein (Distanz Projesi)</i>	56

Bölüm 1: Toplumsal bir zorluk olarak islamcılık: Bir giriş

Shaimaa Abdellah, Manuela Freiheit, Julian Junk ve Sina Tultschinetski (RADIS)

1. Kutuplaşmış toplum ve olgunun önemi

11 Eylül 2001'deki saldırılardan bu yana Almanya'da İslamcı faaliyetlerin nedenleri ve etkileri üzerine yinelenen tartışmalar yaşanmaktadır (bkz. Brost vd. 2022; Damir Geilsdorf 2023). Güvenlik politikası açısından güvenlik yasaları sıkılaştırılmış, güvenlik kurumlarının yetkileri genişletilmiş ve mevcut önleyici tedbirler gözden geçirilmiştir. Toplumsal açıdan ise İslamcılık üzerine tartışmalar sıklıkla göç ve entegrasyon meseleleriyle ayırım gözetilmeksizin (birbirine) karıştırıldı ya da Almanya'da İslam'ın konumlandırılması üzerine tartışmalara yol açtı.

Bu karmaşık toplumsal tepkiler büyük önem arz etmesine rağmen hâlâ yeterince araştırılmamıştır; oysa güvenlik ve güvenlik algısını etkiledikleri kadar kutuplaşma ve damgalamayı da güçlendirebilirler. Bunların her ikisi de radikalleşme için potansiyel zemin oluşturur. Bu nedenle İslamcılıkla yüzleşmek marjinal bir konu değil, liberal toplum ve temsilî demokrasi için merkezi bir meydan okumadır. Son on yılda İslamcılık ve onunla başa çıkma konusundaki araştırmalar büyük ölçüde artmış olsa da toplumsal boyuta hâlâ yeterince yer verilmemektedir.

Elinizdeki 'Toplumsal Bir Zorluk Olarak İslamcılık: Nedenler, Etkiler, Eylem Seçenekleri' başlıklı derleme bu boşluğu çeşitli analitik ve disipliner bakış açılarını çok sayıda araştırma alanından gelen verilerle bir araya getirerek doldurmaktadır. On iki bölüm içerisinde, dört yıl boyunca politika, yönetim, sivil toplum ve güvenlik birimlerinde radikalleşme, toplumsal kutuplaşma ve eylem stratejileri üzerine araştırma yapan on iki projeden oluşan ve 100'den fazla bilim insanını kapsayan bir araştırma ağının sonuçlarını bir araya getirir.

Araştırma projeleri 2020-2025 yılları arasında Bundesministerium für Bildung und Forschung (BMBF) (Türkçe: Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı'nın) "Gesellschaftliche Ursachen und Wirkungen des radikalen Islam in Deutschland und Europa" (Türkçe: "Almanya ve Avrupa'da radikal İslam'ın toplumsal nedenleri ve etkileri") destek programı kapsamında finanse edilmiştir.

Eserin tüm yazıları İslamcılık olgusunu ele alır. Birçok terim gibi İslamcılık da tartışmalıdır ve toplumsal değişim içindedir. Eserin çeşitli bölümlerinde, İslamcılık olgusuna farklı şekillerde yaklaşılabileceğini gösteren, birbirine bağlı beş perspektif yer almaktadır:

- (1) Toplumsal güvenlik ve istikrar: İslamcılık sadece terör saldırıları yoluyla doğrudan tehdit oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal istikrarı da tehlikeye atabilir. Radikalleşme süreçleri, kutuplaşma ve aşırıcılık ideolojileri istikrarsızlaştırıcı etki yaratabilir.
- (2) Toplumsal dinamiklerle etkileşimler: İslamcılık, ırkçılık, ayrımcılık, toplumsal dışlanma ve kimlik çatışmalarıyla yakından ilişkilidir. Bu dinamikler sıkça birbirini güçlendirir ve Müslüman toplulukların ötesine taşan gerilimlere yol açar. Bu tür gerilimler, Müslüman toplulukları giderek daha fazla odak noktasına taşıyan toplumsal-siyasal tartışmaların arka planını oluşturuyor; örneğin Almanya'da İslam'ın kurumsallaşması ya da Müslüman toplulukların rolü ve sorumluluğu gibi.
- (3) Önleme ve siyasi tedbirler: İslamcılığın ortaya çıkış faktörlerini ve ayrımcılık ile aşırıcılığın (örneğin aşırı sağcılık) etkileşimini anlamak, etkili önleme politikaları geliştirmek için esastır. Bu önlemler sosyal entegrasyon ve siyasi eğitimden, zararlı radikalleşme fenomenlerini erken teşhis etmeyi ve bunlara karşı koymayı amaçlayan devlet programlarına kadar uzanır.
- (4) Toplumsal uyumun teşviki: İslamcılıkta ırkçılık, ayrımcılık ve antisemitizm gibi mevcut toplumsal sorunlar güçlenebilir ve yoğunlaşabilir. Bu olgunun ayrıntılı bir analizi, sadece etkili şekilde mücadele etmek için

değil, aynı zamanda giderek kutuplaşan bir dünyada hoşgörü, diyalog ve toplumsal dayanıklılığı güçlendirmek için zorunludur.

(5) Ulusötesi ve uluslararası boyut: İslamcı ağlar ulusötesi niteliktedir; karşı stratejiler ise genel itibariyle yerel ya da ulusal düzeyde kalır. Uluslararası uyumun güçlendirilmesi, İslamcı ağları anlamaya, radikalleşmeyi önlemeye ve güçlü demokratik temeli korumaya yardımcı olabilir. İslamcılık yalnızca bir güvenlik sorunu değildir; toplumsal, kültürel ve siyasi süreçlerin derinliklerine nüfuz etmektedir. Bu eser, kavramsal yaklaşımların çeşitliliğini yansıtmaktadır.

2. İslamcılık alanındaki kavram çeşitliliği, kesişimler ve gerilim alanları

İslamcılık, radikalleşme ve aşırıcılık bağlamındaki terimler bilimsel ve toplumsal tartışmalara konu olur. Bu çeşitlilik hem gereklilik, hem zenginlik, hem de meydan okuma niteliğindedir

Bir örnek, radikal İslam kavramının temelini oluşturduğu “Gesellschaftliche Ursachen und Wirkungen des radikalen Islam in Deutschland und Europa” (Türkçe: “Almanya ve Avrupa’da radikal İslam’ın toplumsal nedenleri ve etkileri”) başlıklı destek programı. Bu kavram, aşırıcı ideolojiler veya şiddetle ilişkili olguları tanımlamak için sıkça kullanılır ve İslam içinde homojen, net sınırlarla ayrılmış bir akım bulunduğu izlenimi yaratır. Böylece dinin çeşitli mezhepleri, pratikleri ve kültürel biçimlenmeleri göz ardı edilir. Ayrıca kavram, siyasal ideolojilerle dinî içerikleri birbirine karıştırır ve sözde İslam Devleti (İŞİD/DAEŞ) gibi şiddet yanlısı grupları muhafazakâr ama şiddet içermeyen akımlarla bir arada ele alır. Bu da Müslüman ya da Müslüman olarak algılanan kişilerin genellemeci biçimde damgalanması tehlikesini barındırır (örn. Hößl vd. 2020, s. 13 vd.).

Bir başka problem, radikal kelimesinin aşırıcılık veya şiddet yanlılığı ile eşdeğer sayılmasıdır. Bir toplumda neyin “radikal” veya “aşırı” kabul edildiği zamanla değişebilir ve farklı perspektiflerden farklı değerlendirilir. Aşırıcılık gibi çoğu kez güvenlik makamlarının terminolojisiyle şekillenmiş olup anayasal düzene karşıtlık (verfassungsfeindlich) gibi sınıflandırmalarla ilişkilendirilmektedir. Radikalizm ile aşırıcılık arasındaki sınırlar farklı şekillerde tanımlanır. Radikal veya aşırıcı bir tutumun şiddet eğilimini zorunlu olarak içerip içermediği konusunda araştırmalarda fikir birliği bulunmamaktadır (örn. Neumann vd. 2018; Daase vd. 2019; Abay Gaspar 2020).

Radikalliğin kelime anlamı, toplumsal sorunları kökten ele almak demektir. Bu tutum, zorunlu olarak olumsuz değildir ve şiddet içermeyen, demokratik yollardan toplumsal değişime katkı sağlayabilir. Ancak “radikal İslam” kavramı genellikle aşırıcı veya şiddet odaklı hareketlerle eşanlamlı olarak kullanılmakta ve bu durum, radikal ama yasal siyasi görüşler ile anayasa karşıtı veya terörist faaliyetleri birbirine karıştırır. Dolayısıyla radikal İslam terimi hem analitik olarak yetersiz hem de toplumsal açıdan sorunludur. Bu, tanımlanan olguların karmaşıklığını gizlemekte ve çeşitli yaş gruplarında, eğitim seviyelerinde ve siyasi yelpazede yaygın olduğu pek çok çalışma tarafından gösterilen İslam karşıtı tutumların güçlenmesine katkıda bulunabilmektedir (örn. Kaddor vd. 2018; Pickel ve Pickel 2023).

Bilimsel tartışmada bunun yerine İslamcılık, İslamcı aşırıcılık veya selefilik gibi görünüşte daha kesin kavramların kullanılması önerilir. İslamcılık, toplum ve siyaseti iddia edilen İslami normlara göre şekillendirmek isteyen akımlar için bir şemsiye terim işlevi görür. Ancak bu terimler de tartışmalıdır ve bir örnek tanımları yoktur. “Siyasi İslam”, “İslami köktencilik” veya “cihatçılık” gibi terimler de kısmen aynı olgu için eş anlamlı, kısmen de ayrı tutmak amacıyla kullanılır. Böylelikle bazen aynı olgu için farklı terimler, bazen de farklı olgular için aynı terim kullanılır; bu da kavramsal netliği zorlaştırır (Damir Geilsdorf 2023, s. 10).

Buna ek olarak terimlerin siyasi amaçlarla çok yönlü şekilde araçsallaştırılması da söz konusudur. Radikal İslam gibi siyasi İslam da muhafazakâr ve İslam karşıtı söylemlerde, Müslüman aktörlerin siyasi angajmanlarını toptan aşırıcılık olarak yaftalamak için kullanılır. Oysa özenli ve kesin bir kavramsal ayrımı esastır: Siyasi İslam, İslami değerlerin demokratik yapılar içinde temsilini ifade eder; siyasi İslamcılık ise demokratik sistemleri dinî ilkeler doğrultusunda dönüştürmeyi amaçlar (örn. Schmidinger 2021; Lenzen 2024). İslamcılığın şiddet veya terörle eşitlenmesi de son derece sorunludur. Gerçekte birçok İslamcı grup şiddete başvurmadan, yasal siyasi veya misyoner faaliyetlerle sınırlı kalır.

Selefilik ise İslamcılık içinde, Kur'an ve Sünnet'in harfiyen yorumlanmasına dayanan bir akımdır. Selefilik içinde, şiddeti reddeden puristik selefi gruplardan şiddeti meşru gören cihatçı aktörlere kadar farklı akımlar vardır (Almanya'daki selefilik'in farklı yön ve görünüşleri için bkz. Biene vd. 2016). Kamu tartışmalarında selefilik çoğu zaman cihatçılıkla eş tutulur; bu da hareketin gerçek çeşitliliğini görünmez kılar (Damir Geilsdorf 2023, s. 25).

Cihatçılık, İslami toplumsal ve siyasi düzeni gerçekleştirmek için silahlı mücadeleyi dinî bir görev sayan ideolojik akımdır. Şiddet, ister gayrimüslim olarak görülen işgalci yönetime karşı, ister Müslüman ülkelerde "dinden çıktığı" varsayılan siyasetçilere yönelik, isterse de İslam düşmanlarına karşı (İŞİD veya El Kaide gibi gruplarda olduğu gibi) küresel ölçekte gerçekleşebilir. Dışlayıcı anlayışları nedeniyle cihatçılar çoğu zaman diğer Müslümanları da kâfir kabul ederek düşman listesine ekler (a.g.e., s. 18 vd.).

Bütün bu kategoriler içinde ideolojik ve stratejik örtüşmeler olabileceğini unutmamak gerekir. Şiddeti meşru gören cihatçı gruplar stratejik gerekçelerle zaman zaman şiddetten vazgeçebilir. Bu da onları güvenlik kurumları açısından sınıflandırmayı güçleştirir. İslamcılığın bu alt kategorilerine belirli grup ve örgütlerin dâhil edilmesi sanıldığı kadar net değildir (a.g.e.).

Radikalleşme ile (İslamcı) aşırıcılık da sıkı, fakat zorunlu olarak doğrusal olmayan bir ilişki içindedir. Radikalleşme, bireylerin veya grupların giderek aşırı inanç ve davranışlar geliştirdiği bir süreçtir. Aşırıcılık ise demokratik temel değerlere açıkça karşı çıkma ve ideolojik hedeflere ulaşmak için şiddeti destekleme veya kullanmayı ifade eder (örn. Neumann 2013). İki olgu arasındaki kesişim noktası, radikalleşmenin hangi noktada aşırıcılığa dönüştüğü sorusudur çünkü her radikalleşme aşırıcılığa veya şiddete yol açmaz.

Karmaşıklığa katkıda bulunan bir başka kesişim, İslamcı aşırıcılık ile sağ aşırıcılık gibi farklı fenomen alanı arasındadır. Bu iki olgunun ideolojik geçmişleri farklı olsa da radikalleşme süreçlerindeki etki faktörleri ve mekanizmalarda paralellikler görülür. Sosyal izolasyon, aidiyet ihtiyacı veya karmaşık toplumsal sorulara basit yanıtlar arayışı gibi etkenler bunlardan bazılarıdır (ayrıntılı faktörler için bkz. Srowig vd. 2018; Schneider 2023). Bu benzerlikler, radikalleşmenin bireysel, sosyal ve toplumsal faktörlerine odaklanan genel önleme stratejileri geliştirilmesini mümkün kılar. Ancak her fenomen alanının kendine özgü özellik ve dinamiklerini göz ardı etmemek gerekir (örn. Freiheit vd. 2021).

Ayrıca farklı ideolojik akımlar arasındaki etkileşimler radikalleşme süreçlerinin dinamiklerinde merkezi rol oynar. İslamcı aktörler ideolojilerini savunurken çoğunlukla sözde "Anti Musliman Haçlı seferleri", Müslümanlara yönelik ayrımcılık veya "İslam'a karşı savaş" referanslarını kullanır. Aşırı sağcı aktörler ise eylemlerini "toplumun İslamlaşması" ve bunun doğurduğu güvenlik tehdidi iddiasıyla meşrulaştırır. Bu karşılıklı düşman imajı inşaları ve bundan kaynaklanan tırmanış, her iki tarafın birbirini karşılıklı olarak güçlendirdiği karşılıklı radikalleşme süreçlerine yol açabilir.

Güvenikleştirme ile damgalanma arasındaki kesişim de radikalleşme ve İslamcılıkla ilgili tartışmaların bir başka merkezi yönüdür. "Güvenikleştirme", yani güvenlik önlemlerine odaklanma ve radikalleşmeyi güvenlik sorunu olarak sınıflandırma, belirli nüfus gruplarının artan gözetimi ve kontrolüne yol açabilir. Özellikle Müslüman veya Müslüman olarak algılanan kişilerin genellemeci biçimde şüphe altında bırakılması ve dolayısıyla damgalanma ve sosyal dışlanmayı artırır (Bakali ve Hafez 2022). Bu tür süreçler adaletsizlik ve marjinalleşme duygusunu güçlendirdiğinden radikalleşmeyi teşvik edebilir.

Radikalleşme, aşırıcılık ve İslamcılık üzerine kullanılan farklı kavramlar ve perspektifler bu konunun karmaşıklığını ortaya koyar. Bu kavramlarla titiz bir şekilde çalışmak, analitik netlik sağlamak ve genellemeci yargılardan kaçınmak için önemlidir. Özellikle "İslamcılık" veya "siyasi/radikal İslam" gibi etiketlerin toptan kullanılması, çok farklı kişi ve grupları aynı kategoriye indirgemeye neden olabilir. Ancak grupların kendi adlandırmalarını ideolojileri ve dinî pratikleri dikkate almadan sorgusuz sualsiz benimsemek de çözüm değildir; zira özellikle şiddet yanlısı gruplar çoğu kez "İslami" veya "Müslümanlar" gibi nötr kelimelerle isimlenerek ideolojik hedeflerini gizlerler (Damir Geilsdorf 2023, s. 18).

Bu kavram tartışmaları için basit bir çözüm yoktur: Nasıl ki tek bir İslam anlayışı yoksa, tek bir İslamcılık anlayışı da yoktur. Yine de araştırma, siyaset ve medya için analitik tutarlılık ve şeffaflık sağlamak amacıyla net

sınıflandırmalar gereklidir. Kimin, hangi bağlamda, hangi motivasyonlarla hangi tanımı kullandığını sorgulamak ve farklı hareketlerin özgül dinamik ve nüanslarını dikkate almak, bu terimlerle çalışırken merkezi önem taşır.

3. Eserin temel içeriği

Eserin yazarları, radikalleşme, aşırıcılık, İslamcılık ve bunlarla bağlantılı önleme ve müdahale kavramlarını geniş ve ayrıntılı bir çerçevede ele alır. Eserde kullanılan kavram ve tanımlar, yazarların uzun ve yoğun tartışmalarının sonucudur; bunlar öncelikle bir çalışma tanımı ve ortak anlayış temeli olarak görülmelidir.

Eser, İslamcılık, radikalleşme, toplumsal kutuplaşma, önleme ve çeşitli toplumsal aktörler arasındaki etkileşimlere dair merkezi soruları ele alan on iki bölümden oluşur. Yazılar, Almanya ve Avrupa'daki İslamcılık alanına yönelik birkaç yıllık trans ve disiplinler arası araştırmanın sonuçlarını yansıtır. Ayrıca önleyici uygulama, siyaset ve bilimsel alanlarda önemli açılımlar sunar.

İlk bölümler, İslamcılık alanındaki temel dinamiklere odaklanır. Güvenlik ve toplumsal politika gelişmelerini, kamusal tartışmaları ve medya diskurlarını analiz eder ve bunların kutuplaşma ve bölünme süreçleri üzerindeki etkilerini ve radikalleşmeye varabilecek sonuçları inceler.

Sonrasında mağdurların deneyimleri dikkate alınır. Buna, Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen antisemitizmle karşılaşan Yahudilerin yanı sıra, Müslümanların ayrımcılık, devlet düzenlemeleri ve İslam karşıtı ırkçılıkla ilgili deneyimleri de dahildir.

Ardından bu fenomenin din bilimleri ve din sosyolojisi bağlamı ele alınışı gelir. Makaleler, vaaz ve dinî diskurları toplumsal tarihsel bağlamda çözümleyerek, radikalleşmeye yol açan kırılmaların işlenişinde dinin rolünü aydınlatır.

Devam eden bölümler, radikalleşme süreçlerindeki sosyal, mekânsal ve duygusal etkiler gibi diğer olası faktörleri tartışır. Bunu, farklı aktörlerin iletişim stratejilerinin analizleri takip eder; örneğin dijital alanda İslamcı aktörlerin stratejileri veya saldırı sonrası Müslüman örgütlerin iletişim stratejileri.

Son bölümler, sosyal hizmet ve eğitim sektörünü ele alır. Okulun sosyal, kültürel ve dinî sorular için bir müzakere alanı olarak rolü incelenir. İslamcı radikalleşmeyi önlemeye yönelik yapısal ve pratik koşullar ile pedagojik ve sosyal hizmet uzmanlarının karşılaştığı zorluklar analiz edilir.

4. Öneriler ve eylem seçenekleri

Eserin bulguları, İslamcılık ve radikalleşme ile başa çıkmanın yalnızca kapsayıcı ve disiplinler arası bir yaklaşımla mümkün olduğunu göstermektedir. Bu, eğitim tedbirlerini, siyasi ve kamusal duyarlılığı, devlet ve sivil toplum aktörlerinin daha güçlü işbirliğini ve Müslüman toplulukların sistematik katılımını içerir.

Önleme çalışmaları ağ temelli bir yaklaşımla ele alınmalı, sivil toplum güçlendirilmeli ve araştırma yapıları sağlamlaştırılmalıdır:

Birçok finansman girişimlerine rağmen kalıcı, ağ tabanlı araştırma yapıları eksiktir. Araştırma bütçesi nispeten sınırlıdır ki, bu da süreklilik inşa etmeyi zorlaştırır. Radikalleşme süreçleri, Müslüman kimlikleri, günlük deneyimler ve ulusötesi etkilerini araştırabilmek için, on yıl süresince gözlemleyen uzun vadeli panel ve gelişim çalışmaları gereklidir. Güvenlik kurumu verilerinin hukuki ve etik standartlara uygun şekilde şeffaf kullanımı şarttır. Araştırmanın daha fazla ağ içine alınması ve önleme ile iletişimi birleştiren yenilikçi formatlar gereklidir. Bu, siyasi ve bilimsel iletişimde daha fazla duyarlılıkla başlar ve kısa vadeli siyasi gündemlerle daraltılmamalıdır.

Etkili önleme stratejileri, insanların bir araya geldiği yerlerde, yani okullarda, gençlik gruplarında, çalışma yerlerinde, üniversitelerde ve sosyal medyada başlar. Saha temelli önleme ve sosyal hizmet, bireylere yaşadıkları ortamlarda ulaşır. Demokrasi ve hoşgörü eğitimleri genişletilmeli, radikalleşmeyi önlemek ve damgalanmayı

engellemek için gençlere yönelik programlar güçlendirilmelidir. Eserdeki pek çok çalışma, sorunlu radikalleşme süreçlerinin genellikle yerel ve dijital ağlarda ortaya çıktığını gösteriyor; bu nedenle yerel olarak iyi bağlantılı ve dijital olanaklara sahip önleme çalışmaları yapılmalıdır. Belediyeler ve eyaletler bunun için daha fazla özerklik, kaynak ve ağ ihtiyacına sahip olmalıdır.

İslamcılık olgusunun ulusötesi boyutu aktif olarak dâhil edilmelidir:

Radikalleşme, göç hareketleri, iklim sonuçları, ekonomik krizler ve yeni bilgi yapıları ile bağlantılıdır. Küresel, ulusötesi, ulusal ve yerel süreçlerin etkileşimine dair kapsamlı araştırma şarttır; Avrupa dışı perspektifler de buna dâhil edilmelidir. Farklı dini, kültürel ve siyasi geçmişlere sahip insanları kapsayan farklılaştırılmış iletişim ve açık diyalog da gereklidir. Bu, Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki dinlerarası diyalogu ve Müslüman toplum içi tartışmayı içerir. İslam topluluklarının çeşitliliği eğitim ve öğretim materyallerine de yansıtılmalıdır.

Yoğun bir siyasi ve toplumsal eğitim, etkili önlemenin temelini oluşturur:

Ders kitapları ve eğitim materyalleri toplumsal ve siyasi öz yeterliliği teşvik etmelidir. Radikalleşmenin önlenmesi, kültürlerarası değerler, demokrasi eğitimi ve anti-ırkçılık konuları öğretmen yetiştirme ve sosyal bilimlerde daha güçlü biçimde yer almalıdır. Hedef, öğretmenleri ve pedagojik profesyonelleri gençlerin yaşam dünyasını dikkate alan ve kültürlerarası anlayışı güçlendiren stratejiler geliştirmeye hazırlamaktır. Ayrımcı yapılar ortadan kaldırılmalı, Müslüman deneyimler ciddiye alınmalıdır.

Kültürlerarası ve dinlerarası dostluklar ile okul dışı buluşmalar önyargıları azaltır ve sosyal becerileri güçlendirir. Önleme projeleri, Müslüman yaşam gerçekliklerini daha fazla göz önünde bulundurmalı ve toplumsal anlayış ile demokratik yetkinliği artıran programlar oluşturmalıdır. Siyasi eğitim ve kültür programları, çoğulcu toplumu güçlendirmek için sürekli ve yeterli finansmana ihtiyaç duyar. Demokratik katılım için (Müslüman ve göçmen örgütlenmelerinde de) alanlar korunmalı ve genişletilmelidir.

Bu adımların uygulanması için iyi eğitilmiş pedagojik personel gerekir. Öğretmenler, sosyal hizmet uzmanları vder profesyoneller radikalleşme önleme, kültürlerarası çatışmalar ve ayrımcılık konularında özel eğitimler almalıdır. Kültürlerarası yetkinlik, ayrımcılıkla mücadele ve ilişki kurma çalışmaları, eğitim ve hizmet içi eğitimlerin temel parçaları olmalıdır. Bu, dinî çatışmalarla başa çıkma konusunda mesleki güvence sağlar ve radikalleşme eğilimlerini erken tespit ederek profesyonel eşlik etmeyi mümkün kılar. Sosyal hizmet ve pedagojik disiplinlere daha sıkı bir bağlantı, profesyonelleşmeyi ilerletebilir. Pedagojik personel için danışmanlık yapıları geliştirilmelidir. ■

Kaynakça

- Abay Gaspar, H. (2020). *Abgrenzung von Extremismus, Radikalismus und Radikalisierung*. Bundeszentrale für politische Bildung. <https://www.bpb.de/lernen/bewegt-bild-und-politische-bildung/reflect-your-past/313920/abgrenzung-von-extremismus-radikalismus-und-radikalisierung>. [Accessed: 18.01.2025].
- Bakali, N., & Hafez, F. (Eds.). (2022). *The rise of global Islamophobia in the war on terror: Coloniality, race, and Islam*. Manchester University Press.
- Biene, J. Daase, C., Junk, J., & Müller, H. (2016). *Salafismus und Dschihadismus in Deutschland. Ursachen, Dynamiken, Handlungsempfehlungen*. Frankfurt am Main: Campus.
- Brost, L., Kahl, M., Morgenstern, T., & Sold, M. (2022). *Islamismus und islamistischer Terrorismus in Deutschland seit 2001. Aktivitäten – Strukturen – Merkmale*. Research Report, #011.
- Daase, C., Deitelhoff, N., & Junk, J. (2019). *Gesellschaft Extrem. Was wir über Radikalisierung wissen*. Frankfurt a.M./New York: Campus.
- Damir-Geilsdorf, S. (2023). *Islamismus – Eine Einführung*. Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung.
- Freiheit, M., Uhl, A., & Zick, A. (2021). Phänomenübergreifende Radikalisierungsprävention – Perspektiven aus Praxis und Forschung. In MAPEX-Forschungsverbund (Eds.), *Radikalisierungsprävention in Deutschland. Mapping und Analyse von Präventions- und Distanzierungsprojekten im Umgang mit Islamistischer Radikalisierung* (pp. 223–266). Osnabrück/Bielefeld.
- Höbl, S. E., Jamal, L., & Schellenberg, F. (2020). Einleitung. In S. E. Höbl, L. Jamal, & F. Schellenberg (Eds.), *Politische Bildung im Kontext von Islam und Islamismus* (pp. 12–16). Bundeszentrale für politische Bildung.

- Kaddor, L., Karabulut, A., & Pfaff, N. (2018). „...man denkt immer sofort an Islamismus“ –Islamfeindlichkeit im Jugendalter. <https://islam-feindlichkeit.de/wp-content/uploads/2020/04/UDE-01-IFIJ-PUBLIKATION-10-WEB.pdf>. [Accessed: 18.01.2025].
- Lenzen, R. (2024). Comparative summary. In T. Jäger, & R. Thiele (Eds.), *Handbook of political Islam in Europe*. Springer Handbooks of Political Science and International Relations. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-46173-6_37.
- Neumann, P. (2013). Radikalisierung, Deradikalisierung und Extremismus. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 63, 29–31, 3–10.
- Neumann, P., Winter, C., Meleagrou-Hitchens, A., Ranstorp, M., & Vidino, L. (2018). *Die Rolle des Internets und sozialer Medien für Radikalisierung und Deradikalisierung*. PRIF Report, 10, Frankfurt/M.
- Pickel, S., & Pickel, G. (2023). Radikaler Islam vs. Radikaler Anti-Islam: Gesellschaftliche Polarisierung und wahrgenommene Bedrohungen als Triebfaktoren von Radikalisierungs- und Co-Radikalisierungsprozessen bei Jugendlichen und Post-Adoleszenten. In S. Pickel, G. Pickel, O. Decker, I. Fritsche, M. Kiefer, F. Lütze, R. Spielhaus, & H.-H. Uslucan (Eds.), *Gesellschaftliche Ausgangsbedingungen für Radikalisierung und Co-Radikalisierung* (pp. 1–29). Springer.
- Schmidinger, T. (2021). *Zwischen Analyse, Instrumentalisierung und Praxistauglichkeit. Zur Begriffsdebatte um „Islamismus“, „islamistischen Separatismus“ und „Politischen Islam“*. Ufuq.de, 29.01.2021. <https://www.ufuq.de/aktuelles/zwischen-ana-lyse-instrumentalisierung-und-praxistauglichkeit-zur-begriffsdebatte-um-islamismus-islamistischen-separatismus-und-politischen-islam>. [Accessed: 18.01.2025].
- Schneider, V. (2023). Was Expert: innen sagen. Betrachtungen des Forschungsfeldes Radikalisierung. In S. Pickel, G. Pickel, O. Decker, I. Fritsche, M. Kiefer, F. Lütze, R. Spielhaus, & H.-H. Uslucan (Eds.), *Gesellschaftliche Ausgangsbedingungen für Radikalisierung und Co-Radikalisierung* (pp. 31–74). Springer.
- Srowig, F., Roth, V., Pisoiu, D., Seewald, K., & Zick, A. (2018). *Radikalisierung von Individuen: ein Überblick über mögliche Erklärungsansätze*. PRIF Report, 6, Frankfurt/M.

Bölüm 2: Hiç kimse sabah uyanıp birdenbire radikal olmaz: İnsanlar neden radikalleşir?

Karşılıklı radikalleşme süreçlerinin koşulları ve etkileri

Susanne Pickel (RIRA Projesi)

1. Arka plan

Çeşitli medyada genellikle ancak radikalleşme süreçleri aşırıcılığa dönüştüğünde, yani çoğu zaman erkek fail bir şiddet eylemi gerçekleştirdiğinde, haber yapılır. Radikalleşme daha sonra saldırganın sosyalleşmesi, belirli (sosyal) medya tüketimi veya aşırıcılık yanlısının kökeni ve en nihayet - muhtemelen - eylemlerinin ideolojik arka planıyla açıklanır. Oysa ideolojik kanaat, son saldırı için belirleyicidir; zira saldırı yalnızca öldürülen insanlara değil, aynı zamanda ilgili topluma ve onun norm ve değerlerine yöneliktir. Irkçı milliyetçi ve aşırı İslamcı yanlılarının şiddeti, çoğu durumda özgürlükçü demokratik temel düzene karşı bir savaş ilanidir.

İnsanların neden radikalleştiğini açıklayabilmek için belirli sorular yanıtlanmalıdır: Radikalleşme aslında nedir? Aşırıcılıkla nasıl ilişkilidir? Radikalleşme süreçlerinde şiddet ve şiddet kullanımı ne tür bir rol oynar? Radikalleşmede sosyal gruplara katılımın etkisi nedir? En geç Ebner (2017) gösterdiğinden beri, yani grupların radikalleşmesinin birbirinden tamamen bağımsız olmadığı, aşırı İslamcılıkla sağ aşırıcılığın nasıl bir etkileşim içinde olduğu ve bu iki radikalleşme sürecinin birbirini nasıl beslediği de sorgulanmalıdır.

Radikalleşme süreçlerinin tetikleyicisi çoğu zaman sosyal veya bireysel bir anlam ve kontrol kaybıdır. Kişi, hayatı üzerindeki kontrolü yitirdiği izlenimini edinir (Frische vd. 2024). Marjinalleşme, itilip kakılma, ciddiye alınmama veya bir kişi olarak ya da bir topluluğa mensup biri olarak görülmeme duygusu, bireysel yaşam dünyasının baskın algıya dönüşür (a.g.e. 2011).

Otoriter sağın kısmen başarılı söylem kaydırmaları, göçmenlere yönelik önyargı, nefret ve kışkırtmaları artırmış ve insanları İslam ve Müslüman karşıtı düşman imgelerine açık hâle getirmiştir (Pickel vd. 2023; Pickel ve Öztürk 2022; Öztürk ve Pickel 2021; Pickel 2024a, 2024b; Spielhaus 2011; Strabac ve Listhaug 2007). Dışlayıcı kimlik inşaları ve tehdit algıları, Müslüman karşıtı düşmanlık için bir temel oluşturur. Tehdit duyguları, bireyin kişisel kontrolünden ve toplulukların ise sosyal kontrolünden yoksun bırakıldığı algısıyla birlikte seyreder. Grup temelli “Biz” düşüncesiyle (Turner vd. 1987; Fritsche 2022) bu kontrolün yeniden kazanılması hedeflenir.

İslamcı radikalleşme süreçleri bunlarla benzerlik gösterse de kendilerine has yanları da vardır: Reddedilme, değersizleştirilme, ayrımcılık ve ırkçı şiddet deneyimleri ve bunların tekrarı ihtimali, kolektif ve bireysel tanınmanın yeniden tesisine ve kişisel ve sosyal kontrolün geri kazanılmasına yönelik bir ihtiyaç doğurur (Kruglanski vd. 2019; Fritsche 2022). İç grup aidiyetinin daha güçlü vurgulanması, Müslüman topluluğa geri çekilmeye ve İslam’ın fundamentalist yorumunun benimsenmesine yol açabilir; bu da göçmen topluluklarda İslamcı söylemlerin cazibesini artırır (Aydin vd. 2010; Verkuyten 2018).

Çatışmanın karşıt tarafındaki reddedilen gruplara yapılan atıflar radikalleşmeyi güçlendirebilir. Radikalleşme süreçleri, birbirine ideolojik veya dinî açıdan zıt iki grup arasında bir sarmal olarak gelişir. RIRA “Radikaler İslam vs. radikaler Anti İslam” (Türkçe: “Radikal İslam vs. radikal Anti-İslam”) projesi, sağcı ve İslamcı radikalliği inceleyerek radikalleşme yollarını çeşitli ampirik yöntemlerle aydınlatmıştır. Projenin temel sorusu şudur: Olumsuz bir toplumsal iklim üzerine inşa edilen ve aşama aşama tırmanarak hem İslamcı hem de İslam karşıtı toplumsal gruplarda radikalliği artıran bir radikalleşme sarmalı tanımlanabilir mi?

2. Yöntem

Leipziger Autoritarismus Studie (LAS) (Türkçe: Leipzig Otoriterlik Çalışması) kapsamında 2022 Mart başı ile Mayıs sonu arasında yürütülen temsili bir araştırmada 2.522 kişi, otoriterlik, milliyetçilik, şovenizm, antisemitizm, Müslüman karşıtlığı ve siyasi kültüre ilişkin görüşlerini paylaşmıştır.

2022'nin ikinci yarısında, Almanya'da yaşayan Müslüman nüfustan 607 kişilik bir örneklem alınarak ek bir anket gerçekleştirildi; katılımcılar ayrımcılık deneyimleri ve inançları hakkında sorular yanıtladı. Örneklem, Almanya'da yaşayan tüm Müslümanlar için temsili olarak değerlendirilemez, çünkü temel evrenin eksiksiz bir istatistiksel kaydı bulunmamaktadır. Her ne kadar bir kota planı ve çeşitli işe alım yöntemleri ile mümkün olduğunca geniş bir kapsama sağlanmaya çalışılmış olsa da, sonuçların genellenebilirliği sınırlıdır. Elde edilen veriler, öncelikle görüşülen alt grubun görüş ve deneyimlerini yansıtmaktadır ve Almanya'daki tüm Müslüman nüfusa doğrudan genellenemez.

Başka bir araştırmada, öğretmenlere öğrencilerin dinî ve siyasi tutum ve davranışlarını kendi tutumları bağlamında nasıl algıladıkları sorulmuştur. Bu amaçla, Aralık 2023'te Almanya'daki 405 öğretmen arasında çevrimiçi bir anket gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca, İslam'ın ders kitaplarında nasıl temsil edildiği analiz edilmiştir. Ders kitapları bu bağlamda önemlidir, çünkü Müslümanların nasıl algılandığını şekillendirmede rol oynar ve dolayısıyla toplumsal genel iklimi etkiler.

Çeşitli diğer araştırmalara dayanarak, örneğin radikalleşme motivasyonları üzerine grup tartışmaları ve birebir mülakatlar, sosyal hizmet uzmanları ve önleme uygulayıcıları ile yapılan mülakatlar ve önleme çalışmalarında vaka incelemeleri, sapkın davranışlarla başa çıkmaya dair bulgular elde edilmiş ve çeşitli hedef gruplara yönelik, kaynak ve ihtiyaç odaklı önleme araçları geliştirilmiştir. Bunlar arasında, radikal etkiler karşısında tartışma becerilerini ve direnç gücünü artırmaya yönelik önlemler, demokrasi eğitimi ve sınıfta radikalleşmenin önlenmesi ile din derslerinde İslam'ın anlaşılması ve entegrasyonunun teşvik edilmesine yönelik önlemler bulunmaktadır.

3. Başlıca bulgular

Radikalleşme sarmalı

a. Radikal İslam

Müslümanların ayrımcılık algısı, kendi grubuna çekilmeye ve radikal din yorumlarına yönelmeye yol açabilir. Bu bağlamda, gayrimüslimler tarafından ayrımcılığa uğrama ve ırkçı şiddet görme korkusu yaygındır: Katılımcıların yaklaşık %40'ı ayrımcılık ve ırkçı şiddet konusunda endişe duymaktadır. Bu korku temelsiz değildir. Zira ankete katılan Müslümanların yaklaşık %45'i, dinî aidiyetleri nedeniyle daha önce ayrımcılığa uğradıklarını belirtmiştir. Ayrımcı kişilerin en büyük grupları olarak aşırı sağcılar (%34) ve gayrimüslim olarak algılanan kişiler (%41) belirtilmiştir. Kamu kurumları da sıklıkla ayrımcı olarak algılanmaktadır. Daha önce ayrımcılığa uğrayanlar, ileride de ayrımcılığa uğramaktan çekiniyor. Burada belirleyici olan, ayrımcılığı yapan kişiler değil, bizzat ayrımcılığın yaşanmış olmasıdır. Bu deneyim, kişinin çoğunluk toplumundan farklı, kendine ait bir gruba mensup olduğu bilincini keskinleştirir. Bu nedenle bu etki önem kazanır; özellikle kurumlarda yaşanan ayrımcılık, kişinin kendi yaşamı üzerindeki kontrolünü yitirdiği hissiyle yüksek düzeyde ilişkilidir. Bireysel anlamlılık arayışı içinde olan ayrımcılığa uğramış kişiler, kendi gruplarıyla güçlü biçimde özdeşleşip dış gruplara karşı sınırları sertleştiriyorsa, radikalleşme sürecinde artık kolay çıkılamayan bir aşamaya girilmiş olur.

Anket verileri, bu deneyimlerin birçok Müslüman için kendi grubuna çekilme ve fundamentalist dinî pratiklere yönelme, düşman imgelerinin oluşumu (örn. Yahudi nüfusa karşı), demokrasiden uzaklaşma ve radikal tutumlarla ilişkili olduğunu göstermektedir:

Neredeyse katılımcıların üçte ikisi kendini Müslümanlar grubuyla özdeşleştirmektedir. Yaklaşık yarısı İslam'ı tek doğru din olarak görmekte ve Kur'an'ı kişisel olarak Almanya'daki yasaların üstünde tutmaktadır. Yaklaşık üçte biri yalnızca İslam'ın mevcut sorunları çözebileceğine inanmakta veya toplumun Peygamber dönemindeki toplumsal düzene dönmelerini arzulamaktadır. Müslüman katılımcıların neredeyse %40'ı Yahudileri sinsî, tuhaf ya da aşırı etkili görerek reddetmektedir (Öztürk ve Pickel 2023). Katılımcıların yaklaşık üçte ikisi otokratik demokrasi kısıtlamalarını kabul etmektedir. Demokrasiye ilişkin "toplumumuza en uygun" meşruiyet duygusunu, güçlü bir lidere özlem ya da etnik tek partili bir sistem arzusuyla birleştirmekte, hatta kimi durumlarda

diktatörlüğü daha iyi bir yönetim biçimi olarak görebilmektedirler. Yaklaşık %11'i, radikalliğin son aşamasında, çıkar ve ihtiyaçlarını gerçekleştirmek için şiddeti kabule ya da kullanmaya hazır olduğunu belirtmektedir.

Devam eden analizler şunu göstermektedir: Grup aidiyeti, bireyin sosyal önemini artırır ve tehdit duygusu, dinî fundamentalizm ve (aktif) şiddet eğilimi yoluyla aşılır. Dinsel fundamentalizm, Yahudilere yönelik düşmanca tutumları ayrıca beslemektedir. Bunlar ayrıca, kendi grup aidiyetinin önemi, kontrol kaybı duygusu, otoriter düşünce kalıpları, komplo zihniyeti ve sosyal hakimiyet yönelimleri gibi faktörlerle de güçlenir. Sistem karşıtı tutum kalıpları, özellikle eşzamanlı olarak geleneksel antisemitik inançlar gözlemlendiğinde daha belirgin hale gelir.

Analizler aynı zamanda, ayrımcılık deneyimlerinin doğrudan radikalizme yol açmadığını ortaya koymaktadır. Buna karşın, bu deneyimler bireyin kendi grubuna ait olma duygusunu güçlendirir ve bu da dolaylı veya doğrudan radikal tutumlar üzerinde etkili olabilir.

b. Radikal Anti İslam

Radikal Müslüman karşıtlarının tarafında da benzer bağlantılar tespit edilebilmektedir. Ancak bunlar ayrımcılık deneyimlerine değil, İslam'dan kaynaklandığı düşünülen tehdit algısına ve İslamcı şiddet endişesine dayanmaktadır. Bununla birlikte, tehdit algısı ve anti-İslami tutumlar yalnızca aşırı sağcılıkla sınırlı değildir, Almanya toplumunda geniş biçimde yaygındır.

Gayrimüslim nüfusta sıklıkla, İslamcılık atfı ile birlikte şovenizm ve milliyetçilikle el ele giden bir tehdit algısı görülmektedir. Gayrimüslim katılımcıların yaklaşık %30'u "İslam" tarafından tehdit edildiğini belirtmektedir. Neredeyse yarısı Müslümanları tehlikeli görmektedir. Yaklaşık %40'ı İslam'a eleştirel bakan insanlarla özdeşleşmekte, %20'den biraz fazlası ise İslamcı şiddetin kurbanı olmaktan kaygı duymaktadır. Kendi grubuna aidiyete vurgu yapılarak, Müslümanlar ise "dış grup" olarak konumlandırılmaktadır. Ayrıca, Müslüman gençlerin İslamcı teröre sempati duyduğuna inanmaktadırlar (yaklaşık %42). Burada Müslümanların "İslamcı" olarak algılanması, Almanya'daki İslam algısıyla iç içe geçmektedir.

Yaklaşık %41'i bu tehdit duygusuna ulusal güçle karşılık vermek istemektedir, ve buna göre Almanya'ya güç ve itibar kazandırılması (yaklaşık %20 "katılıyorum", %30 "kısmen"), Alman çıkarlarının sert ve kararlı biçimde savunulması (yaklaşık %30/%20) ve güçlü bir ulusal duygu teşvik edilmesi (yaklaşık %30/%30) savunulmaktadır. Gayrimüslimlerin yaklaşık yarısı, özgürlükçü demokratik temel düzende kısıtlamaları kabule hazırdır. %80'den biraz fazlası demokrasiyi alman toplumu için en uygun siyasi düzen olarak değerlendirirse de, önemli bir kesim için etnik temelli tek partili bir rejim (yaklaşık %15/%25), güçlü bir lider (yaklaşık %7/%15) ya da hatta bir diktatörlük (yaklaşık %5/%12) düşünülebilir veya arzu edilir görünmektedir.

Müslümanlara yönelik şiddeti yaklaşık %4 kabul etmektedir. Toplumsal değişimi sağlamak için şiddetin gerekli olduğuna inananlar (yaklaşık %12), şiddet kullanan İslam eleştirmenlerine anlayış duyanlar (yaklaşık %7) ve yasa dışı eylemler içerse bile İslam karşıtı gösterilere katılacağını söyleyenler (yaklaşık %4) mevcuttur.

İleri analizler şunu göstermektedir: Kendi grup aidiyetine atfedilen önem arttıkça, Gayrimüslimler arasında tüm Müslümanlara "İslamcılık" atfetme eğilimi de artar. Bu atfı güçlendikçe, şovenist tutumların benimsenmesi olasılığı yükselir ve bu tür tutumlar ne kadar belirginse, sistem karşıtı eğilimler de o denli sık savunulur. Bu sistem karşıtı eğilimler ise şiddeti kabullenme ve şiddete hazır olma gibi radikal tutumlarla yakından ilişkilidir.

Öğretmen anketi

Öğretmenlerin %15-22'si Müslüman öğrencilerin ayrımcılığa uğradığını veya genel İslam karşıtlığından etkilendiklerini belirtmektedir. Bu da okullarda bile öğrencilerin ait oldukları gruplara çekilmesine ve radikalleşme sürecine yol açabilecek ayrımcılık deneyimlerine işaret eder. Öğretmenlerin %29'u Müslüman ve Gayrimüslim öğrencilerin karşılıklı olarak birbirlerini kışkırttığını, üçte biri ise Müslüman öğrencilerin üstünlük hissi taşıdığını düşünüyor. Öğretmenlerin %38'i bazı öğrencilerin evden fundamentalist Hristiyan inançlar getirdiğini, %65'i ise Müslüman öğrencilerin benzer şekilde fundamentalist eğilimler taşıdığını düşünüyor. %59'u aşırı sağcı tutumların da evden okula aktarıldığını söylüyor.

Yine de yalnızca %7'si Müslümanlar ve sağcı düşünceli öğrenciler arasında sık çatışma yaşandığını belirtirken, on öğretmenden biri dinî sebeplerle veya din yorumlarına ilişkin çatışmaları daha sık görmüş durumda.

Öğretmenlerin %59'unun, öğrencilerinin demokrasinin ne olduğunu ve nasıl işlediğini en fazla temel düzeyde bildiklerini belirtmesi endişe vericidir.

Öğretmenlerin İslam hakkındaki tutumları bu değerlendirmeleri etkiliyor. Bu algılar ne kadar olumsuzsa, koruyucu tutumlar da o kadar azalır. Buna bağlı olarak, Müslüman karşıtı tutumlara sahip öğretmenler arasında, Müslüman öğrencilerin genel İslam karşıtlığından etkilendiklerine dair inanç, yarıya düşüyor (%11).

Genel olarak, öğretmenler aşırı sağcılık ve İslamcı radikalleşme konularında ciddi bir eğitim ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Öğretmenlerin yarısından fazlası derslerde İslam'ın daha çok işlenmesini istemektedir. En çok tercih edilen bilgilendirme materyalleri kısa broşürler (%63) ve İslamcı (%51) ve aşırı sağcı (%43) radikalleşmeye dair önleme programlarıdır.

Okul kitapları analizi

Shalaby ve Spielhaus'un (2023, s. 328) analizleri, okul derslerinde İslam'ın ele alınmasında üç ana tema kompleksinin öne çıktığını gösteriyor:

İslam en sık, (1) demokrasi eğitimi çerçevesinde, (2) güvenlik ve barış konuları kapsamında - özellikle insan hakları, savaşlar ve silahlı çatışmalar ile küresel barış bağlamında - ve (3) göç ve çeşitlilik teması içinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda sık sık, İslam'ı dinî aşırıcılık, selefizm veya İslamcı motivasyonlu terörizm bağlamında gösteren örnekler seçilmektedir. Bu durum, İslam dininin siyasi veya aşırı İslam ile eşdeğer olduğu izlenimini yaratmaktadır.

Aşırıcılık ve terörizm bağlamında sıklıkla İslamcılarının kökenine atıfta bulunulup İslam, medeniyetler çatışması veya demokrasiyi tehdit eden bir unsur olarak sunulmaktadır (Shalaby ve Spielhaus 2023). Olumsuz örnekler, İslam'ı şiddet içeren ve uzlaşmaz bir din olarak algılamayı göstermektedir. Bu durumlarda, ders kitaplarında tehdit durumları 'Dini Aşırıcılık: İslamcılık' örneği üzerinden görselleştirilmektedir.

4. Sonuç ve eylem önerileri

Bir insan sabah uyanıp ne zaman radikal olur? Öncelikle korkuyor ve hayatı üzerindeki kontrolü kaybettiğine inanıyorsa; kendisini kabul eden ve özsaygısını güçlendiren bir gruba katılma imkânı buluyorsa; o grupta kendi grubunun değer ve normlarını vurgulayan, diğer grupları dışlayan anlatılara kulak veriyorsa; uygun bir düşman imgesi geliştirmiş, kendi grubunun diğer toplumsal gruplar üzerindeki üstünlüğünü ve otoriter inançları benimsemiş ve bunun sonucunda demokrasi karşıtlığı sergiliyorsa; ayrıca güçlü bir lidere özlem duyuyorsa, sabah kalktığı anda şiddet yanlısı ve radikal olma olasılığı oldukça yüksektir.

Önleme ve sosyal hizmet çalışmaları - okul içinde ve dışında - dikkatle dengelenmelidir. İnsanların farklı bir toplumda yan yana varlığının tanınması, değer ve karşılıklı saygı görmesi, iyi bir birlikte yaşamının temeli- dir. Etkili stratejiler genellikle saha temelli önleme veya sosyal ve eğitim çalışması şeklinde işler: Bunlar, radikalleşmekte olan ya da sapkın davranış sergileyen kişilerin bulunduğu yerlere odaklanır; yani okullarda, gençlik gruplarında, iş yerinde, üniversitede veya internet ve sosyal medyada.

Radikalleşmeyi önlemeye yönelik stratejiler şu durumlarda etkilidir:

- Gençlere kendi yaşam koşullarında, bireysel sorularıyla hitap ederler.
- Çıkarlarını ifade etmeleri vder insanlarla saygılı ilişkiler kurmaları için çözüm yollarını derslerde öğretir ve ortak noktaları vurgularlar.
- Gençleri ciddiye alır, etkin katılıma teşvik eder, demokrasi deneyimi yaşamalarına olanak tanır ve hiyerarşileri açık uçlu biçimde tartışır.

- Sosyal gruplara olumlu rol modelleri sunarlar.
- Gençlere saygı ve değer gösterirler

Bu stratejilerin başarısı için yoğun, aktif, demokratik bir siyasi ve sosyal eğitim gereklidir. Bunun için uygun ders materyalleri, ders kitabı metinleri ve okul içi ve okul dışı önlemler gereklidir. Bunlar, ergenlerin ve genç yetişkinlerin toplumsal ve politik özyeterliklerini ve problem çözme becerilerini geliştirmeyi hedeflemelidirler. ■

Kaynakça

- Abay Gaspar, H., Daase C., Deitelhoff, N., Junk, J., & Sold M. (2019). Vom Extremismus zur Radikalisierung: Zur wissenschaftlichen Konzeptualisierung illiberaler Einstellungen. In C. Daase, N. Deitelhoff, & J. Junk (Eds.), *Gesellschaft Extrem. Was wir über Radikalisierung wissen* (pp. 15–43). Campus.
- Aydin, N., Fischer, P., & Frey, D. (2010). Turning to god in the face of ostracism: effects of social exclusion on religiousness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(6), 742–753.
- Ebner, J. (2017). *The rage: The vicious circle of Islamist and far-right extremism*. I.B. Tauris.
- Fritsche, I. (2022). Agency through the we: Group-based control theory. *Current Directions in Psychological Science*, 31(2), 194–201.
- Fritsche, I., Jonas, E., & Kessler, T. (2011). Collective reactions to threat: Implications for intergroup conflict and solving societal crises. *Social Issues and Policy Review*, 5(1), 101–136.
- Fritsche, I., Hoppe, A., & Hess, F. (2024). Gruppenbasierte Kontrolle und Rechtsradikalisierung. In T. Rothmund, & E. Walther (Eds.), *Psychologie der Rechtsradikalisierung. Theorien, Perspektiven, Prävention* (pp. 57–68). Kohlhammer.
- Kruglanski, A. W., Bélanger, J. J., & Gunaratna, R. (2019). *The three pillars of radicalization: Needs, narratives, and networks*. University Press.
- Öztürk, C., & Pickel, G. (2021). Eine Stimme gegen die Invasion der Muslim*innen? Zur Bedeutung muslim*innenfeindlicher Einstellungen für die Mobilisierungserfolge und den machtpolitischen Aufstieg rechtspopulistischer Parteien in Europa. In W. Muno, & C. Pfeiffer (Eds.), *Populismus an der Macht. Strategien und Folgen populistischen Regierungshandelns* (pp. 61–100). Springer VS.
- Öztürk, C., & Pickel, G. (2023). Antisemitismus unter Muslim:innen: Ein Problemfeld potentieller Radikalisierung oder nur ein Instrument rechter Akteure? In S. Pickel, G. Pickel, O. Decker, I. Fritsche, M. Kiefer, F. Lütze, R. Spielhaus, & H.-H. Uslucan (Eds.), *Gesellschaftliche Ausgangsbedingungen für Radikalisierung und Co-Radikalisierung* (pp. 351–398). Springer VS.
- Pickel, G., & Öztürk, C. (2022). Die Bedeutung antimuslimischer Ressentiments für die Erfolge des Rechtspopulismus in Europa – Konzeptionelle Überlegungen und empirische Befunde. In M. Wohlrab-Sahr, & L. Teczan (Eds.), *Islam in Europa, Institutionalisierung und Konflikt* (pp. 303–355). *Soziale Welt. Sonderband 25*. Nomos.
- Pickel, G., Pickel, S., Celik, K., & Schneider, V. (2023). Elemente und Rahmenbedingungen der (Co-)Radikalisierung. Erste Analysen und Erkundungen des Forschungsfeldes. HIKMA. *Zeitschrift für Islamische Theologie und Religionspädagogik*, 14, 31–53.
- Pickel, G. (2024a). Antimuslimische Einstellungen und antimuslimischer Rassismus. In G. Pickel, O. Decker, & K. Reimer-Gordinskaya (Eds.), *Der Berlin-Monitor 2023. Berlin in Zeiten multipler Krisen* (pp. 61–89). Zu Klampen.
- Pickel, G. (2024b). Die Melange von Rechtspopulismus und antimuslimischen Rassismus als Bedrohung des gesellschaftlichen Zusammenhalts. In A. Salheiser, M. Alexopoulou, C. Meier zu Verl, & A. Yendell (Eds.), *Die Grenzen des Zusammenhalts. Wie Inklusion und Exklusion zusammenhängen* (pp. 101–118). Campus.
- Shalaby, R., & Spielhaus, R. (2023). Islam und Islamismus im Kontext von politischem Extremismus in aktuellen Schulbüchern für den Politikunterricht. In S. Pickel, G. Pickel, O. Decker, I. Fritsche, M. Kiefer, F. Lütze, R. Spielhaus, & H.-H. Uslucan (Eds.), *Gesellschaftliche Ausgangsbedingungen für Radikalisierung und Co-Radikalisierung* (pp. 321–350). Springer VS.
- Spielhaus, R. (2011). *Wer ist hier Muslim? Die Entwicklung eines islamischen Bewusstseins in Deutschland zwischen Selbstidentifikation und Fremdzuschreibung*. Ergon.
- Strabac, Z., & Listhaug, O. (2007). Anti-Muslim prejudice in Europe: A multilevel analysis of survey data from 30 countries. *Social Science Research*, 37(1), 268–286.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group*. Blackwell.
- Verkuyten, M. (2018). Religious fundamentalism and radicalization among Muslim minority youth in Europe. *European Psychologist*, 23(1), 21–31.

Bölüm 3: Almanya'nın islamcılıkla toplumsal ve siyasal bağlamda mücadelesi: Eğilimlere ve temel zorluklara genel bakış

Reem Ahmed, Lea Brost, Julian Junk, Martin Kahl, Mona Klöckner, Lea Scheu, Manjana Sold ve Isabelle Stephanblome (KURI Projesi)

1. Arka plan

Son yirmi yılda medyadaki ve siyasetteki tartışmalar haftalarca, İslam adına planlanan ya da gerçekten gerçekleştirilen şiddet eylemleri ve İslamcı aktörlerle nasıl başa çıkılacağı sorusu etrafında yoğunlaştı. Bu bağlamda, sistematik bir ampirik araştırmadan henüz geçirilmemiş hem devlet güvenlik önlemleri hem de sivil toplumun önleme yaklaşımları odakta yer aldı.

KURI projesinin (“Konfigurationen von gesellschaftlichen und politischen Praktiken im Umgang mit dem radikalen Islam” (Türkçe: “Radikal İslamla başa çıkmada toplumsal ve siyasal pratiklerin konfigürasyonları”) merkezinde, Almanya’da İslamcılıkla siyasal, güvenlik kurumlarına ilişkin ve toplumsal düzeylerde nasıl başa çıkıldığına dair trend analizleri bulunuyordu. 11 Eylül 2001 saldırıları çıkış noktası alınarak Almanya’da çok sayıda karşı önlem alınmış ve kapsamlı hukukî yenilikler yürürlüğe konulmuştur. Aynı zamanda farklı sorun algılarını ve çözüm stratejilerini yansıtan çok çeşitli sivil toplum faaliyetleri ve destek programları ortaya çıkmıştır.

- (1) Almanya’da İslamcılıkla başa çıkmayı kapsamlı bir şekilde ortaya koymak amacıyla şu sorular incelenmiştir:
- (2) 2001’den bu yana Almanya’da İslamcılıkla siyasi, güvenlik kurumsal ve toplumsal düzeylerde yürütülen yaklaşımların somut biçimlerinde hangi eğilimler gözlemlenebilir?
- (3) Karmaşık ve öngörülemez bir güvenlik sorunu olan terörizm, özellikle özgürlük ve güvenlik arasındaki gerilim bağlamında hukukun üstünlüğü çerçevesinde nasıl yönetilebilir?
- (4) İslamcılıkla mücadele önlemlerinin gerekçeleri, uygulama alanı dışında (yani toplum nezdinde) nasıl algılanmaktadır?
- (5) İslamcılıkla ilgili tehdit algısı, “Aşırıçılık” kavramı altında ele alınan diğer olgulara yönelik tehdit algısından ne ölçüde farklılık göstermektedir?

2. Yöntem

Dört veri toplama hattı bir araya getirildi:

İlk olarak, uzun dönemli bir araştırmada İslamcılık olgusu kapsamına giren tüm olaylar ve İslamcılıkla başa çıkmaya yönelik temel yasal değişiklikler kaydedilmiştir. Terör saldırılarına ilişkin ilgili veri tabanları, kamuya açık güvenlik birimi verileri ve medya raporları kullanılarak, 2001 yılından bu yana Almanya’daki İslamcı aktörlerin işleyiş tarzı (modus operandi) üzerine bir analiz yapılmıştır. Ayrıca, 2001-2023 yılları arasında terörizmle ilgili olarak kabul edilen tüm federal yasalar bir veri tabanında toplanmış ve analiz edilerek, farklı hukuk alanlarındaki yasal dinamikler ve değişiklikler ile bunların sonuçları izlenmiştir.

İkincisi, bireysel vaka çalışmaları kapsamında, güvenlik birimlerinin tehdit algılarına ilişkin eğilimler, Almanya Federal Meclisi’nde İslamcılıkla mücadele konusundaki tartışmalar, medyada yer alan haber eğilimleri ve İslamcılığa karşı alınan temel operasyonel önlemler nitel analizlerle incelenmiştir.

Üçüncüsü, Mart 2023-Ağustos 2024 arasında, idare ve güvenlik kurumlarından, sivil toplumdan ve siyasetten aktörlerle 45 yarı-yapılandırılmış mülakat yapıldı; İslamcılığa ilişkin tehditler, önlemler ve kurumsal çerçevelere dair öz-algı ve değerlendirmeleri kayda alındı.

Dördüncü olarak, anketler ve anket deneyleri gerçekleştirildi. Almanya'daki nüfustan katılımcılar, bir yıl boyunca dört dalga halinde ve çevrimiçi bir deney kapsamında sorgulandı. Anketlerin içeriği, katılımcıların İslamcılık, sağcı ve solcu aşırıcılık karşısında hissettikleri tehdit algısı ile çeşitli güvenlik politikası önlemlerine verdikleri destektir.

3. Başlıca bulgular

2001-2023 arası İslamcı faaliyetler

2001 ile 2023 yılları arasında Almanya'da İslamcı motivasyonla gerçekleştirilen 15 saldırıda toplam 21 kişi hayatını kaybetmiş ve en az 120 kişi yaralanmıştır. Saldırıların çoğu tek failer tarafından işlenmiştir. 2017'den itibaren saldırı ve hazırlık faaliyetlerinde bir düşüş gözlenmiştir. 2021 ve 2023'te bazı şüpheli durum ve faaliyetlerde yeniden artış görülmüştür.

İslamcılarının siyasi faaliyetleri açısından, 2003 yılından itibaren öncelikle video propagandaları ve tehditlerin belirleyici olduğu, 2015/2016 yıllarında ise "Lies!" (Türkçe: Oku!) Kuran dağıtım kampanyası gibi daha geniş kapsamlı sokak etkinliklerinin gerçekleştirildiği tespit edilebilir. Günümüzde ise daha çok küçük ölçekli vaaz ve misyonerlik çalışmaları ile "özele çekilme" (Bundesamt für Verfassungsschutz 2022, s. 196) hâkimdir; ancak 2021/2022'den itibaren kamuya dönük faaliyetlerde tekrar bir artış gözlemlendi (Landesamt für Verfassungsschutz Nordrhein-Westfalen 2022, s. 218).

11 Eylül 2001 sonrası İslamcılığın seyri ve tehditlerine ilişkin birçok beklentinin gerçekleşmediği görülmüştür. Bunun, 2001'den bu yana güvenlik kurumlarının yetki ve imkânlarının genişlemesiyle bağlantılı olması muhtemeldir. Bu sayede bir dizi saldırı önlenebilmiş ve İslamcı çevreler üzerinde kayda değer bir kovuşturma baskısı kurulabilmiştir.

2001'den beri hukukî değişiklikler

2001-2023 arasında toplam 80 anti-terör yasası yürürlüğe konmuştur. Güvenlik kurumlarının yetkileri sistematik biçimde özellikle verilerin toplanması, işlenmesi ve paylaşılması kapsamında genişletilmiştir. Haber alma teşkilatları ve emniyet birimleri, elektronik gözetim, arama işlemleri ve kapsamlı veri tabanlarının oluşturulması gibi durumlarda, olası tehlike karşısında daha geniş hareket alanına kavuşmuştur. Ayrıca, sınır güvenliği, altyapı ve sivil koruma ile terörizmin finansmanına karşı birçok önlem yürürlüğe konmuştur.

Ceza hukukunda daha az sayıda ancak daha derin etkili değişiklikler yapılmıştır. Örnek olarak "Gesetz zur Verfolgung der Vorbereitung von schweren staatsgefährdenden Gewalttaten" (GVVG) (Türkçe: Ağır Devlet Aleyhine Şiddet Eylemlerinin Hazırlanmasının Kovuşturulması Hakkında Kanun) verilebilir. Bu kanun, hazırlık eylemlerini suç hâline getirmiş ve ceza adaleti açısından ön alanı genişletmiştir. Ayrıca, terörle mücadeleyi hedefleyen, ikamet hukukunda birden fazla değişiklik de gerçekleştirilmiştir.

Bu eğilimler, terörle mücadele önlemlerinin normalleştiğini göstermektedir; artık bu önlemler yalnızca somut saldırı durumlarıyla sınırlı kalmayıp, güvenlik birimlerinin sürekli uygulama repertuarının gerekli bir parçası olarak tanımlanmaktadır.

Güvenlik birimlerinin tehdit tasvirleri

Anayasayı Koruma teşkilatının raporlarında İslamcılık kaynaklı tehdit anlatılarının yoğunluğu 2001-2013 arasında dalgalanmış ve 2014-2018 arasında genel bir artış gözlenmiştir. 2016 ve 2017'de Almanya'da "her an" bir saldırı olabileceği vurgusu en güçlü düzeydedir (BfV 2017, s. 155; 2018, s. 164). Sonrasında anlatılar azalsa da yüksek kalmıştır. 2019'da İslamcılık tehdidi "örtük/belirsiz" olarak tasvir edilmiştir (BfV 2020, s. 173).

Ekim 2023'te Hamas'ın İsrail'e saldırısından sonra, tehdit düzeyinde yeniden artış ve buna eşlik eden suç artışı kaydedilmiştir.

Almanya Parlamentosu'daki tartışmalar

Meclisteki parti grupları arasında İslamcılıkla mücadele önlemlerinin gerekliliği konusunda geniş bir uzlaşma vardı. Ancak devletin somut olarak nasıl ve ne ölçüde hareket etmesi gerektiği hususunda görüş ayrılıkları belirgindi. Eğer içerik açısından bir odak noktası belirlenebilirse, bu odak, İslamcılık kaynaklı önceden tam olarak kestirilemeyen ve karmaşık tehdide önceden müdahale etme gerekliliğine işaret etmektedir. Genel olarak, 'güvenlik devleti' oluşumu endişesi ve temkinli yaklaşım taleplerine kıyasla, devletin yetkilerinin artırılmasına yönelik talepler ön planda olmuştur. 2021 sonunda Ampel koalisyonunun (SPD-Yeşiller-FDP) hükümete gelmesiyle, Meclis'teki söylemde aşırı sağcılıkla mücadeleye daha fazla ağırlık verilmiştir. Ampel konuşmacıları, özellikle güvenlik kurumları için ek yetkiler talebinde belirgin ihtiyat gösterip önleme ve siyasal eğitimin güçlendirilmesini savunmuşlardır.

Medya (Süddeutsche Zeitung ve Die WELT) üzerinden yapılan tehdit sunumları ve buna bağlı eylem talepleri

Terör saldırılarının hemen ardından medyada haber akışı belirgin şekilde arttı: Olayların koşulları ve sonuçları tartışıldı, arka planları ve muhtemel motivasyonları incelendi. Sunulan tehditler bağlamında yalnızca Almanya'daki İslamcı saldırılara yönelik korku aktarılmadı, aynı zamanda artan Müslüman karşıtlığı, kutuplaşan bir toplum ve demokratik ile hukukun üstünlüğü değerlerinin tehlikeye girmesi de ele alındı. Bildirilen eylem talepleri hem İslamcılığa karşı baskıcı önlemleri hem de önleyici tedbirleri ve toplumun parçalanmasının önlenmesini kapsıyordu. Genel olarak, saldırı olaylarının ardından zirve dönemlerde bile haber sunumunun görece dengeli olduğu gözlemlendi.

Almanya'da İslamcılığa karşı önlemler

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından İslamcılığa karşı alınan önlemlerin gelişimi üzerine yapılan analiz, güvenlik makamlarının yetkilerinin genişletilmesinin, ön alanın suç hâline getirilmesi ve veri tabanlarının kurulmasının yanı sıra, özellikle radikalleşme süreçlerine odaklanan devlet ve sivil toplum temelli önleyici yaklaşımların teşvik edildiğini de ortaya koymaktadır.

11 Eylül'den yalnızca birkaç ay sonra kabul edilen iki güvenlik paketi, uluslararası terör örgütlerinin hareket alanını daraltmaya ve saldırı hazırlıklarını engellemeye yönelik bir dizi yasa değişikliğine yol açtı. Bunu izleyen yıllarda başka yasa düzenlemeleri de yürürlüğe girdi. 2001'den itibaren güvenlik kurumları geniş kapsamlı gözetim önlemleri için ek yetkiler elde etmiştir. Madrid (2004) ve Londra (2005) saldırılarının ardından, en geç 2010'larda "Demokratie leben!" gibi federal programların genişlemesiyle, şiddet yanlısı aşırıcılığı ve terörizmi yalnızca baskıcı şekilde önlemenin yeterli olmadığı görülmüş ve odak giderek daha çok sivil toplum temelli yaklaşımlara kaymıştır.

Devlet ve sivil toplum aktörlerinin öz-algıları

Mülakatlardan ortaya çıkan bulgular, tehdit değerlendirmelerinin kurum aidiyeti ve bölgesel konumlanmaya göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Belirli dalgalanmalar olsa da, ortak bir nokta olarak İslamcılığın yüksek düzeyde soyut bir tehdit olarak algılandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, terör saldırıları yoluyla oluşan tehdit düzeyinin, 2015-2017 yıllarına kıyasla son dönemde azaldığı ve şu anda aşırı sağın daha büyük bir tehdit oluşturduğu belirtilmiştir. 7 Ekim 2023'te Hamas'ın İsrail'e saldırısının ardından röportaj yapılan politikacılar ise İslamcılığı yeniden yüksek düzeyde tehdit olarak değerlendirmiştir.

Sivil toplum aktörleri, İslam hakkında yaygın bilgisizlik ve bazı öğretmenler ile polis mensuplarında ayrımcı tutumlara sıkça atıf yapmaktadır. Bu nedenle Müslüman karşıtı ırkçılık alanının mali ve kurumsal olarak güçlendirilmesi ve ayrımcılıkla mücadele içeriklerinin öğretmen ve polis eğitimine daha iyi yerleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Güvenlik kurumları cephesinden ise Anayasayı Koruma teşkilatının ve polisin İslamcılıkla mücadelede profesyonelleşme ve duyarlılık kazanımı belirtilir.

Katılımcılar, İslamcılıkla mücadele alanındaki temel gelişmelerin, siyasette ve medyada dalgalı bir biçimde ilerleyen bir dikkat ekonomisiyle belirlendiğini ve bunun sembolik politikalara ve aktivizme yol açtığını belirtmiştir. İslamcılığa yönelik önlemlerin döngüler hâlinde uygulandığı ve sıklıkla olaylara tepki olarak veya İslamcılarının değişen operasyonel yöntemlerine uyum sağlamak amacıyla gerekçelendirildiği ifade edilmiştir.

Alman halkın İslamcılıkla mücadeleye ilişkin bireysel algıları ve tutumları

Katılımcıların devlet önlemlerine verdiği destek, olgusal alana bağlı olarak değişir: Geniş kapsamlı veri taraması ve önleyici gözetli İslamcılıkta ortalamada daha güçlü destek görülürken, azami cezalar ve izleme sol aşırıcılıkta en düşük desteği görmüştür. Önlemlere verilen destek, “Almanya için tehdit” anlamındaki tehdit algısıyla bağlantılıdır. Ayrıca, bireylerin kendilerini sağ-sol ölçeğinde konumlandırımları da önemli bir rol oynamaktadır: Sağda yer alan kişiler özellikle aşırı sol ve İslamcılığa karşı önlemleri desteklerken, aşırı sağa yönelik önlemleri daha az desteklemektedir. Solda yer alan kişiler ise özellikle aşırı sağcılığa karşı önlemleri desteklemektedir.

Bütün katılımcılar bir arada düşünüldüğünde, Almanya için en tehditkâr görülen olgunun aşırı sağcılık olduğu, bunu İslamcılık ve aşırı solculuğun izlediği görülür. Bu bağlamda, tehdit algısı daha çok dalgalanmalara tabi iken, alınan önlemlere yönelik onay, daha uzun vadede istikrarlı kalıyor gibi görünmektedir. Nitekim Kasım/ Aralık 2023 dalgasında İslamcılık kaynaklı tehdit algısında artış saptanmıştır. Bu, 7 Ekim 2023'te Hamas'ın İsrail'e saldırısına ve akabindeki İsrail/Filistin gerilimindeki tırmanışa tepki olarak yorumlanabilir.

Özetle, tehdit algıları “olguya özgüdür” ve siyasal uçlarda kendini konumlayanlar, belirli aşırıcılık biçimlerine karşı baskıcı önlemleri daha yüksek önceliklendirme eğilimindedirler.

4. Sonuç ve eylem önerileri

Sonuçlar, önleyici tedbirlerin suç eylemlerinin ön safhalarına doğru kaydığı ve potansiyel radikalleşme süreçlerinin ortaya çıkabileceği yönünde bir eğilimin gözlemlenebileceğini göstermektedir. Buna rağmen, analizler son yıllarda kamu tartışmaları, sözde güvenlik politikası zorunlulukları ve sivil toplum müdahaleleri arasındaki karmaşık ilişkiler içinde, güvenlik politikası önlemlerinin aşırı vurgulandığını göstermemektedir. Bunun yerine, genellikle tekil olaylara, alarmizm ile temkinlilik arasında bir dengeleme ile tepki verilmektedir; bu durum en nihayetinde Federal Anayasa Mahkemesi'nin kararlarıyla da şekillendirilmektedir. Aynı zamanda, yetkilerin genişletilmesi ve güvenlik birimlerinin ağlarının güçlendirilmesi - örneğin işbirliği merkezlerinin kurulması, veri tabanlarının genişletilmesi ve gözetim için yeni teknolojilerin kullanılması yoluyla - gelecekteki tehdit durumlarındaki değişikliklerin de ötesine geçecek yapısal bir kalıcılık kazanmıştır.

Bu gelişmeler, toplumsal tehdit algıları ve bunlardan doğan siyaset ve güvenlik kurumu gereksinimleri ışığında güvenlik ile özgürlüğün dengelenmesinde süregiden güçlükler ve ikilemleri vurgular.

İslamcılıkla başa çıkmadaki karmaşıklıklar - federal bağlar, yasal düzenlemeler, kurumsal çıkarlar ve güvenlik ile toplumsal politika alanlarındaki tarihî olarak oluşmuş sorun çözme pratikleri nedeniyle - tek bir zaman sınırlı araştırma projesiyle tam olarak kapsanamaz. Kontrol ve denetim prosedürlerine ilişkin tartışmalar ile Ampel hükümetinin koalisyon sözleşmesinde öngörülen güvenlik mevzuatının değerlendirilmesi, bu alandaki uzun vadeli eğilimlerin bilimsel olarak incelenmesinin ne kadar zorunlu olduğunu ayrıca ortaya koymaktadır. ■

Kaynakça

Bundesamt für Verfassungsschutz. (2017). *Verfassungsschutzbericht 2016*.

Bundesamt für Verfassungsschutz. (2018). *Verfassungsschutzbericht 2017*.

Bundesamt für Verfassungsschutz. (2020). *Verfassungsschutzbericht 2019*.

Bundesamt für Verfassungsschutz. (2022). *Verfassungsschutzbericht 2021*.

Landesamt für Verfassungsschutz Nordrhein-Westfalen. (2022). *Verfassungsschutzbericht des Landes Nordrhein-Westfalen über das Jahr 2022*.

Bölüm 4: Kenardan merkeze mi? Sağ popülist İslam yorumları ve uygulamaya dönük eylem önerileri

Anna-Maria Meuth, Max Manuel Brunner, Liriam Sponholz, Mirjam Weiberg ve Sabrina Zajak (RaMi Projesi)

1. Arka plan

RaMi projesinin “Vom Rand in die Mitte? Rechtspopulistische Deutungen über den Islam als gesellschaftliche Herausforderung in Deutschland, Europa and beyond” (Türkçe: “Kenardan merkeze? Almanya, Avrupa ve ötesinde İslam’a ilişkin sağ popülist yorumlar - toplumsal bir Zorluk olarak”) çıkış noktası, Avrupa toplumlarının İslam ile mücadelesinde yaygın tehdit kaygıları ve güvensizlik gözlemidir. Buna göre, Batı Avrupa demokrasilerinde (örnek ülkeler: Almanya, Fransa ve İngiltere) güçlenen sağ popülizmin, İslam’ın tehditkar olarak yorumlanmasında ve kamu söyleminin şekillendirilmesinde merkezi bir rol oynadığı varsayılmaktadır. Bu nedenle, kamuoyundaki genel söylemin, sağ popülist yorumlar ve ulusal kimlik, (Müslüman) göç ve radikal bir İslam algısı ile kurulan bağlantılar aracılığıyla son yıllarda ne şekilde, hangi koşullar altında ve hangi yönde değiştiğinin incelenmesi ilgi çekicidir.

Bu bağlamda özellikle ilgi çekici olan, sağ popülist yorum ve değerlerin siyaset, kilise ve sivil toplumda demokratik merkezin yerleşik aktörlerince benimsenmesi ve normalleşmesinin toplumsal mekanizmalarıdır (Krzyżanowski vd. 2023; Wodak 2018, 2020). Söz konusu ülkelerde sağ popülist partilere artan desteği kitle medyası olmaksızın düşünmek güçtür. Tartışma programları ve gazete röportajları gibi mecralar, popülistleri siyasal alanın tam haklı katılımcıları hâline getirir.

Popülistler ayrıca sosyal medya platformlarını son derece profesyonel ve verimli kullanmaktadır (Serrano vd. 2019; Engesser, Fawzi ve Larsson 2017). Bu bağlamda, özellikle siyasetin hızlanmış medyalaşması gibi toplumsal ve politik bağlam koşullarının, İslam’ı radikal ve tehditkar olarak gösteren sağ popülist yorumların yayılmasında nasıl işlev gördüğü ayrı bir önem taşımaktadır. Genel kanaat, medya söylemi ve siyasal alanda son yıllarda, İslam ve Müslümanlara karşı hoşgörüsüzlük ve küçümsemenin normalleştiği ve pekiştiği varsayılmaktadır (Sponholz vd. 2023).

Bu nedenle temel soru, sağ popülist ve İslam karşıtı anlatıların “kenardan merkeze” gelip gelmediği ve hangi biçimde ulaştığıdır; yani bu anlatıların toplumun merkezinde norm haline gelip gelmediği ve orada sağ popülist aktörler tarafından tetiklenip araçsallaştırılıp araçsallaştırılmadığıdır.

2. Yöntem

Metodolojik olarak, ülkeler özelinde tarihsel bağlam analizleri, gazete makalelerinin otomatik ve manuel içerik analizleri ile kılavuz destekli nitel görüşmelerle birleştirilmiştir.

Bağlam analizlerinde, Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık’taki sağ popülist partiler, bu partilerin İslam ve göç konusundaki düşman imgesi inşaları ve tarihsel gelişimleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Medya analizinde, son 20 yılda İslam ve Müslümanlara ilişkin kamusal (medya) söylemin hangi koşullarda ve hangi yönde şekillendiği incelenmiştir. Almanya, Birleşik Krallık ve Fransa’da bölge-üstü nitelikli basın (Süddeutsche Zeitung, DIE WELT, The Guardian, The Times, Libération, Le Figaro) taranmıştır.

Aşağıdaki sorulara odaklanılmıştır:

(1) Medya ilgisi İslam ve Müslümanlar arasında nasıl dağılmaktadır?

- (2) 2000-2020 yılları arasında hangi nedenler veya olaylar medya ilgisinin en yüksek seviyeye ulaşmasına yol açmıştır ?
- (3) İlginin en yoğun olduğu anlarda İslam ve Müslümanlar hakkında hangi toplumsal aktörler görüş beyan etmektedir?
- (4) Bu aktörler İslam'ı nasıl yorumlamaktadır?

Bunun için öncelikle 2000-2020 döneminde İslam'a ilişkin haber sıklığını saptamak üzere bir zaman serisi analizi yapılmıştır. Ardından en sık kullanılan kelimeler ve kelime kombinasyonlarının analizine dayanarak, bir olayın dikkat artışını tetikleyip tetiklemediği ve eğer tetiklediyse hangi olayın bunu sağladığı belirlenmiştir. Tespit edilen tüm makaleler arasında rastgele seçilen 600 makale, hangi aktörlerin dikkat artışlarından dört hafta sonra söz aldığını ortaya çıkarmak amacıyla ek bir manuel içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu aktörlerin ifadeleri ayrıca İslam ve Müslümanlardan bahsedilmesi ve bunlarla ilişkilendirilen çağrışımlar (suç, terörizm, cinsiyet, demografi, hastalık, genetik, geri kalmışlık, ayrımcılık, ekonomik yük, cinsellik, antisemitizm) açısından kodlanmıştır.

Son olarak, 2022-2023 yıllarında Almanya ve Birleşik Krallık'ta yerel politika, idare ve (dinlerarası) dinî sivil toplumdan 20 katılımcı ile yarı yapılandırılmış, rehber destekli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Odak noktası, İslam karşıtı anlatıların toplumda yayılma mekanizmaları ve etkileri olmuştur.

3. Başlıca bulgular

Gözlemler, günümüzdeki sağ popülist yorumların İslam hakkında, uzun yıllar boyunca oluşmuş geleneksel söylem kalıpları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ve bu tür gelişmelerin birçok Batı Avrupa toplumunda eşzamanlı olarak gerçekleştiğini göstermektedir. Tarihsel bağlam analizleri, normalleşme süreçlerinin oluşumunun 1970'li yıllardan itibaren başladığını ortaya koymaktadır. 2000'li yıllardan itibaren Batı Avrupa demokrasilerinde sağ popülist hareketler, İslam'ı sözde Batı medeniyetine yönelik bir tehdit olarak yeni bir düşman imgesi haline getirmiştir. Ancak sağ popülizmin, Almanya, Birleşik Krallık ve Fransa'daki incelenen gazetelerde İslam üzerine yürütülen söylemin biçimlendirilmesinde belirleyici bir rolü olmadığı, daha ziyade uzun süreli medya haberleşmesinin bir sertleştiricisi ve fırsatçı yancısı olarak ortaya çıktığı gözlenmiştir.

Medyatik söylemin zaman içindeki analizi, incelenen medya kuruluşlarının 11 Eylül 2001'deki İslamcı saldırıların ardından İslam ve Müslümanlar konusunu gündeme daha yoğun bir şekilde taşıdığını ortaya koymuştur. 2000 yılında, bu konuya ilişkin günlük yayımlanan makale sayısı ortalama olarak gazete başına 2,6 ile 5 arasında değişmekteydi. 2001 yılında, hemen tüm koleksiyonlarda bu ortalama neredeyse iki katına çıkmıştır. Bu artışın kalıcı bir etkisi olmuştur: İncelenen koleksiyonların neredeyse tamamında, 20 yıllık süre zarfında günlük ortalama makale sayısı 2000 yılındaki seviyenin üzerinde kalmıştır.

Haberleştirme büyük ölçüde terörist eylemler üzerine yoğunlaşmaktadır. Yıl içinde, gazete ve olaya bağlı olarak, İslam ve Müslümanlar hakkında yayımlanan her üç makaleden birinde bir terör saldırısına atıf yapılabilmektedir. Bu durum, kamusal algıda İslam ile şiddet ve terörizm arasındaki bağlantının oluşmasına yol açmakta ve söylemi şekillendirmektedir. Bununla birlikte, sağ popülist aktörlerin rolü oldukça sınırlıdır (tüm ifadelerin yaklaşık %1'i) ve bu durum ancak yaklaşık 2010 yılından itibaren gözlemlenmektedir.

Aktör analizleri göstermektedir ki, bir terör saldırısı sonrasında öncelikle hükümet görevlileri ve kamu görevlileri söz almaktadır. Medya temsilcileri (gazeteciler, kamuya açık entelektüeller ve haber medyası) en sık olarak İslam ve Müslümanları terörizm ve geri kalmışlık ile ilişkilendirmektedir. Vatandaşlar ise bu tür ilişkilendirmeleri en az kullanmaktadır.

Uzman görüşmeleri göstermektedir ki, günlük hayatta karşılaşılan Müslüman karşıtı ayrımcılığı, İslam karşıtı anlatıların yayılmasında, sağ popülist pozisyonların giderek normalleşmesi kadar önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle siyasal karar alma süreçlerinde ve katılım ile sivil toplumda yer edinme açısından, parlamentoda sağ popülist partilerin güçlenmesiyle birlikte Müslüman karşıtı ayrımcılığın tehdit edici önemi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, yerel politika ve sivil toplum alanlarındaki katılım pratiklerinde çeşitli bağlamsal koşullar ve biçimler

ortaya çıkarılmıştır:

- (1) Kurumsal ırkçılık, politik mantığın bir parçası olarak siyasi-taktiksel karalama biçiminde ortaya çıkar, örneğin siyasi iktidarın korunması amacıyla.
- (2) Siyasal katılım ve karar alma süreçlerinde engeller, özellikle farklılıkların göz önünde bulundurulmaması nedeniyle, makamların doldurulması ve parti çalışmaları için personel alımında (bölgesel farklılıklar gösterebilir) ortaya çıkar.
- (3) Özellikle gayriresmî karar alma süreçlerinde şeffaflık eksikliği, bunun sonucu olarak marjinalleştirilmiş grupların bakış açılarının dikkate alınmaması.

4. Sonuç ve eylem önerileri

Batı Avrupa demokrasilerindeki gelişmelerin ortak bir özelliği olarak dikkat edilmesi gereken temel husus, radikal ideolojilerin normalleşmesinin yalnızca bireysel aktörlerin ve genellikle aşırı olarak anlaşılan toplum kesimlerinin radikalleşmesine yol açmamasıdır. Ana akım kendisi radikal hâle gelir veya radikal kalır (Sponholz vd. 2025) - ve radikal olan, yeni veya savunulan bir norm hâline yükseltilir (Quent ve Virchow 2024; Zick vd. 2023). Bu ideolojik kaymalar ve bunların koşulları ile nedenleri, toplum içinde daha görünür hâle getirilmeli, iletişim yollarıyla aktarılmalı ve ele alınmalıdır. Çünkü bunlar demokrasimiz ve onun gelişimi açısından başlı başına bir tehdit oluşturmaktadır.

Araştırmacılar için öneriler

Demokrasi ve radikalleşme araştırmalarında temel bir bakış açısı genişletmesine ihtiyaç vardır: Sadece aşırı uçlar ve bu şekilde tanımlanan sosyal gruplar üzerine dar bir odaklanmadan uzaklaşılarak, toplumsal merkezin heterojen aktörleri arasındaki normalleşme ve normal dışı hâle gelme (denormalizasyon) dinamiklerinin sürekli olarak incelenmesine yönelinmelidir. Ayrıca araştırmacılar, İslam ve Müslümanlarla ilgili medya söylemi analizlerinde örneklem seçiminde gelecekte haberlerin olay bazlı niteliğini, özellikle terör saldırıları bağlamında, daha fazla dikkate almalıdır. Bu bağlamda, İslam ile terörizm arasındaki ilişkiyi öne çıkaran makalelerin orantısız payı eleştirel bir şekilde göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bu makaleler, İslam ile ilgili diğer tartışmaları görünmez kılabilir. Ayrıca araştırma odakları alternatif iletişim kanalları, sosyal medya ve mesajlaşma servisleri üzerine de yoğunlaştırılmalıdır.

Kamu kurumları ve siyaset için öneriler

Medyanın terör saldırılarıyla ilgili haber yoğunluğu, yalnızca İslam hakkında kamu tartışmalarında belirleyici bir faktör olmakla kalmayıp, aynı zamanda hızla gelişen bir değişken olarak öne çıkmaktadır; zira bu yoğunluk birkaç gün içinde kendini gösterir. Hükûmet sözcüleri ve güvenlik makamları, İslam'ın tehditkar ve geri kalmış bir imajının oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Bu aktörlerin, sağ popülistlerin İslam ve göç karşıtı program ve taleplerine tepki verdiği ve hatta bunları benimsediği ihtimali de göz ardı edilemez. Bu nedenle, İslamofobi ve Müslüman karşıtı ayrımcılıkla mücadele açısından, bir terör saldırısı durumunda siyasetçiler ve yetkili kurumlar için önceden iletişim stratejilerinin geliştirilmesi, ayrımcılıktan uzak ve medyaya uygun bir yanıtın sağlanabilmesi açısından gereklidir.

Ayrıca, siyasi eğitim ve demokratik kültür programlarının geliştirilmesine yatırım yapılmalıdır. (Yeni) demokratik ittifakların kurulması ve güçlendirilmesi ile demokrasinin ilerici gelişimi için somut projeler geliştirilip hayata geçirilmelidir. Marjinalleşmiş grupların toplumsal görünürlüğü artırılmalı ve onlara sosyal tanınma sağlanmalıdır. İslam karşıtlığı ve sağ popülist normalleşmeye yönelik önlemlerin ilerleyişi, somut değerlendirme araçlarıyla düzenli olarak **kayda geçirilmelidir**.

Medya ve gazeteciler için öneriler

Gazeteciler için terörizm haberciliği konusunda yoğun eğitimler verilmesi gerekmektedir; böylece farklı çatışma tarafları ve terör örgütleri arasındaki dinamikler doğru bir şekilde değerlendirilebilir. Terörizm ile

İslam ve/veya Müslümanlar arasında genel geçer bir bağlantı kurulması önlenmeli ve reddedilmelidir. Anlatı düzeyinde, demokratik ve sağcı aktör gruplar arasındaki köprüleyici argümanların işlevi ve bağlamı daha iyi anlaşılmalıdır. Zira bu argümanlar, aşırı sağ içeriklerin, örneğin ırkçı-milliyetçi ideolojilerin normalleşmesine zemin hazırlayabilir. Buna karşı, ana akım içerisindeki ırkçı pozisyonlarla eleştirel bir şekilde yüzleşmek gerekmektedir. ■

Kaynakça

- Engesser, S., Fawzi, N., & Larsson, A. O. (2017). Populist online communication: Introduction to the special issue. *Information, Communication & Society*, 20(9), 1279–1292.
- Krzyżanowski, M., Wodak, R., Bradby, H., Gardell, M., Kallis, A., Krzyżanowska, N., Mudde, C., & Rydgren, J. (2023). Discourses and practices of the “new normal”: Towards an interdisciplinary research agenda on crisis and the normalization of anti-and post-democratic action. *Journal of Language and Politics*, 22(4), 415–437.
- Quent, M., & Virchow, F. (2024). *Rechtsextrem, das neue Normal? Die AfD zwischen Verbot und Machtübernahme*. Piper.
- Serrano, J. C. M., Shahrezaye, M., Papakyriakopoulos, O., & Hegelich, S. (2019). The rise of Germany’s AfD: A social media analysis. In *Proceedings of the 10th international conference on social media and society* (pp. 214–223).
- Sponholz, L., Meuth, A. M., & Weiberg-Salzmänn, M. (2023). Hatespeech, aber normal? Empirische Evidenz von Hatespeech im Bundestagswahlkampf 2021 auf Facebook. In *Digitale Wahlkämpfe: Politische Kommunikation im Bundestagswahlkampf 2021*, 205–233. Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Sponholz, L., Meuth, A. M., Weiberg, M., Zajak, S., & Berger, S. (2025). *Radicalizing the mainstream in Western Europe: The far right and narratives of Islam in contemporary and historical perspective*. Palgrave Macmillan.
- Wodak, R. (2018). Vom Rand in die Mitte: “Schamlose Normalisierung”. *Politische Vierteljahresschrift*, 59, 323–335. <https://doi.org/10.1007/s11615-018-0079-7>.
- Wodak, R. (2020). *The politics of fear: The shameless normalization of far-right discourse*. SAGE.
- Zick, A., Küpper, B., & Mokros, N. (2023). *Die distanzierte Mitte: rechtsextreme und demokratiegefährdende Einstellungen in Deutschland 2022/23*. Dietz.

Bölüm 5: Almanya’da yaşayan Yahudiler politik-İslami antisemitizmi nasıl deneyimliyor ve nasıl anlamlandırıyor?

Niklas Herrberg, Bjarne Goldkuhle, Heiko Beyer ve Melanie Reddig (ArenDt Projesi)

1. Arka plan

Almanya’da yaşayan Yahudiler için antisemitizm, günlük yaşamlarında karşılaştıkları bir “kolektif eylem sorunu” olarak tanımlanmaktadır (Reimer-Gordinskaya ve Tzschiesche 2021, s. 34). Antisemitizmin öngörülmesi, uygun davranış biçimlerinin tartışılması ile yaşanan olayların açıklanması ve yorumlanması, Yahudiler için sıklıkla kaçınılmaz olan ve günlük yaşam ile kişisel refah üzerinde ciddi etkiler doğurabilecek zorluklar teşkil etmektedir.

Toplumsal olarak giderek artan bir zorluk, son yıllarda kamuoyu tartışmalarının ve araştırmaların odağına daha çok giren politik-İslami antisemitizmdir (PIA). Etkilenen Yahudi bireyler, antisemitik eylemleri sıklıkla Müslüman gruplara veya kişilerle ilişkilendirmekte ve son yıllarda Müslümanlar arasında yaygın olan antisemitizm nedeniyle kendileri için tehdit algısının arttığını vurgulamaktadırlar (Zick vd. 2017).

Bu bulgular, yıllardır tartışmalı bir şekilde yürütülen kamuoyu tartışmaları ışığında anlaşılabilir; söz konusu tartışmalarda, günümüz Almanya’sında antisemitizmin ne ölçüde ve hangi bağlamda bir “Müslüman sorunu” (Öztürk ve Pickel 2023) olduğu sorgulanmaktadır. Bu tartışmalar çerçevesinde, “ithal antisemitizm” şeklinde yapılan projeksiyonel çerçeveler, araştırmacılar (ör. Arnold 2018) tarafından, Avrupa ve özellikle Alman antisemitizminin tarihine ve günümüzde antisemitik tutumların tüm toplumsal kesimlerdeki yaygınlığına atıfta bulunularak haklı olarak sorgulanmaktadır. Aynı zamanda antisemitizm araştırmaları, antisemitizmin Müslümanlar arasında yalnızca 7 Ekim 2023’te İsrail’de yaşanan olaylar ve ardından gelen küresel antisemitizm dalgasından sonra ortaya çıkmadığını göstermektedir (Salzborn 2020; Jikeli 2019; Öztürk ve Pickel 2022; Fischer ve Wetzels 2024).

Bu çalışmada sunulan araştırma, Müslümanlar arasında antisemitizmle ilgili olarak Yahudilerin perspektiflerine dair önceki analizlerle bağlantı kurmakta ve aşağıdaki temel soruları öne çıkarmaktadır:

- (1) Yahudiler, antisemitizmi Müslüman fail kaynaklı olarak deneyimlediklerinde bunu diğer fail kaynaklı antisemitizmle nasıl ilişkilendirmektedir?
- (2) Politik-İslami antisemitizm deneyimleri ne kadar yaygındır ve bir antisemitizmin “İslami” motivasyonlu olarak değerlendirilmesini hangi kriterler etkilemektedir?

2. Yöntem

Gündelik yaşamda antisemitizmin deneyimlenişini ve kişisel başa çıkma biçimlerini incelemek amacıyla bir karma yöntem (Mixed-Methods) yaklaşımı benimsenmiştir. Ekim 2021 ile Şubat 2023 arasında, 21 Yahudi katılımcı ile nitel, sorun odaklı mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde katılımcılardan, yakın dönemde yaşadıkları antisemitizm deneyimlerini anlatmaları ve özellikle hafızalarında yer eden olayları aktarmaları istenmiştir. Görüşmeler Grounded Theory yaklaşımına uygun olarak analiz edilmiştir. Araştırmada, fenomenolojik yönelimli bir bilgi sosyolojisi kullanılmış ve bu çerçevede Schütz’ün (1974) çalışmaları referans alınmıştır. Schütz’ün yaklaşımı, öznel deneyimi, paylaşılan bir sosyal dünyada ele alır. Günlük yaşamda biz, başkalarının dünyayı bizim anladığımız şekilde anladığını varsayırız. Ancak antisemitizmle karşılaşmak, Yahudilere, karşı tarafın bu ortak dünyayı tamamen farklı - bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde antisemitik anlatılara dayalı olarak - yorumlayabileceğini vder insanlarla ilişkilerinde buna göre hareket edebileceğini gösterebilir. Bu durum, ayrıca, günlük yaşamın bugünkü işleyişinin gelecekte de aynı şekilde devam edeceği ve yarın da

bugünkü müdahalelerimizle aynı etkiyi yaratabileceği varsayımını da sorgulatır. Antisemitizmin aniden gündelik yaşama girmesi, bu tür kesinlikleri sarsabilir.

Buna ek olarak, Mayıs 2022 ile Şubat 2023 arasında, PIA fenomeniyle ilgili deneyimlerin ve buna ilişkin algıların ne ölçüde yaygın olduğunu belirlemek amacıyla nicel bir çevrimiçi anket gerçekleştirilmiştir. Ankete 295 katılımcı dâhil olmuş ve bunlar Yahudi cemaatlerinin e-posta listeleri, ELES Öğrenci Birliği ile Jüdische Allgemeine gazetesinin internet sitesindeki bir ilan aracılığıyla davet edilmiştir. Katılımcılardan, antisemitizme ilişkin genel anlayışları, PIA ile yaşadıkları deneyimler ve bir eylemi “İslami motivasyonlu” olarak değerlendirme gerekçeleri sorulmuştur.

Ayrıca, bir anket-deneyi aracılığıyla, radikal olarak tanımlamanın problem algısı ve artan tehdit hissi üzerindeki rolü incelenmiştir. Bu amaçla örneklem içinde rastgele iki yaklaşık eşit büyüklükte deneysel grup oluşturulmuştur. Birinci grup “Müslümanlar” ile ilgili soruları yanıtlamış, ikinci grup ise “radikal Müslümanlar” ile ilgili soruları yanıtlamıştır. Üç problem düzeyi ayırt edilmiştir: Antisemitizm, (radikal) Müslümanlar arasında genel bir sorun olarak; (radikal) Müslümanlar aracılığıyla Yahudiler üzerinde genel bir tehdit; ve kişisel tehdit veya (radikal) Müslümanlara karşı somut korku. Sonuncusu, katılımcıların bireysel yaşam dünyasını en çok etkileyen düzey olup, dolayısıyla pratik bir uğraş gerektirmektedir.

3. Başlıca bulgular

Antisemitizm mağduru deneyimlerine ilişkin mülakat çalışması

Birçok Yahudi için antisemitizm, güvenlik, katılım ve öz belirleme algılarını etkileyen günlük bir gerçekliktir. Mülakatlar, araştırma ve kamuoyunun özellikle Müslüman antisemitizmine atfettiği güncel önemin (Zick vd. 2017; Bundesverband RIAS 2023a, 2023b) potansiyel olarak etkilenenlerin deneyimlerinde karşılık bulmadığını göstermektedir. Mülakat katılımcıları için Müslüman antisemitizmin deneyimi, diğer antisemitizm deneyimleriyle yapısal olarak aynıdır. PIA’nın olası deneyimi, Yahudilerin farklı alanlarda ve çeşitli gruplar tarafından maruz kaldıkları antisemitik hakaretler ve saldırılarla dolu günlük yaşam gerçekliğinin bir parçasıdır.

Antisemitizmle karşılaşılacak deneyimlere ilişkin mülakat pasajlarının analizi, antisemitizm deneyiminin üç temel sınırlayıcı deneyime yol açtığını göstermektedir:

Birincisi, Yahudiler antisemitizmin öngörülebilirliğinin sınırlı olduğunu deneyimlemektedir. Günlük yaşamda, katılımcıların olası antisemitizm deneyimlerine hazırlıklı olabileceği durumlar vardır - örneğin İsrail karşıtı gösteriler bağlamında veya sosyal medya platformlarındaki yorum bölümlerinde. Yine de Yahudiler, beklenmedikleri durumlarda da antisemitizmle karşılaşabilirler.

İkincisi, antisemitizmle yüzleşme, Yahudileri günlük önceliklerini yeniden düzenlemeye ve kendi seçmedikleri konular ve tehditlerle ilgilenmeye zorlar. Zorunlu etkileşim, doğrudan eylem baskısı yaratır ve mevcut günlük rutinleri kesintiye uğratır.

Son olarak, karşılaşmaların ilerleyen sürecinde, eylem kapasitesinin sınırlandığı görülür: Antisemitizme karşı aktif olarak savunma imkânı büyük ölçüde bağlama bağlıdır. Bu bağlamda, çevredeki kişilerin davranışları, etkileşimin doğrudanlığı, etkileşimdeki anonimlik derecesi ve taraflar arasındaki güç ilişkileri belirleyici rol oynar.

Politik-İslami antisemitizm deneyimlerinin yaygınlığına ilişkin çevrimiçi anket

Katılımcıların yaklaşık %29’u, son on yıl içinde “İslami” motivasyonlu antisemitizm deneyimi yaşadıklarını belirtmektedir. Buna karşılık, katılımcıların yaklaşık %39’u yalnızca İslami olmayan antisemitizm yaşadıklarını ve %33’ü ise hiç antisemitizmle karşılaşmadıklarını ifade etmiştir. Suç türüne göre (tehdit/hakaret, vandalizm, fiziksel şiddet) ayırım yapıldığında, başka özellikler de ortaya çıkmaktadır.

Antisemitik tehdit ve hakaret yaşayan katılımcılar arasında (%67,5), %38 bu eylemlerin İslami motivasyonlu olduğunu belirtmiştir. Sağcı bir motivasyon %24’lük, solcu bir motivasyon %6’lık ve Hristiyan bir motivasyon

%2'lik oranla tahmin edilmiştir. Antisemitik mal zararları ve vandalizm durumunda ise, katılımcıların görüşüne göre olayların %37'sinde İslami bir motivasyon söz konusuysa, %37'sinde sağcı bir motivasyon olduğu tahmin edilmiştir. Fiziksel saldırılarda ise, mağdurların %57'si bu eylemlerin İslami motivasyonlu olduğunu bildirirken, %17'si sağcı bir motivasyon olduğunu düşündüklerini ifade etmiştir.

İslami bir motivasyon atfı, birden fazla faktöre dayanmaktadır: Katılımcıların %77,4'ü failin ifadelerini belirleyici kriter olarak göstermekte, %61,9'u dilini ve %57,1'i dış görünüşünü işaret etmektedir. Mekânsal (ör. Filistin yanlısı gösteriler) ve zamansal (ör. Orta Doğu çatışmalarındaki tırmanışlar bağlamları ise daha az belirleyici bir rol oynamaktadır.

Deneyin sonuçları, katılımcıların üç düzeyin her birinde radikal Müslümanları, genel Müslümanlara kıyasla açık şekilde daha tehditkar ve sorunlu olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Ayrıca, tehdit algısı, kişisel yaşam dünyasına yaklaştıkça azalmaktadır. Genel olarak Müslümanlara büyük bir tehdit atfedenlerin oranı %30 iken, "radikal Müslümanlar" için bu değer %66'dır. Kişisel tehdit algısındaki fark ise daha belirgindir ve genel olarak daha düşük seviyededir: Katılımcıların %6,5'i "Müslümanlardan" korktuğunu belirtirken, %46'sı "radikal Müslümanlardan" korktuğunu ifade etmektedir (cevap seçenekleri "tamamen katılıyorum").

Katılımcılar, PIA (politik-İslami antisemitizm) bağlamında sorun ve tehdit algısı açısından "Müslümanlar" ile "radikal Müslümanlar" arasında belirgin bir ayrım yapmaktadır. Özellikle kişisel tehdit duygusu söz konusu olduğunda bu fark öne çıkmaktadır. Bu kişisel tehdit algısı ise genel sorun algısı ve genel tehdit algısına kıyasla genel olarak daha düşük düzeydedir.

4. Sonuç ve eylem önerileri

Çalışma, antisemitizmin Yahudiler için günlük bir tehdit oluşturduğunu, beklenmedik biçimde ortaya çıkabileceğini ve hızlı bir şekilde pratik önlemler alınmasını gerektirdiğini göstermektedir; bu süreçte üçüncü kişilerin tepkileri, bireylerin kendi hareket kapasitesini koruması açısından belirleyicidir. Politik-İslami antisemitizm (PIA) özelinde ise fail grubunun genellikle İslami özellikler olarak niteliklere göre tanımlandığı ve algılanan radikalizmin, hissedilen tehdit açısından merkezi bir kriter olarak kabul edildiği görülmektedir.

Bu tehdit algısını tetikleyen eylemlerin ideolojik bakımdan ikna olmuş failer tarafından gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği kesin olarak belirlenemediği için, Yahudiler arasında "politik İslam" kavramının anlaşılmasını daha derinlemesine inceleyecek ek karma yöntem (Mixed-Methods) çalışmaları önerilmektedir.

Siyasi eğitim çalışmaları, Yahudilerin güncel perspektiflerini daha etkili biçimde aktarmayı hedefleyebilir. Özellikle, Yahudilerin antisemitizmi toplumun tüm kesimlerinden gelebilecek bir sorun olarak algıladıkları, ancak radikalleşmiş Müslümanlardan kaynaklanan antisemitizmin bu tehdidin merkezi bir boyutunu oluşturduğu bulgusunun vurgulanması önemlidir. Antisemitizm, Yahudi olmayan toplum tarafından da toplumsal bir pratik sorun olarak anlaşılırsa, günlük karşılaşmalarda mağdurların desteklenmesi için önemli bir adım atılmış olur. ■

Kaynakça

- Arnold, S. (2018). *Kann man Antisemitismus abschieben?* FAZ. <http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/kann-man-antisemitismus-abschieben-15509998.html>. [Accessed: 27.08.2024].
- Bundesverband RIAS (2023a). *Antisemitische Reaktionen auf den 07. Oktober Antisemitische Vorfälle in Deutschland im Kontext der Massaker und des Krieges in Israel und Gaza zwischen dem 07. Oktober und 09. November 2023*. <https://www.report-antisemitism.de/publications/>. [Accessed: 16.01.2024].
- Bundesverband RIAS (2023b). *Jüdische Perspektiven auf Antisemitismus in Deutschland 2017–2020*. <https://www.report-antisemitism.de/publications/>. [Accessed: 16.01.2024].
- Fischer, J. M. K., & Wetzels, P. (2024). Die Verbreitung antisemitischer Einstellungen in Deutschland: Befunde aktueller repräsentativer Befragungen zu Trends seit 2021 und den Einflüssen von Migrationshintergrund, Religionszugehörigkeit und Religiosität. *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik*. <https://doi.org/10.1007/s41682-024-00167-6>.
- Jikeli, G. (2019). Antisemitismus unter Muslimen in Deutschland und Europa. In O. Glöckner, & G. Jikeli (Eds.), *Das neue Unbehagen: Antisemitismus in Deutschland heute*. Georg Olms Verlag.

- Öztürk, C., & Pickel, G. (2023). Antisemitismus unter Muslim:innen: Ein Problemfeld potentieller Radikalisierung oder nur ein Instrument rechter Akteure? In S. Pickel et al. (Eds.), *Gesellschaftliche Ausgangsbedingungen für Radikalisierung und Co-Radikalisierung*. Politik und Religion. Springer VS. https://doi.org/10.1007/978-3-658-40559-5_11.
- Öztürk, C., & Pickel, P. (2022). Der Antisemitismus der Anderen: Für eine differenzierte Betrachtung antisemitischer Einstellungen unter Muslim:innen in Deutschland. *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik*, 6(1), 189–231. <https://doi.org/10.1007/s41682-021-00078-w>.
- Reimer-Gordinskaya, K. & Tzschiesche, S. (2020). Antisemitismus als kollektive Handlungsproblematik in einer Gesellschaft der Vielen. *Forum Kritische Psychologie Neue Folge* 3 (pp. 34–55). Argument Verlag.
- Salzborn, S. (2020). *Globaler Antisemitismus: Eine Spurensuche in den Abgründen der Moderne*. Beltz Juventa.
- Schütz, A. (1974). *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt: Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*. Suhrkamp.
- Zick, A., Hövermann, A., Jensen, S., Bernstein, J., & Pearl, N. (2017). *Jüdische Perspektiven auf Antisemitismus in Deutschland. Ein Studienbericht für den Expertenrat Antisemitismus*. Universität Bielefeld, Institut für interdisziplinäre Konflikt- und Gewaltforschung.

Bölüm 6: Güvensizlik ile Tanınma Umudu Arasında: Devlet, Toplum ve Müslümanlar Arasındaki Etkileşimler

Jörn Thielmann, Tina Brosi, Charlotte Jawurek, Patricia Wiater, Inken Okrug, Katharina Weinmann, Stephanie Müssig, Tarek Badawia, Fatma Aydinli, Ertuğrul Şahin, Nina Nowar ve Serdar Aslan (WECHSELWIRKUNGEN Projesi)

1. Arka plan

WECHSELWIRKUNGEN projesinin “Wechselwirkungen islamistischer Radikalisierung im gesellschaftlichen und politischen Kontext betrachtet” (Türkçe: “Toplumsal ve siyasi bağlamda İslamcı radikalleşmenin karşılıklı etkileşimleri”) çıkış noktası, radikalleşme ve radikalitenin, birbirleriyle etkileşim halinde olan ve birbirini etkileyen güçlerin karmaşık bir ağı içinde ortaya çıktığı inancıydı. Kısaca, toplum denilen karmaşık ve dinamik yapıyı oluşturan karşılıklı ilişkilerden kaynaklanır.

Radikalleşme süreçlerine ilişkin tek taraflı soruları sistematik bir şekilde aşmak amacıyla, Müslüman perspektifi merkeze alındı: Yasama önlemleri veya sözde “teröre karşı mücadele” kapsamında resmi makamların eylemleri temel ve insan haklarını nasıl etkiliyor? Medya tartışmaları ve toplumsal ayrımcılık, Müslümanların tutumlarını nasıl şekillendiriyor? Müslümanlar, örneğin İslami Din Dersi bağlamında devletin eylemlerini ve politik tartışmaları nasıl görüyor? Şehir yaşamında “İslam eleştirmenleri” ile karşılaşmalarıyla nasıl başa çıkıyorlar? Birbirleriyle - Facebook gruplarında veya ritüel hutbelerde - Almanya’daki (dindar) İslami yaşam biçimlerini nasıl müzakere ediyorlar?

Amaç, Müslümanlar arasında radikalleşme için genellikle belirsiz olan zemin için olası kaynakları ve beslenme yollarını tespit etmek ve aynı zamanda radikalleşmeye karşı Müslüman dayanıklılığının faktörlerini araştırmaktır. Sunulan çalışma, Müslümanlar ile Müslüman örgütler arasında ve devlet ile sivil toplum aktörleri arasında farklı eylem ve tartışma alanlarında, değişken düzeylerde gerçekleşen etkileşimlerin çeşitli boyutlarını ele almaktadır.

2. Yöntem

Araştırma, çok disiplinli, disiplinler arası ve disiplinler ötesi bir yaklaşım ile yürütüldü. Batı ve Doğu Almanya’daki araştırma alanları ve elde edilen veriler çeşitlilik gösteriyordu: kanun metinleri ve mahkeme kararları, Facebook tartışmaları, hutbeler, katılımcı gözlemler, bireysel ve grup görüşmeleri, moderatörlü simülasyon oyunları, çevrimiçi deneyler ve anket verilerinin meta-analizleri, tümü bir karma yöntem (Mixed-Methods) tasarımı çerçevesinde ele alındı. Ayrıca farklı düzeyler de incelendi: ulusal, Avrupa ve uluslararası; bireysel ve kolektif perspektifler ile tutumlar.

Önleyici terörle mücadele kapsamında alınan yasal önlemlerin ne ölçüde geniş bir kapsama sahip olduğunu ve yalnızca terörle bağlantılı şahıslar değil, genel olarak Müslümanların temel ve insan haklarını ne derece etkilediğini analiz etmek amacıyla, hem ulusal hem de uluslararası düzey ele alındı; özellikle Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler’in yaptırım önlemleri incelendi. Aşağıdaki hususlar hukuki açıdan analiz edildi: ilgili ulusal ve Avrupa hukuku mevzuatları, BM Güvenlik Konseyi kararları, ulusal idare mahkemelerinin ve Federal Anayasa Mahkemesi’nin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin ve Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın ilgili kararları.

135 katılımcının yer aldığı bir çevrimiçi deney aracılığıyla, ayrımcılığın politik güven üzerindeki etkisi incelendi. Özellikle, belirli bir yaşam alanında, iş piyasasında, Müslüman kadınlara yönelik ayrımcılığa dair bilgilerin, Müslümanların siyasi kurumlara duyduğu güveni nasıl etkilediği ve yayılıp yayılmadığı analiz edildi. Çevrimiçi deneyin sonuçlarını konumlandırmak ve farklılaştırmak amacıyla, Ekim 2021 - Haziran 2022 ile Ocak 2024 sonu arasında yedi grup tartışması gerçekleştirildi. Her grup, gündelik yaşamlarında farklı derecelerde “Müslüman” olarak tanımlanan üç ila yedi kişiden oluşuyordu. Ayrıca, sistematik bir scoping review yöntemiyle, göçmen

kökenli bireylerin - özellikle Müslümanların - sivil toplum katılımı gibi eylem niyetleri üzerinde ayrımcılığın etkisine ilişkin mevcut araştırma durumu derlenip analiz edildi.

İslam Din Dersinin kavramsallaştırılması, uygulanması ve okul organizasyonel olarak hayata geçirilmesi süreçlerinde “Müslüman topluluğun” deneyimleri, rehberli anlatımsal (narratif) mülakatlarla araştırılmıştır. Ekim 2020 ile Eylül 2024 arasında, uzmanlar (dernek ve kurum temsilcileri, okullarda İslam din dersi veren öğretmenler ile İslam din dersine katılan veya katılmış çocukların ebeveynleri) ile 67 grup mülakatı (öğretmenler ve ebeveynlerle) ve 26 bireysel mülakat (ebeveynlerle) gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca, kentsel alanda Müslümanlar ile “İslam eleştirmenleri” arasındaki karşılaşmalar ve bunların farklı devlet ve sivil toplum kurumları tarafından yürütülen moderatörlü çözümlemeleri incelenmiştir. Bu bağlamda, söylem ve belge analizleri (ör. diyalog etkinlikleri için davetiye broşürleri), moderasyon formatlarının katılımcı gözlemleri ve iki Batı ve iki Doğu Alman şehrinde, bilim insanları, bölgesel uzmanlığa sahip profesyoneller, yerel uzmanlar ve uygulamadaki moderatörler ile farklı Müslüman gruplardan katılımcılarla toplam 63 nitel görüşme gerçekleştirilmiştir.

Başka bir araştırmada odak, Facebook’ta Müslüman kadın gruplarındaki tartışmalar oldu. Amaç, dinî normların gündelik yaşamda nasıl işlediğini, belirli olaylar veya toplumsal tartışmalarla etkileşim içinde nasıl müzakere edildiğini ve grup üyelerinin olası, hatta incelikli İslamcı etki girişimlerine karşı nasıl sınır koyduklarını anlamaktı. Bu bağlamda, 2021 yılı boyunca, sahne dışı yani radikalleşmemiş ve aşırııcılardan bağımsız Almanca konuşan Müslüman kadınların Facebook gruplarındaki 1.550 tartışma akışı incelendi.

Son olarak, iki büyük Türk kökenli dernek olan “Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion e.V.” (DİTİB) (Türkçe: Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği) ve “Islamische Gemeinschaft Millî Görüş” (IGMG) (Türkçe: Millî Görüş) tarafından yapılan kamuya açık hutbeler toplandı ve bu hutbelerde ele alınan toplumsal ve siyasal konular analiz edildi. Hutbe koleksiyonu, 2011-2024 yılları arasında DİTİB’e ait 730’dan fazla hutbeyi ve 2003-2024 yılları arasında IGMG’ye ait 1.000’den fazla hutbeyi kapsamaktadır.

3. Başlıca bulgular

Veriler, Müslümanların özellikle sık ayrımcılığa maruz kaldığını göstermektedir. Politikadan, medyadan ve toplumdan hissettikleri güvensizlik, onlarda etkileşimli olarak şüphecilik, bazı alanlarda ise doğrudan güvensizlik şeklinde kendini göstermektedir. Bununla birlikte, devlet ve kurumlarına karşı hâlâ güçlü bir genel güven vardır ve Müslüman çatı kuruluşları tarafından güçlü bir şekilde teşvik edilen, birçok Müslümanın toplumun tamamına aktif olarak katılmaya yönelik istekliliği devam etmektedir. Müslümanlar bunun karşılığında kabul ve tanınma beklemektedir. Hem birey olarak kendileri için hem de çatı kuruluşları ve kuruluşları ile onların katkıları için. Ayrıca, bu sayede ayrımcılığın zamanla azalmasını veya tamamen ortadan kalkmasını beklemektedirler.

İslamcı terörle mücadelede yasama ve idari uygulamaların temel ve insan hakları etkileri

Ulusal terörle mücadele önlemleri sıklıkla radikalleşmemiş Müslümanların da insan haklarını ilgilendirmektedir. Terörizm yasaları özellikle yabancı uyruklular için temel haklara daha yoğun müdahalelerde bulunmaktadır. Yasaların radikalleşmenin önlenmesine hizmet etmesi amaçlansa da, genellikle istenmeyen sosyal etkiler ortaya çıkmaktadır. Örneğin ayrımcılık deneyimlerinin artması gibi. Avrupa ve uluslararası düzeyde ise, önlemler yalnızca hedeflenen kişilerle sınırlı kalmayıp, aile üyeleri, sivil toplum ve insani aktörleri de kapsamaktadır.

Ayrımcılık, başa çıkma ve siyasal tutumlar

Almanya’da Müslümanların günlük yaşamının acı verici bir parçasını, ister öznel olarak algılsın ister nesnel olarak deneyimlensin, ayrımcılık oluşturmaktadır ve bu durum izler bırakmaktadır. Bu izler yalnızca duygusal düzeyde kalmayıp, Müslümanların (siyasi) tutumlarında ve çeşitli davranış biçimlerinde de kendini göstermektedir. Araştırma, grup temelli ayrımcılık algılarının özellikle tutumlar üzerinde etkili olduğunu, kişisel ayrımcılığın ise daha çok eylemsel düzeyde baş etme stratejilerini tetiklediğini göstermiştir.

Online deneyin sonuçları, Müslümanların daha önce başörtüsü takan Müslüman kadınların işgücü piyasasında karşılaştığı ayrımcılıkla ilgili bilgiler edindiklerinde polise olan güvenlerinin azaldığını göstermektedir. Ancak Müslümanların diğer siyasi kurumlara, örneğin Federal Hükûmet, mahkemeler, partiler ve siyasetçilere olan güvenlerinde anlamlı bir etki tespit edilememiştir. Ayrıca çalışma, güçlü bir Müslüman kimliğe sahip olan bireylerin kendi grubuna yönelik ayrımcılıktan daha fazla etkilendiklerini ortaya koymuştur. Bu durum, yalnızca polise olan güvenin azalmasıyla sınırlı kalmayıp, Müslümanların işgücü piyasasındaki ayrımcılıkla ilgili bilgi edindiklerinde Alman Federal Meclisi'ne olan güvenlerinin de azalmasına yol açmaktadır.

Grup tartışmalarında öne çıkan algı, siyasi kurumlar ve aktörlerin Müslümanları ayrımcılıktan koruma yeteneğine sahip oldukları, ancak bu korumayı fiilen sağlama konusunda belli bir isteğe sahip olmadıkları yönündeydi. Ayrıca katılımcılar, devletin kendisini de siyasi kararlar, idari uygulamalar ve aktörler aracılığıyla ayrımcılığın olası bir kaynağı olarak algılıyorlar. Buna rağmen, birçok grupta katılımcıların Almanya'daki toplumsal dayanışma için kendi önemli katkılarını sağlama arzusu ve dezavantajlı deneyimlerin gelecekte azalacağına dair inanç tekrar tekrar dile getirildi.

Grup tartışmalarının analizi ayrıca, ayrımcılığa maruz kalan kişilerin bu deneyimlerle başa çıkmak için çok sayıda ve çeşitli stratejiler kullandığını ortaya koydu. Toplamda 20 baş etme stratejisi belirlendi; bunların arasında mizah da bulunmaktadır.

Kabul ve red, güven ve kuşku arasında İslam Din Dersi

Görüşülen ebeveynler, İslam Din Dersi ile ilgili olarak kabul ve reddetme unsurlarını ifade ettiler. Ebeveynler, İslam din ders profilini olumlu karşıladılar. Özellikle, ders içeriklerinin İslam'ın dinî öğretilerinin okula uyarlanmış ve bütünleştirilmiş bir aktarımını sunduğu ve böylece "tüm" Müslüman kültürleri tek bir ders çatısı altında birleştirdiği açıkça görülmektedir. İslam dinî hakkında sağlam bir anlayışın, farklı mezheplerden (teolojik okullar, fıkıh okulları) gelen öğrencilerin dâhil edilmesiyle en iyi şekilde sağlanabileceği vurgulanmaktadır. Farklı yaşam dünyalarına odaklanan bütünleştirici bir ders yaklaşımının büyük önemi bulunmaktadır. Bu farklılıklar, çocukların sağlam bilgi edinmelerine ve ufuklarını genişletmelerine olanak tanımaktadır.

İslam din dersi bir ders olarak değerinin yanı sıra, Müslüman öğretmenin rolü ve önemi de belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Öğretim içeriğinin sağlam bir bilgiye dayanarak ve özgün biçimde aktarılması büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, öğretim içeriğinin pedagojik ve didaktik açıdan aktarımı da aynı derecede önemlidir; böylece öğrencilerin özne odaklı bir öğrenme süreci yaşayabilmeleri sağlanabilir.

Ebeveynler ayrıca İslam din dersi tasarımı ve öğretmenlerin sertifikasyonu konusunda devlet yönetimi ile çatı kuruluşları arasındaki iş birliği konusuna açık bir şekilde odaklanmaktadır. Bazı mülakat katılımcıları, siyasetin karar alma süreçlerindeki şeffaflığın eksikliğini eleştirmiş ve açık bir iletişim talep etmiştir. Zorluk, yapısal düzenlemelerin ebeveynlerin ve çocukların çıkarlarını göz önünde bulunduracak şekilde tasarlanmasıdır. Çatı kuruluşlarının etkisi veya devletin dersin yapısal tasarımına orantısız müdahalesi, dersin tarafsızlığını ve bağımsızlığını zedeleyebilir. Tek taraflı devlet kontrolüne yönelik eleştirel bir tutum da gözlemlenmektedir; zira böyle bir kontrol, karşılıklı şeffaflık ve dolayısıyla karşılıklı güvenin sağlanamamasına yol açabilir. Burada da devlet aktörleri ile Müslüman topluluklar ve aktörler arasında bir etkileşim gözlenmektedir: Devletin eylemlerinin şeffaflığı ve devlete duyulan güven, Müslümanlar arasında İslam din dersinin kabulü için belirleyici faktörlerdir.

Şehir yaşamında "İslam eleştirmenleri" ile karşılaşmaların yönetimi

Dört araştırma kentinde de karşılaşmalar ve toplumsal kutuplaşma eğilimleri gözlemlenmiştir. Bunlar radikalleşme süreçlerinde tetikleyici veya destekleyici bir etki yaratabilmektedir. Örneğin, "Almanlar" ve "Müslümanlar" gibi kurgusal gruplar arasındaki kutuplaşmada din, merkezi bir atıf unsuru olarak işlev görmektedir ve son yıllarda özellikle doğu Alman şehirlerinde kademeli olarak artış göstermiştir (Pickel ve Pickel 2023, s. 2). Mülakatlarda çeşitli radikalleşme faktörleri öne çıkmaktadır. Bunlar arasında ayrımcılık ve karalama deneyimleri, karşılıklı algılar ve atıflar ile tekrar eden motivasyon ve hayal kırıklığı kalıpları bulunmaktadır. Müslümanlara yönelik şiddet eylemleri - örneğin Hanau'daki 2020 saldırısı veya 2009'da Dresden'de Marwa El-Sherbini cinayeti - Müslümanların bilincinde hâlâ çok canlıdır ve doğrudan mekânda çok daha yoğun bir kutuplaşma

ve tırmanma potansiyeli taşır. Motivasyon ve hayal kırıklığı artışları ayrıca bireysel çatışma vakalarından - örneğin PEGIDA gösterileri, Erfurt ve Dresden’de cami inşaatları, camilere yapılan saldırılar - veya şehir ve eyalet yetkilileriyle yaşanan deneyimlerden (örneğin yabancılar dairesi veya polis) de kaynaklanmaktadır.

Net olarak gözlemlenen durum, Batı Almanya’daki şehirlerde Müslümanlar arasında radikalleşme ve İslamcılık önleme girişimlerinin büyük bir rahatsızlık ve güvensizlik yarattığıdır. Müslümanlar arasında yaygın algı, birçok klasik dernek faaliyeti, sosyal ve pedagojik projeler veya gençlik ve diyalog çalışmaları yalnızca İslamcılık önleme şartıyla desteklenip finanse edilmektedir. Bu da onları genel bir şüphe altında hissettirmektedir.

İslam eleştirisi bağlamında, bir eleştiri spirali veya karşılıklı savunma tutumu söz konusudur ki, bu durum radikalleşmeyi teşvik eden etkilerle ilişkilendirilebilir: Genelleştirici eleştiriler Müslümanların apologetik tutum, savunma ve karşı eleştiri geliştirmesine yol açmakta, bu da yeniden sert ve ayrıntısız İslam eleştirilerini tetiklemektedir.

Facebook’taki Müslüman kadın gruplarında dinî normların müzakeresi

Kapalı Müslüman kadın grupları Facebook’ta radikalleşme için dijital alanlar değil, öncelikle günlük yaşamın zorlukları ve gündelik hayatta İslami normlarla başa çıkma konularında fikir alışverişi yapılan korunma alanlarıdır.

Aşırı uç mesajlar ileten tartışma katkıları, İslami normların gündelik hayatta uygulanmasına dair daha dogmatik bir yaklaşım sergiliyordu. Tartışılan sorulara önerilen çözüm yolları, gayrimüslim çevreyi göz ardı etme veya önemsiz sayma eğilimindeydi. Bu bağlamda, dinî görevlerin yerine getirilmesinde siyasi, ekonomik, hukuki veya kültürel çerçeveler ya ikincil olarak görülüyor ya da İslami olmayan unsurlar olarak reddediliyordu; öteki dünyaya odaklı katı bir İslamcılık anlayışı ortaya çıkıyordu. Eleştirilere, yeni bilgiler edinmek veya İslami normların farklı yorumlarını dikkate almak konusunda düşük ilgi gösteriliyordu. Bahsedilen kişi aşırı uç içeriklere açık olmadığında, sosyal ilişkilerdeki olumsuz etkiler göz ardı ediliyordu. Çoğu durumda, başlangıçta son derece dostane ve kapsayıcı bir üslup sergilenirken, bu üslup belirgin biçimde soğuyordu.

Müslüman kadınların, bu tür düşük profilli aşırı mesajlara verdikleri tepkiler, fikir ayrılıkları olsa bile devam eden bilinçli bir saygılı üslup ile karakterize edilmiştir. Dogmatik tutumlarla başa çıkmak için İslami normlara pragmatik bir yaklaşım benimsenmiş ve olası çözüm önerileri ile eylem seçenekleri son derece pratik ve sonuç odaklı şekilde sunulmuştur.

Bir diğer ilginç sonuç, kadınların dinî yükümlülüklerin Almanya’da geçerli olan hukuk ile uyumluluğunu tartışmalarıdır; örneğin, Almanya’da boşanma durumunda İslami evlilik sözleşmelerinden doğan haklar veya iş yerinde dinî uygulama olanakları. Tartışmalarda kendi argümanlarını desteklemek ve çözüm önerilerini meşrulaştırmak için İslami büyük alimlere ve İslami kaynaklara atıfta bulunmak vazgeçilmezdi. Aynı zamanda, Alman hukuk sistemi konusunda büyük bir belirsizlik söz konusuydu.

Kadınlar tartışmalarında ayrıca toplumsal düzeydeki tartışmalara da değindiler ve Almanya’daki artan toplumsal kutuplaşma ve İslam karşıtlığını adaletsiz ve tehdit edici olarak algıladıklarını belirttiler. Tepkiler, siyasete olan ilgisizliğin ifade edilmesinden siyasi aktivizme çağrılara, hatta siyasi alaycılık ve komplo teorilerine varan aşırı biçimlere kadar değişiyordu. Bunun yanı sıra, gündelik yaşamda kendilerini ayrımcılığa uğramış hissettikleri durumları da sık sık aktardılar. Pek çok durumda, kadınlar bu karşılaşmaları İslam hakkında eksik bilgiye veya Müslüman kadınların ihtiyaçlarının anlaşılmamasına bağladılar.

Almanya’daki “ana akım hutbeler”de tema alanları ve mesajlar

Ortalama cami cemaati nefret hutbesi değil, gündelik hayat için dinî-ahlakî rehberlik duyar. Cuma hutbeleri çoğunlukla dar anlamda dinî içerikler ve ahlakî-etik yaşam üzerine. Temelde hutbelerde üç alan işlenir: İslami inanç bilgisi (akide), ibadet ve uygulama bilgisi (şariat) ve ahlak, etik veya karakter bilgisi (ahlak).

Ayrıca birçok hutbe, kişilerarası ilişkiler ve durumlar, eğitim ve öğretim, erdemler, maneviyat vb. konularla ilgilendir. DİTİB ve IGMG hutbeleri de, dinî konular kadar olmasa da, toplumsal ve politik konulara değinir.

Bunlar arasında savaş ve barış, terörizm ve aşırıcılık, memleket, entegrasyon, göç ve katılım, toplum, ırkçılık, ayrımcılık ve İslam karşıtlığı gibi konular yer alır.

Bu konu başlıklarıyla ilgili olarak (1) ırkçılık, ayrımcılık ve İslam-/Müslüman karşıtlığı ile (2) İslamcı aşırıcılık / radikalizm ve terörizm konularında şu durumlar gözlemlenmektedir:

Müslüman çatı kuruluşları, Müslümanların olumsuz deneyimlerini bir yandan açıkça gündeme getirirken, diğer yandan bunları dinî bir çerçevede yorumlar ve bu deneyimlerin yapıcı ve barışçıl bir şekilde ele alınması gerektiğine dair uyarılarda bulunurlar. Aşırıcılık ve radikalizmi hem kendi varlıkları hem de Alman toplumu için varoluşsal bir sorun olarak görürler. Cami cemaati, aşırıcılık ve şiddeti kesinlikle reddetmeyi ve “orta yol”, yani ölçülülük doğrultusunda hareket etmeyi öğretirler. Bu nedenle, sadece diğer Müslümanlar için değil, tüm toplum için yasaya uygun ve aktif katılımı bulmaya güçlü bir şekilde çağrıda bulunurlar.

Ancak bunun önleme potansiyeli tam olarak gerçekleştirilemez; çünkü Türkçe hâlâ baskın dil olarak kullanılmakta ve bu durum, Türkçe’yi yeterince bilmeyen ya da hiç bilmeyen genç cemaat üyeleri ile diğer etnik kökenli Müslümanlara ulaşılmasını engellemektedir.

4. Sonuç ve eylem önerileri

Müslümanlar, yoğun bir etkileşim ağına dâhil olmuş durumdadır ve bu ağın içine kendi etkilerini de katmaktadırlar. Ayrımcılık ve damgalanma, şüphe ve güvensizlik, kabul ve takdir arayışı, ama aynı zamanda devlete ve onun kurumlarına güven bu etkileşimleri şekillendiren unsurlardır.

Burada merkezi olan, Müslümanların “duygusal durumları”dır: Siyaset, medya ve toplumdan kaynaklanan güvensizlik, onların üzerinde karşılıklı bir etki göstererek şüpheye, bazı alanlarda ise doğrudan güvensizliğe dönüşür. Ayrımcılık kısa vadede Müslümanların belirli devlet kurumlarına olan güvenini azaltır. Bununla birlikte, devlet ve kurumlarına karşı genel anlamda hâlâ güçlü bir güven söz konusudur ve - çok önemli bir şekilde - birçok Müslümanın, Müslüman çatı kuruluşları tarafından cesaretlendirilen, tüm topluma aktif katılım gösterme isteği vardır. Müslümanlar bunun karşılığında hem birey olarak kendilerine hem de çatı kuruluşları ve vakıfları ile bu kuruluşların faaliyetlerine kabul ve takdir beklerler. Ayrıca, zaman içinde ayrımcılığın azalmasını veya tamamen ortadan kalkmasını öngörürler.

Siyaset için öneriler

Müslümanların deneyimlerini, duygularını ve yaşadıklarını ciddiye almak ve önemsemek acilen gereklidir. Bunlar hızlı veya yüzeysel bir şekilde göz ardı edilmemelidir. Almanya’da altmış yılı aşkın belirgin Müslüman varlığı sonrasında, Müslüman çatı kuruluşları, devlet ve onun organlarının partneri olarak dinler hukuk çerçevesinde yasal olarak tanınması artık gerçekleştirilmelidir. Bu, ilgili çatı kuruluşları, örneğin İslami Din Dersi gibi res mixtae alanlarında, hak ve yükümlülükler açısından şeffaf şekilde dâhil ederek gerçek bir katılımı mümkün kılacaktır. Devlete, onun organlarına ve tüm topluma yönelik güven ve aidiyet duygusu böylece kesinlikle artacaktır. Bununla bağlantılı olarak, Müslümanlar ve İslam söz konusu olduğunda, kamu alanındaki dil ve retorik zorunlu bir değişim gerekmektedir. Sürekli küçümseme, damgalayıcı atıflar ve genellemelerin yanı sıra politikacılar veya devlet organlarının temsilcileri tarafından güvenlik ve göç tartışmalarına yapılan artan atıflar, radikalleşmenin zeminini beslemektedir. Bu noktada medyanın da sorumluluğu vardır.

Cami cemaatleri için öneriler

Müslüman çatı kuruluşları ve cemaatler, özellikle çocuklar ve gençler için Almanca sunulan hizmetlerini çoğaltmalıdır. Buradaki yaşam koşullarına aşina olan Almanca konuşan imamlar ve din öğretmenleri bunun için vazgeçilmezdir. Okullar ve çatı kuruluşları aracılığıyla yürütülen gençlik çalışmalarıyla yapılan iş birlikleri, buluşma alanları yaratır ve profesyonelleşmeyi destekler. Korunaklı ve ikamet yerine yakın buluşma mekânları (ör. kadın kafeleri) ile hukuki danışmanlık hizmetleri, Müslüman kadınların sosyal yoksunluğuna karşı koymak, radikal kadınlara yönelik düşük profilli yaklaşımlara engel olmak ve Alman hukuk devletine bağlılığı güçlendirmek amacıyla birincil önleyici tedbirler olarak uygun görünmektedir.

Toplumun bütünü için öneriler

Duyarlılık ve bilinçlendirme önlemleri aracılığıyla, radikalleşmeyi kolaylaştıran ve ortak radikalleşme süreçlerinde de olumsuz etkiler yaratabilecek ayrımcılık deneyimleri azaltılabilir. Gayrimüslim çoğunluk topluma İslam hakkında bilgi verilmeli, böylece önyargılar giderilmelidir. Tıp, eğitim ve sosyal hizmet alanındaki uzman personel, Müslüman kadınların özel ihtiyaçları konusunda duyarlı hâle getirilmeli, böylece çatışma durumlarının baştan oluşması engellenmelidir. ■

Kaynakça

Pickel, S., & Pickel, G. (2023). Radikaler Islam vs. Radikaler Anti-Islam: Gesellschaftliche Polarisierung und wahrgenommene Bedrohungen als Triebfaktoren von Radikalisierungs- und Co-Radikalisierungsprozessen bei Jugendlichen und Post-Adoleszenten. In S. Pickel, G. Pickel, O. Decker, I. Fritsche, M. Kiefer, F. M. Lütze, R. Spielhaus, & H.-H. Uslucan (Eds.), *Gesellschaftliche Ausgangsbedingungen für Radikalisierung und Co-Radikalisierung* (pp. 1–30). Springer VS. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-40559-5>.

Bölüm 7: Almanya'daki İslam alanında selefî üstünleme söylemleri: bilgi sosyolojisi temelli söylem analizi ve uygulama önerileri

Youssef Dennaoui (*Deutungsmacht Projesi*)

1. Arka plan

Sosyal bilimler perspektifinden, Almanya'da selefizmin “radikalleşme olgusu” (Zick 2017) olarak incelenmesi son on yılda istikrarlı bir şekilde artmıştır: Başlangıçta araştırmalar, tarihsel gelişmelerin ve teolojik kavramların tartışılmasına odaklanırken, zamanla selefizmin yerel tezahürlerinin incelenmesi araştırmanın merkezine yerleşmiştir. Her iki araştırma eksenini de selefi ideolojilerin temel unsurlarını, örgütsel yapılarını ve seferberlik stratejilerini incelemeyi ve önleme konseptleri geliştirmeyi hedeflemektedir. Ancak selefi gruplar arasındaki iç rekabetler ile bu gruplarla diğer Müslüman gruplar ve aktörler arasındaki etkileşimler çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Selefi tarafında bu durum, özellikle agresif-polemik bir üslup ve abartılı bir rekabet stratejisi benimsemeleriyle karakterizedir; bu strateji, rakiplerini tüm - yasal ve yasadışı - araçlarla geçmeyi hedefler. Bu teze göre, selefi rekabet stratejilerinin sadece çatışma potansiyelini değil, aynı zamanda dinî radikalleşmeye eğilimlerini de açıklayan temel unsur burada yatmaktadır.

Araştırmanın temel yönlendirici sorusu şudur: Selefi üstünleme söylemleri, dinî radikalleşmeyi teşvik eden çatışmalara nasıl ve hangi koşullar altında yol açabilir?

Bu soruyu yanıtlamak için, 1990 ile 2024 yılları arasında iki farklı bağlamda (Fas ve Almanya) toplam altı selefi tartışma incelenmiştir. Bu katkı, Almanya'da 2013-2015 yılları arasında gerçekleşen ve burada Modernizm Tartışması olarak adlandırılan bir selefi tartışmanın analiz sonuçlarını özetlemektedir. Söz konusu tartışma, Almanya'daki üniversitelerde İslami ilahiyatın akademik olarak kurumsallaşması sürecinde, reformist teolojik yaklaşımlara yönelik tek taraflı saldırılar biçiminde selefi tarafça yürütülmüştür. Selefi vaiz Pierre Vogel, 2013'ten itibaren Münster Üniversitesi İslami İlahiyat Merkezi'ne karşı yoğun şekilde olumsuz ve polemik yüklü bir tutum sergilemiştir. Bu şahıs problemin tanımında, Müslüman çatı kuruluşları ile İslami İlahiyat Merkezi arasında zaten alevlenmiş olan anlaşmazlığı kullanarak, kendi pozisyonunu takipçilerine doğru ve gerçek olan olarak sunmaktadır.

2. Yöntem

Yöntem olarak, dinî bilgi içeriklerini ve İslam'a dair kavramları ile bunların kamusal sosyal tartışmalarda kolektif veya bireysel aktörler tarafından nasıl tartışmalı şekilde yorumlandığını analiz etmek amacıyla bir bilgi sosyolojisi söylem analizi (Keller 2011) seçilmiştir. Veri seti, birden fazla kez izlenip zaman açısından sıralanmış 55 web videosundan (YouTube) oluşmaktadır. Nihai değerlendirme için 19 web videosu (toplam süre 808 dakika) transkribe edilmiş, kodlanmış ve ayrıntılı analiz için hazırlanmıştır.

3. Başlıca bulgular

Kavramsal açıdan, dinî üstünleme söylemleri, genellikle çatışma durumlarında ortaya çıkan ve dinî olarak kurumsallaşmış kurallara aldırış etmeksizin işleyen özel bir rekabet biçimini temsil eder. Bu stratejiler, özellikle kurumsal olmayan aktörler (burada: aktivist selefiler) tarafından, kurumsallaşmış dinî sermaye eksikliklerini dengelemek amacıyla kullanılır. Kompansatuvar bir işlev görürler. Çünkü selefi aktörlere, takipçileri önünde geçici olarak “dini güç” kazandırır ve onları İslam'daki kurumsal aktörlere karşı eşdeğer görünmelerini sağlar.

Diskur analizi düzeyinde iki temel bulgu öne çıkarılabilir: Birincisi, selefi üstünleme söylemleri, İslami alandaki resmi dinî reform ve kurumsallaşma süreçlerine yönelik saldırılar olarak anlaşılmalıdır. Bu bakış açısından

kurumsal reform girişimleri, İslam'ın çarpıtılması olarak görülür ve her türlü yöntemle mücadele edilmesi gereken bir olgu olarak değerlendirilir. Selefi üstünleme söylemleri içeriği ise, dini-teolojik yetkiyi kendinde toplamak (öz-yetkilendirme), İslam ve Müslümanlar adına hareket etmek ve resmi teolojik kurumlar karşısında kendini İslam'ın mesajının “gerçek” ve “otantik” tebliğcisi ve kurtarıcısı olarak, kaybın önüne geçen kişi gibi sunmaktır.

İkincisi, üstünleme stratejileri ile kayıp duyguları arasındaki içsel bağ ortaya konulabilir. Bunlar arasında korku, tehdit algısı, kırgınlık veya öfke ve nefret gibi duygular öne çıkar. Selefi üstünleme söylemleri, ağırlıklı olarak İslam'ın kendileri için gerçek olduğuna inandıkları bir versiyonunun kaybolduğu algısından hareket eder ve bu versiyonu yeniden canlandırmayı amaçlar. Bu nedenle bunlar, kayıp söylemleri olarak adlandırılabilir, kayıp duyguları tarafından beslenir ve - belirli koşullar altında - daha saldırgan hale gelir. Burada kayıp ve kurtuluş temaları, selefi üstünleme saldırılarının sürekliliğini destekleyen temel yorumlama kalıpları olarak görülebilir. Bu stratejide ayrıca, selefi yaklaşımların gençler için çekiciliği de yatmaktadır. Zira gençler dinî anlam ve kimlik arayışındadır ve bunu yerleşik camilerde ya bulamazlar ya da artık anlamadıkları bir dilde sunulan biçimde bulurlar. Burada tartışılan bulgular, güçlü olumsuz kayıp duyguları ile üstünleme söylemleri arasındaki bu iç içe geçmişliği görünür kılmayı ve bunu, belirli “kayıp vaizlerinin” titiz çalışmalarıyla tetiklenen ve uzun süreler boyunca sürdürülen selefi radikalleşmenin temel itici gücü olarak anlamayı amaçlamaktadır.

4. Sonuç ve eylem önerileri

Dini üstünleme stratejileri nesnel olarak mevcut değildir. Bunların tanınabilmesi için her bağlamda yorumlanması ve anlamlandırılması gerekir. Bu nedenle, radikalleşme faktörü olarak genellikle küçümsenir veya hiç fark edilmezler. Bu stratejileri kendi bağlamlarında tanımlamak ve işleyiş biçimlerini yeniden inşa etmek, olası radikalleşmeleri erken aşamada önlemeye yönelik önleyici karşı stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Almanya'da İslam'ın dinsel kurumsallaşma süreçlerini yoğunlaştırmak ve akademik İslam ilahiyatını güçlendirmek

Dini kurumsallaşma süreçleri (din politikası, hukuki, eğitim politikası vb.) salafist-politikleştirilmiş çevrelerde, Müslümanlar için olumlu gelişmelerden uzaklaşmalara ve bunların olumsuz yeniden yorumlanmasına yol açar. Bunun ardından, bu olumlu olayları kendi İslam versiyonlarını yaymak için bir fırsat olarak kullanan ve artık bu İslamın uygulandığı ve yaşandığı toplumu neredeyse hiç gözetmeden üstünlük modunda karşı teklifler ortaya çıkar. Akademik İslam teolojisi, (dış) karşı teolojileri araştırmalı ve bunların dekonstrüksiyonu için din pedagojisi araçları geliştirmelidir. Böylece, gelecekteki İslam öğretmenlerinin selefi üstünleme stratejileriyle başa çıkma yeterliliği güçlendirilebilir.

Okullarda öğretmenleri ve önleme aktörlerini “üstünleme pratiklerini” fark etmeye duyarlılaştırmak

Dinsel üstünlemenin biçimi olarak “çatışmacı dinî pratik” (Kiefer 2021) anlaşılabilir. Bu, İslam'ı belirli kışkırtıcı ifade veya uygulamaları meşrulaştırmak için kullanan, sıkı inançlı bir dinî anlayımla karakterizedir. Böyle bir dinî uygulama okulda çatışmalara yol açabilir. Bunun ne zaman gerçekleşeceği ise büyük ölçüde, öğretmenlerin bir mücadelecî ifadenin dinî gerekçesini içerik açısından belirleyip onu ergenlik, kişisel, ailevi, etnik veya diğer faktörlerden ayırabilmelerine bağlıdır (Nordbruch 2022; Schiffauer 2015). Eğer bu tür ifadeler ve uygulamalar öğretmenler tarafından kendi alanlarında bilinçli olarak kullanılan üstünleme uygulamaları olarak algılanırsa, bunlar zamanında önleyici olarak ele alınabilir ve tekrarını önlemek için önlemler alınabilir.

Dinsel üstünleme süreçlerini çok-boyutlu araştırmak

Şimdiye kadar üstünleme biçimlerinin sadece söylemsel formlara odaklanması, bunların yalnızca söylemsel olarak ortaya çıktığı anlamına gelmez. Bunlar aynı zamanda duygusal durumlar, bedensel sahnelemeler, görsel-işitsel sunumlar veya örgütsel biçimler olarak da ortaya çıkabilir. Dinî aşırıcılık söylemlerine yalnızca söylemsel açıdan odaklanmak acil bir görev olarak görülmüştür. Çünkü bu özel olguya ilişkin şimdiye kadar herhangi bir araştırma yoktur vder boyutlar (duygular, bedensel uygulamalar, görsel-işitsel sahnelemeler, örgütsel biçimler vb.) (bkz. Krech 2021) farklı yöntemsel - özellikle etnografik - yaklaşımlar gerektirir. Ancak bu

olgunun gelecekte yalnızca söylemselliği değil, aynı zamanda maddi, görsel-işitsel ve kamusal tezahürleriyle de incelenmesi gerekir.

Dinsel üstünleme olgusuna ilişkin sosyolojik, teolojik ve din karşılaştırmalı araştırmalara ağ kurmak

Karşılaştırmalı bir bakış açısıyla, selefi aşırıcılık stratejilerine dair araştırmalar, eş-radikalleşme süreçlerinin incelenmesinin bir parçası olarak daha fazla dikkate alınabilir. Böylece farklı radikalleşmiş kayıp söylemleri arasında, karşılıklı pekiştirme bağlantıları ve öğrenme süreçleri arasındaki karşılıklı pekiştirme (radikal selefiler vs. sağcı aşırıcılar), nitel-yorumlayıcı analiz yöntemleriyle incelenebilir (bkz. Becker ve Dennaoui 2025). Karşılaştırmalı bir perspektifte de bu konu daha derinlemesine ele alınabilir ve sosyolojik açıdan zengin bir dinî üstünleme teorisine doğru geliştirilebilir. ■

Kaynakça

- Becker, P., & Dennaoui, Y. (2025). Religious fundamentalism in a global context. Exploring new dynamics and paradoxes using the example of global Salafism and evangelicalism. (submitted)
- Keller, R. (2011). *Diskursforschung. Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen* (4. Ed.). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kiefer, M. (2021). *Konfrontative Religionsausübungen von muslimischen Schülerinnen und Schülern, Analysen & Argumente* (No. 425), Konrad Adenauer Stiftung.
- Krech, V. (2021). *Die Evolution der Religion. Ein soziologischer Grundriss* (1. Ed.). Transcript.
- Nordbruch, Götz (2022). Konfrontative Religionsbekundung?! Pädagogische Zugänge zu Konflikten jenseits von religiösem Othe- ring und Alarmismus. In C. Bossong, D. Dipçin, P. A. Marquardt, F. Schellenberg, & J. Drerup. *Islamismusprävention in pädago- gischen Handlungsfeldern. Rassismuskritische Perspektiven* (Vol. 10718, pp. 163–178). Bundeszentrale für Politische Bildung.
- Schiffauer, W. (2015). *Schule, Moschee, Elternhaus. Eine ethnologische Intervention: „Brücken im Kiez“ - ein Projekt der Stiftung Brandenburger Tor* (1. Ed., Vol. 2699). Suhrkamp.
- Zick, A. (2017). *Salafismus als Phänomen der Radikalisierung: Ein Blick auf den viralen Salafismus und die Frage der Forschungsnot- wendigkeiten*. CoRE NRW, Forschungsberichte. www.uni-bielefeld.de/ikg/core/. [Accessed: 26.07.2024].

Bölüm 8: Radikalleşmeye Yatkınlığa Mekânsal Perspektifler - Bir Karşılaştırma Çalışması

Sebastian Kurtenbach, Armin Küchler, Linda Schumilas, Yann Rees, Gerrit Weitzel ve Andreas Zick (RadiRa Projesi)

1. Arka plan

Literatürde şimdiye dek mekânın, radikalleşmeye yatkınlık açısından bir açıklayıcı etken olarak sistematik biçimde ele alınmadığı görülür. Buna göre, örneğin Kabil’de bir kişinin İslamcı radikalleşmesi Köln’deki kadar olası kabul edilmektedir; oysa bu makul değildir. Almanya ve Avrupa bağlamında özellikle şehir içi farklılıkların şehirler arası farklardan daha olduğu görülmektedir (El-Mafaalani vd. 2015). Günlük yaşamın, yoğun yoksulluk, kentsel planlama sorunları ve kimi zaman bir yük olarak deneyimlenen sosyal çevre koşullarında sürüp sürmediği, bariz bir fark yaratır.

Mekânsal perspektifin avantajı, günlük konut çevresi biçimindeki bağlamsal koşulları dikkate alabilmesidir. Radikalleşmeye yatkınlığa götüren özelliklerin bir şehir içinde eşitsiz dağıldığı varsayılabilir. Yerleşim alanlarının kontekst etkilerinin radikalleşmeye yatkınlık üzerindeki etkisi ise şimdiye dek pek az incelenmiştir (Hüttermann 2018; Kurtenbach vd. 2024). Böyle kontekst etkilerinin gösterilebilmesi, önleyici uygulamalarda da yararlı olur ve mekânın ek mağduriyet doğuran etkisi azaltılabilir. Bu nedenle, radikalleşmeye mekânsal bir gözle bakmak, hem açıklama hem de önleme açısından ilerleme anlamına gelir.

“Radikalisierter Räume” (Türkçe: “Radikalleştirici Mekânlar”) (RadiRa) projesi, mekânın bireysel radikalleşmeye yatkınlık üzerinde bir etkisi olup olmadığına dair bilgi edinmeyi amaçlamıştır.

2. Yöntem

Araştırma, üç şehirde vaka karşılaştırmalı bir çalışma olarak gerçekleştirilmiştir: Dortmund (Nordstadt semti), Bonn (Neu-Tannenbusch semti) ve Berlin (Neukölln’ün kuzeyi). Üç semt de, artan yoksulluk oranı ve çoğunluğu Müslüman ülkelerden gelen göçmenlerin yüksek oranı biçiminde dezavantajlı bir sosyal yapısal profile sahiptir. Ön araştırmalar, İslamcı sahnenin etkinlik biçimlerinde farklılıklar olduğunu göstermiştir.

Üç araştırma alanının her birinde üçer alt çalışma yürütüldü:

Eylül-Kasım 2022 arasında, radikalleşmeye yatkınlık üzerindeki bağlamsal etkiler bir anket çalışması ile incelendi. Bu amaçla, Almanya genelinde 2.029 kişi karşılaştırma referansı olarak sorgulandı ve Dortmund (2.075 katılımcı), Bonn (2.006 katılımcı) ve Berlin (2.062 katılımcı) şehirlerine özgü üç örneklem ile karşılaştırıldı.

Ön çalışmaya (Kurtenbach vd. 2018) dayanarak, radikalleşmeye yatkınlık yapısını birlikte oluşturan risk faktörleri seçildi: (1) demokrasiye güvensizlik, (2) otoritercilik, (3) ayrımcılık deneyimleri. Bu özelliklerin birlikte bulunmasının bireysel yatkınlığı artırdığı varsayıldı. Varsayım, bu özelliklerin örtüşmesinin bireysel radikalleşme eğilimini artırdığı ve dolayısıyla radikalleşme sürecini daha olası kıldığı yönündedir. Açıklayıcı değişkenler olarak özdenetim, politik içeriklerle dijital temas, gelir tatmini, hukuki sinizm ve mahallede kişilerarası güven ölçüldü.

Ayrıca, her şehirde on sosyal hizmet uzmanıyla ve sosyal hizmetlere katılan ya da katılmayan on mahalle sakinleriyle yapılan görüşmelerden oluşan bir mülakat çalışması yürütüldü. Çalışmanın odak noktası, yaşam alanının günlük yaşam üzerindeki etkisi ve radikalleşmenin önlenmesinde yerel hizmet olanaklarının rolüydü.

Ayrıca her mahallede, İslamcı sahnenin rolünü ve mahalle toplumu ile etkileşimini anlamak amacıyla bir yıllık etnografik araştırmalar da yapıldı. Bu süreçte, yerel gündelik yaşam üzerindeki dijital alanın rolü ve özellikle 2023/2024 Ortadoğu Savaşı bağlamında gerçekleşen protestolar da dâhil edildi. Etnografik saha dönemi,

her zaman kamu alanı ve günlük yaşam gözlemleriyle başladı. Gözlemler, günlük sohbetler biçiminde yürütülen gayri resmi etnografik görüşmelerle tamamlandı. Gözlemler ve görüşmeler aracılığıyla, yerel bilgiye sahip ve ek bilgi ile bağlantılar sağlayabilen kişilerle temaslar kuruldu. Gözlemler saha protokollerine kaydedildi; daha sonra (birleştirilmiş) görüşmeler eklendi. Paralel olarak, belgeler, fotoğraflar gibi saha nesneleri de araştırmaya dâhil edildi. Saha protokolleri ve görüşmeler, Grounded Theory yaklaşımına uygun olarak analiz edildi.

3. Başlıca bulgular

Anket çalışması: Radikalleşmeye eğilimde mekânsal örüntüleri

Sonuçlar, tüm yerlerde kendi özdenetim düzeyinin, gelirden duyulan öznel memnuniyetin ve aynı zamanda mahalledeki kişilerarası güvenin yüksek olmasının radikalleşmeye eğilimin daha düşük olmasıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, hukukî sinizm ve göçmen köken, tüm araştırma yerlerinde radikalleşmeye eğilimin artmasıyla ilişkilendirilmiştir. Sadece kendi mahallelerindeki kişilerarası güven ile ilgili bağlantı, ülke genelindeki ankette şehir bazlı anketlere göre daha düşük düzeyde görülmüştür. Bu durum, araştırılan şehirlerdeki yerel bağlam ve sosyal dinamiklere işaret edebilir.

Ulusal çapta yapılan anket ile şehir bazlı anketler arasında bir başka fark da dijital pratiklerde görülmektedir. Özellikle şehir anketlerinde, internet üzerinden politik ve dinî konular hakkında yoğun biçimde bilgi edinen kişilerde radikalleşmeye eğilim ile pozitif bir ilişki saptanmıştır; oysa ulusal çapta yapılan ankette bu ilişki gözlenmemiştir.

Müslüman dinî aidiyeti yalnızca Bonn ve tüm Almanya genelinde radikalleşmeye eğilim ile anlamlı bir ilişki göstermektedir. Dortmund ve Berlin için ise negatif bir ilişki gözlemlenmekle birlikte bu ilişki anlamlı değildir. Yani, Müslüman dinî aidiyetine sahip katılımcılar, genel olarak daha düşük bir radikalleşme eğilimi bildirmektedir.

Dortmund'da anlamlı olmakla birlikte çok zayıf bir faktör, kentin ilgili mahallesindeki göç hareketliliği oranıdır. Bu yoğunluk arttıkça radikalleşmeye eğilim ile olan ilişki genellikle azalır. Berlin'de ise 18 yaş altı nüfus oranı ile radikalleşmeye eğilim arasında hafif bir artış gözlemlenmektedir. Diğer tüm inceleme alanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Sonuç olarak, bireysel olarak bildirilen faktörlerin radikalleşmeye eğilim sürecinde baskın rol oynadığı söylenebilir. Katılımcıların yaşadığı alanın sosyal yapısal özelliklerinin rolü ise ikincil düzeydedir.

Mülakat çalışması: Radikalleşmeye eğilim faktörlerine ilişkin yerel içgörüler

Üç inceleme mahallesinde yapılan görüşme çalışmalarının sonuçlarının incelenmesi, ilgili aktörlerin radikalleşmeye eğilimi artırabilecek bağlam etkilerinin farkında olduğunu göstermektedir. Sakinlerin uyguladığı önleyici stratejiler, bir yandan barışçıl bir birlikte yaşamı içerebilir; burada özellikle kısa vadeli çatışmalardan kaçınma ön plandadır, ancak bağlam etkilerinin azalmasını sağlamaz. Öte yandan, mekânda var olan sosyal kontrol, önleyici bir etkiye sahiptir ve bu, geçmişteki İslamcı mekân işgali olaylarından elde edilen bir öğrenme etkisi olarak tanımlanabilir.

Yerel mahalle burada bir koruma işlevi üstlenir ve kısmen, yerel hizmet yelpazesi tarafından karşılanmayan görevleri de yerine getirebilir. Bu şekilde, mekân potansiyel olarak radikalleşmeye yatkınlığı azaltabilir. Bu, özellikle hizmet yelpazesinde boşluklar olduğunda gereklidir çünkü mahalleyle ilgili konular ve özellikle radikalleşmenin önlenmesi konusundaki sorumluluklar kesin olarak netleştirilmemiştir.

Yerinde etnografi: Gündeliğin bir parçası olarak İslamcılık

Son yıllarda sahadaki değişimler, ilk etapta kamusal alandaki İslamcı ajitasyonun azalmasına yol açtı. Ancak 7 Ekim 2023'teki olayların ve bunu izleyen Berlin'de ve Almanya'nın diğer yerlerindeki tepkilerin ardından, daha önce sosyal medyada daha etkin olan aktörlerin de dâhil olmasıyla birlikte, yeniden sokağa çıkışta bir artış gözlemlenmektedir. Bu aktörler, çatışmayı ve Gazze'deki korkunç durumu araçsallaştırarak destekçileri seferber etmek, İsrail karşıtı ve antisemitik anlatıları yaymak ve aynı zamanda hilafete dönüş ile Müslümanların

(sözde) birlik ve kimliğinin güçlendirilmesi gibi kendi mesaj ve hedeflerinin propagandasını yapmak için kullanmaktadır.

Aynı zamanda, incelenen tüm yerlerde legalist İslam’a atfedilebilecek kurumların bulunduğu görüldü. Bu grupların bir kısmı oturmuş yapılara sahiptir. Bu gruplar alanlarda mevcuttur. Ancak ne dışa dönük güçlü bir tanıtım yaparlar ne de alanı kendi adlarına sahiplenmeye çalışırlar. Alanın yapısına uyum sağlarlar ve esas olarak bir “Komm-Struktur”a (Türkçe: kuruma gelmeye dayalı hizmet modeli) sahiptirler, yani, yereldeki insanlar kurumlara gelmek zorundadır. Bu esnada ayrılıkçı, ancak yasak olmayan bir İslam anlayışı aktarırlar. Böylesi bir teklif, “İslami gelenek” ile “Batı kültürü” arasındaki (sözde) gerilim ilişkisini İslami bir kimlik lehine çözmeyi vaat ederek kimlik düzeyine de güçlü biçimde bağlanır.

4. Sonuç ve eylem önerileri

Genel olarak proje, radikalleşmeye yatkınlık bağlamında mekânın önemli olduğunu göstermektedir. İnsanlar gündelik yaşamlarını yerel gündelik dünyalar içinde örgütler; bu dünyalar da onların üzerinde etkide bulunur. Bu durum dezavantaj yaratabilir, ancak önleyici eylem için harekete geçme seçeneklerini de beraberinde getirir.

Üç alt çalışmanın bulguları birbirine göre ilişkilendirildiğinde, insanların gündelik yaşam dünyasının - tıpkı yaşadıkları semtler gibi - onları bu koşullarla bir müzakere sürecine girmeye zorladığı görülmektedir. Bu müzakere sürecinde insanlar kısıtlamalarla karşılaşır, fakat aynı zamanda kaynaklar da deneyimler ve bunlarla bireysel özelliklerine bağlı olarak başa çıkarlar. Yerelde dayanışma ve komşuluk içi birliktelik azsa, yerel sosyal kurumlar gündelik bir başvuru noktası değilse ve sosyal çevre zorlayıcıysa, bu durum radikalleşmeye yatkınlığı artırabilir.

Özellikle insanların dışlanma deneyimleri yaşadığı ya da kendilerinin ve çıkarlarının bir siyasal çatışmada fark edilmediğini düşündükleri yerlerde, sahayı İslamcı aktörlere bırakmamak ve buna uygun karşı/alternatif teklifler sunmak önemlidir. Mahallenin yerel çevresinde kişilerarası sosyal ilişkilerin desteklenmesi ve güçlendirilmesi, radikalleşmeye yatkınlığın önlenmesi için umut vadeden bir yaklaşım gibi görünmektedir.

Buna göre, önlemede amaç, bakışı hem mekânsal düzleme hem de dijital alana yöneltmek, bir yerin sözde “Hot Spot” olarak teritoryal damgalanmasını önlemek, yerel sosyal politikanın bir ifadesi olarak sosyal hizmetleri ve sunulan teklifleri güçlendirmek, kamu kurum ve kuruluşlarına duyulan güveni teşvik etmek ve yerel toplumsal dayanışmayı güçlendirmek olmalıdır. Bunun için hem federal hükümet, eyaletler ve belediyeler arasında işbirliği hem de kamu ve sivil toplum aktörleri arasında bir yönetim yaklaşımı gereklidir. Bunun bir ifadesi, belediye düzeyindeki eylem konseptleridir. Bunlar henüz ülke genelinde yaygın değildir, ancak devlet düzeyi, sivil toplum örgütleri ve semt düzeyi arasında bir bağlantı kurulması için örgütsel bir çerçeve sunmaktadır. ■

Kaynakça

- El-Mafaalani, A., Kurtenbach, S., & Strohmeier, K.P. (2015). Vorwort. In A. El-Mafaalani, S. Kurtenbach, & K.P. Strohmeier (Eds.), *Auf die Adresse kommt es an* (pp. 9–17). Beltz.
- Hüttermann, J. (2018). Neighbourhood effects on jihadist radicalisation in Germany? *International Journal of Conflict and Violence*, 12, 1–16. <https://doi.org/10.4119/UNIBI/ijcv.649>.
- Kurtenbach, S., Küchler, A., & Zick, A. (2024). Radicalizing spaces: Neighborhood effects on susceptibility to radicalisation. *European Journal of Criminology*, Advance online publication.
- Kurtenbach, S., Linßer, J., & Weitzel, G. (2018). *Anfälligkeit für Radikalisierung?* BICC.

Bölüm 9: Müslüman Nüfusta Şikayet, Hınç ve Radikalleşme

Evelyn Bokler, Sarah Demmrich, Özkan Ezli, Mouhanad Khorchide, Olaf Müller, Detlef Pollack ve Levent Tezcan (Ressentiment Projesi)

1. Arka plan

Müslümanlar arasında İslamcılığın ve radikalleşmenin kökenlerine ilişkin araştırmalar genellikle İslam'a karşı önyargıyı, kültürel dışlanmayı, toplumsal ayrımcılığı, tecrit edilmeyi ve entegrasyon zorluklarını vurgulamaktadır (Pollack 2014, 2016; Pickel ve Pickel 2019). Bununla birlikte, duygusal hassasiyetler ile radikalleşme arasındaki bağlantı çok daha az ilgi görmüştür. Müslümanların (veya genel olarak göçmenlerin) bu duygusal ve etkiel hassasiyetleri, "Radikalleşmenin Duygusal Temeli Olarak Hınç (Resentment)" projesinin odak noktasıydı.

Proje, radikalleşmenin güvenlik politikası yönlerine tek taraflı odaklanmanın üstesinden gelinmesine yardımcı oldu ve radikal tutum ve eylemlerin ortaya çıktığı kültürel, dini ve sosyal kökleri daha fazla dikkate aldı. Bu amaçla proje, şikayetler (örneğin algılanan ayrımcılık, haksızlık veya aşağılanma), hınç ve radikalleşme arasındaki bağlantılara odaklandı. Hınç, insanların olumsuz sosyal deneyimlere takılıp kalarak olumlu yönleri önemsizleştirdiklerinde şikayet duygularının nasıl katılaştığını tanımlar. (1) Belirgin aşağılanma duyguları ile (2) güçlü düşman stereotipleri arasındaki etkileşim, (3) öğrenme isteğinin düşük olması ve (4) eleştiri ve öz-düşünüm kapasitesinin düşük olmasıyla birleştiğinde, bu tür katılaşmış duygular uzun vadede kişinin sosyal çevresine yönelik olumsuz tutumlarına katkıda bulunabilir ve radikalleşme süreçlerini teşvik edebilir.

Proje, radikalleşme için hınç gibi duygusal durumların önemini ve bunların şikayet duyguları, kolektif atıflar, algı kalıpları ve aşağılanma deneyimleri ile nasıl ilişkili olduğunu araştırdı. Hınç çeşitli açılardan incelendi: tezahürleri ve gelişmesini destekleyen sosyal ve bireysel koşullar araştırıldı. Odak noktası, radikalleşme sürecinde bu tür duygusal durumların rolü ve Müslümanlar arasında hıncın yayılmasıydı. Bir diğer soru ise, Müslümanlar arasında hıncın gelişimi ve etkilerinin İslam ile ne ölçüde ilişkili olduğuydu.

2. Yöntem

Projede nicel ve nitel yöntemler birlikte kullanılmıştır. Temmuz 2023 ile Nisan 2024 arasında, 1.887 göçmen kökenli Müslüman katılımcıyla anket gerçekleştirildi. Ankette, hınç kavramı dört faktör temel alınarak ölçülmüştür: (1) kolektif şikayet duygusu, (2) düşman stereotipleri (Batı karşıtlığı, Yahudi karşıtlığı ve 'asimile olmuş' Müslüman karşıtlığı), (3) kolektif öğrenme isteği ve (4) kolektif eleştiri ve öz-düşünüm kapasitesi.

Ekim 2021 ile Mayıs 2024 arasında, 50 bireysel görüşme ve 26 grup görüşmesi olmak üzere toplam 131 katılımcıyla 81 görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların çoğu Türk kökenliydi, küçük bir kısmı ise Arap kökenliydi. Ele alınan konular arasında toplumsal katılım, Almanya'da İslam algısı, ayrımcılık deneyimleri, kimlik ve Almanlarla ilişkiler yer almıştır.

Müslüman kökenli radikalleşmiş mahkumlarla ve radikalleşmeden uzaklaşmış kişilerle yapılan 23 niteliksel görüşmede, radikalleşmenin önlenmesinde ve radikalleşmeden vazgeçilmesinde hınç ve dinin rolüne odaklanılmıştır.

Hınç ve şikayetlerin radikalleşmeyle olan bağlantısını incelemek ve ayırt etmek, Müslümanların algıladıkları aşağılanma deneyimlerinin nasıl işlediğini ve bu süreçte inançlarının hangi rolü oynadığını araştırmak amacıyla, çoğunluğu Arap kökenli, 17 Müslüman göçmenle görüşülmüştür. Cinsiyet, yaş, köken ve eğitim kriterlerine göre heterojen bir örneklem oluşturulmuştur. İslam inancı, kişinin kimliğinin oluşumunda önemli bir rol oynadığı ve nasıl anlaşıldığına bağlı olarak şikayetlerle başa çıkma biçimlerinde farklılıklara yol açabileceği için bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.

Ayrıca, İslamcı aktörlerin (algılanan) şikayetleri ve haksızlıkları nasıl araçsallaştırarak mağduriyet anlatıları oluşturduklarını ve Alman toplumuna karşı harekete geçirmek için hınç duygusu taşıyan kişilere nasıl hitap ettiklerini analiz etmek için niteliksel bir metin analizi gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, İslamcı vaiz Abul Baraa'nın YouTube videolarında aşırılıkçılık ve hınç arasında bir bağlantı olup olmadığını anlamak için analiz edilmiştir.

3. Başlıca bulgular

Nicel perspektiften: Hınç ve radikalleşme

Dört hınç boyutunun tamamı, katılımcılar arasında farklı derecelerde ve farklı kombinasyonlarda görülmektedir. Katılımcıların %20'sinde güçlü şikayet duygusu ve yerleşik düşman stereotipleri bulunurken, bunlara düşük öğrenme açıklığı ve sınırlı öz eleştiri eşlik etmektedir. Buna karşılık, katılımcıların %29'u hınç içermeyen bir profil sergilemektedir: düşük düzeyde şikayet duygusu ve zayıf düşman stereotipleri, yüksek öğrenme isteği ve güçlü eleştirel düşünme ile birlikte görülmektedir. Geri kalan %51,2'lik kısım ise dört değişkende ya ortalama ya da düşük puan almaktadır.

Hınç ile sosyodemografik faktörler, sosyal yapı, entegrasyon, din arasındaki ilişkiye dair sonuçlar ve radikalleşme ile olan ilişkinin ön analizleri, hınç duyan grup ile hınç duymayan grup arasında bazı önemli farklılıkları ortaya koymaktadır: Hınç duyan grup önemli ölçüde daha genç ve daha çok ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerden oluşmaktadır. Daha yüksek eğitim seviyesine sahip olma olasılıkları daha düşük ve ortalama gelirleri hınç duymayan gruba göre daha düşüktür.

Hınç grubundaki Müslümanlar, Almanca dil becerilerini hınç duymayan gruptakilerden daha yüksek olarak değerlendiriyorlar, ancak duygusal (Almanya'ya bağlılık) ve sosyal (Müslüman olmayanlarla iletişim) açıdan daha az entegre olmuş durumdalar. Ayrıca entegre olma isteklilikleri daha düşük ve Müslümanların Müslüman olmayan toplumlara entegre olmamaları gerektiği ifadesine daha fazla katılıyorlar. Dindarlığın çeşitli göstergelerinde de farklılıklar görülmektedir: Hınç grubundaki Müslümanlar, hınç duymayan gruptaki Müslümanlara göre önemli ölçüde daha yüksek öznel dindarlık sergilemekte ve camiye daha sık gitmektedir. Ayrıca, hınç grubu hınç duymayan gruba göre daha ortodoks ve fundamentalisttir.

En büyük farklılık radikalleşme açısından gözlemlenmektedir. Şiddet içermeyen radikalleşme (Abay Gaspar ve ark. 2019) ile ilgili olarak, hınç grubundaki katılımcıların yarısından fazlası İslamcılıkla ilgili ifadelerle (İslam'ın nihai siyasi otorite olması, şeriat yasasının desteklenmesi) katılmaktadır. Yaklaşık üçte biri Müslümanların haklarını desteklemek için izinsiz gösterilere katılacağını belirtmektedir. Bu üç ifadeye onay verenlerin oranı, hınç duymayan grupta %2 ile %8 arasında değişmektedir. Şiddet içeren radikalleşme konusunda, hınç duyan grubun üçte biri tepkisel şiddeti kabul etmekte, %16'sı Kuran'ı şiddeti meşrulaştırmanın temeli olarak görmekte ve %11'i Müslümanların çıkarlarını savunmak için kendileri de şiddet kullanacaklarını belirtmektedir. Hınç duymayan grupta ise bu oranlar yine önemli ölçüde daha düşüktür (%0 ile %5 arasında).

İlk ileri analizler, hınç duygusunun şiddet içeren veya içermeyen radikalleşmenin bağımsız ve oldukça önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Bu durum, sosyal yapı, entegrasyon, dezavantaj algısı ve dindarlık gibi çeşitli diğer bağımsız değişkenler dikkate alındığında bile geçerliliğini korumaktadır.

Duygusal bir hâl olarak hınç

Yalnızca şikayetler, hınça yol açmak için yeterli değildir. Çünkü bununla ilişkili olumsuz duygular ve durumlar (nefret, öfke, kıskançlık ve aşağılık duygusu karşısında çaresizlik, şiddet deneyimleri ve yaralanmalar) sosyal ve kurumsal çatışmalar ve söylemler yoluyla işlenebilir ve onarılabilir. Hınç, insanlar bir saldırıya karşılık veremediklerini hissettiklerinde ortaya çıkar ve onları güçsüz bırakarak suçlayacak birini aramaya iter. Suçlama, daha sonra kötü ve soyut bir fail ya da soyut ve kötü bir sisteme atfedilir. Bu nedenle, hınç gerçek ya da algılanan incinme ve haksız muameleyi işlemek için yardımcı olmaz, aksine bunun tekrar tekrar hissedilmesi-ne neden olur.

(De-)Radikalleşme sürecinde “büyük anlatılar”ın rolü

Radikalleşmiş kişilerle yapılan görüşmeler, yaş farkından bağımsız olarak, radikalleşmeyi kolaylaştıran etkenler ile radikalleşme anlatıları arasından temel bir ayrım yapılması gerektiğini göstermektedir. Anlatı veya daha spesifik olarak “Büyük anlatı” terimi, bunların dini veya siyasi argümanlar, gerçek olgular veya rasyonel olarak anlaşılabilir söylemler olmadığını yansıtmaktadır. Bunun yerine, bunlar benlik algısını ve dünya görüşünü şekillendiren ve böylece kimlik yaratan, duygusal açıdan oldukça yüklü anlatılardır.

Radikalleşmiş görüşmecilerin tamamı, Batı’nın dünya çapında Müslümanlara karşı işlediği haksızlıkları konu alan ve kendi radikal tutumlarının nedeni olarak sunulan güçlü bir Batı karşıtı büyük anlatıyı paylaşıyor. Bazıları Avrupa toplumlarında Müslümanlara karşı ayrımcılık deneyimlerinden bahsediyor, ancak bunu kendi yaşadıkları deneyimlerden ziyade soyut bir olgu olarak ele alıyorlar. Bu büyük anlatı, şiddete meyilli bireyler ve İslamcılığı destekleyen ancak şiddeti reddedenler tarafından da paylaşıyor. Aynı olumsuz büyük anlatıları dile getiren insanların neden hepsinin radikalleşip şiddete başvurmadığı sorusuna ancak bireysel olarak cevap verilebilir. Hapisteki radikalleşmiş bireylerin biyografilerinin incelenmesi sosyo-psikolojik faktörlere işaret etmektedir.

İnancın incitilme deneyimleriyle başa çıkmadaki rolü

Katılımcıların çoğunluğu için Müslüman inancı, dayanıklılıklarını güçlendirmelerine, bir cemaat duygusu oluşturmalarına ve kendilerini hınç veya hatta radikalleşmeden korumalarına yardımcı olmuştur. Çünkü görüşülen kişiler aşağılanma deneyimleri yaşadıklarını bildirmiş olsalar da, çoğu, hınç ve radikalleşmenin dışında, Müslüman inançlarına açıkça atıfta bulunarak, bunlarla başa çıkmanın alternatif yollarını geliştirmişlerdir.

Aşağılanma deneyimlerinin işlenmesinde ve bireyin toplumdaki konumunun şekillenmesinde belirleyici faktör, inananlara sunulan İslam yorumu veya onların takip etmeyi seçtikleri yorumdur. Bu, etkilenenlerin toplumdaki aşağılanma deneyimlerini inançlarına göre nasıl algıladıklarını ve işlediklerini belirlemektedir. Köktenci yorumlar, hınç ve öfke duygularını güçlendirir. Hınç ve öfkenin radikalizmle ilişkisi söz konusu olduğunda, her radikalın hınç duymadığını ve hınç duyan her kişinin radikalleşmeye veya aşırılıkçı olmaya yönelmeyeceğini de ayırt etmek önemlidir. Bununla birlikte, sonuçlar dini anlatıların hınç ve öfke arasında köprü görevi görebileceğini göstermektedir.

İslamcıların hitabında hınç

YouTube videolarının analizi, hınç ve İslamcı temaları birleştiren anlatıların, hınç duyguları besleyen izleyicilerde etkili bir şekilde yankı bulduğunu ve onları radikal eylemlere yönlendirebildiğini ortaya koymaktadır. Esasen mağduriyet anlatısı, öz-güçlendirme için kullanılmakta ve olumsuz deneyimler inanç sınavı olarak yorumlanmaktadır. Abul Baraa gibi İslamcılar, Tanrı tarafından „gerçek Müslümanlar“ olarak seçildiklerini iddia ederek, onurlandırdıkları ve anlam kazandırdıkları dışlanma duygusunu (aşağılanma deneyimini) doğrulamaktadırlar. Abul Baraa böylece, ezilmiş olarak gördüğü bir topluluğu savunmak için inancı kullanmakta ve derin bir ötekilik duygusu geliştirmektedir. Toplumun çoğunluğu, genel olarak aşağılanma deneyimlerinden sorumlu tutulmaktadır. Bu nedenle Abul Baraa gibi aşırılıkçılar, hınç yaratmak veya sömürmekle ilgilenmektedirler, çünkü bu, topluluğa ayrılık sokmalarına ve hınç besleyen insanları radikalleştirmelerine yardımcı olmaktadır.

4. Sonuç ve eylem önerileri

Hınç duygusu, güçlü incinme duyguları ve güçlü düşman stereotipleri arasındaki gerilimle, düşük düzeyde kolektif öğrenme isteği ve düşünme yeteneğiyle karakterize edilmiş gibi görünmektedir. Bu kombinasyon, soruglanan Müslümanların en az beşte birinde belirgindir. Bununla birlikte, proje, incinme duygularının mutlaka yerleşik bir hınç duygusuna yol açmadığını ve hınç duygusunun her zaman radikalleşme için bir zemin oluşturmadığını göstermektedir. Bazı dindarlık biçimleri, hem radikalleşme yolunda hem de alternatif yollarda önemli bir köprü görevi görebilir.

Radikalleşmeye katkıda bulunan merkezi bir etken, İslam tarafından şekillendirilen ve radikalleşme eğilimlerine bireysel olarak benimsenebilecek bir anlam kazandıran büyük anlatılardır. Ayrıca, karşı anlatıların tek başına radikalleşme anlatılarını bozmaya yetmediği de açıkça görülmektedir. Bunu başarmak için ya radikalleşme anlatısıyla bağdaşmayan olumlu deneyimler ya da etkilenenlerin kendi benlik-dünya tasavvurunun bir parçası olarak özdeşleşebilecekleri karşı anlatılar gereklidir. Bu nedenle, önleme çalışmaları, radikalleşmeye karşı büyük anlatılar oluşturmaya ve üretmeyi hedeflemelidir.

‘İslam’dan nefret eden bir Batı’ büyük anlatısı, Batı’nın İslam’a ve Müslüman topluluklarına yaptığı olumlu katkıları vurgulayarak etkili bir şekilde sorgulanabilir. Bu, eğitim, gençlik çalışmaları, medya alanlarında hedefli önlemlerle, aynı zamanda duygusal düzeyde kişisel ve kolektif iletişim yoluyla da başarılabilir. Olumlu deneyimler için alanlar yaratmak, yalnızca olumsuz Batı karşıtı anlatıyı etkisiz hale getirmek için değil, aynı zamanda Batı/ana akım toplum hakkında olumlu bir dünya görüşü oluşturmak için de çok önemlidir. Sadece ,Batı’ ve ana akım toplum hakkında değil, İslam ve Müslümanların kendileri hakkında (toplumu zenginleştiren üyeler olarak Müslümanlar) olumlu bir anlatı da arzu edilen çözümün bir parçasıdır. Bu, Müslümanlar ve gayrimüslimler de dahil olmak üzere toplumun tamamının görevidir. Sadece eğitim kurumları ve cami cemaatleri değil, medya ve politikacılar da harekete geçmelidir.

Son olarak, önleme çalışmalarında karşılaşılan en büyük zorluklardan biri, Müslümanların karşılaştığı ayrımcılık ve dezavantajın, toplumun gayrimüslim kesimini ‘ahlaki suçlular’, Müslümanları ise ‘mağdurlar’ (kurban) olarak damgalamadan, dengeli bir şekilde ele alınmasıdır. Ayrımcılık teriminin abartılı kullanımı, radikalleşme anlatısını güçlendirme riskini taşır. Bu bağlamda, akademi de Müslüman karşıtı ırkçılığın kriterleriyle daha fazla ilgilenmekle yükümlüdür. ■

Kaynakça

- Abay Gaspar, H., Deitelhoff, N., Daase, C., Sold, M., & Junk, J. (2019). Vom Extremismus zur Radikalisierung: Zur wissenschaftlichen Konzeptualisierung illiberaler Einstellungen. In C. Daase, N. Deitelhoff, & J. Junk (Eds.), *Gesellschaft Extrem: Was wir über Radikalisierung wissen* (pp. 15–44). Campus.
- Pickel, G., & Pickel, S. (2019). Der „Flüchtling“ als Muslim–und unerwünschter Mitbürger? In O. Hidalgo, & G. Pickel (Eds.), *Flucht und Migration in Europa: Neue Herausforderungen für Parteien, Kirchen und Religionsgemeinschaften* (pp. 279–323). Springer.
- Pollack, D. (2014). Wahrnehmung und Akzeptanz religiöser Vielfalt in ausgewählten Ländern Europas: Erste Beobachtungen. In D. Pollack, O. Müller, G. Rosta, N. Friedrichs, & A. Yendell (Eds.), *Grenzen der Toleranz. Wahrnehmung und Akzeptanz religiöser Vielfalt in Europa* (pp. 13–34). Springer.
- Pollack, D., Müller, O., Rosta, G., & Dieler, A. (2016). *Integration und Religion aus der Sicht von Türkeistämmigen in Deutschland*. Universität Münster. https://www.uni-muenster.de/imperia/md/content/religion_und_politik/aktuelles/2016/06_2016/studie_integrations_und_religion_aus_sicht_t__rkeist__mmiger.pdf.

Bölüm 10: “Alman İslamı” Müslüman karşıtı ırkçılık ve “İslamcılık” arasında? Tartışmalı bir kavramın ortak-üretimi üzerine

Özgür Özvatan (D:İslam Projesi)

1. Arka plan

İslamcılık, Almanya’daki Müslüman olmayan çoğunluk toplumu kadar Müslüman topluluklar için de önemli bir meydan okuma teşkil etmektedir. Uzun süredir, İslamcı aktörlerin, sözde bir ihanetin kılıfına sığınarak Müslüman cemaatleri gayrimeşrulaştırmaya ve alternatif yaşam tasarımlarını gayriislami olarak damgalamaya yönelik kasıtlı girişimlerde bulundukları ileri sürülmektedir. Buna paralel olarak, Müslüman toplulukları içinde, Müslümanların görkemli tarihine dair nostaljik anlatılar üzerinden sözde otantik kültürel değerleri yayan etno-milliyetçi bir söylem önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, Federal İçişleri Bakanlığında müsteşar olan Markus Kerber, 2018’deki Alman İslam Konferansı’nda “Alman İslamı” vizyonunu ortaya koydu. Bu, Almanya’da yaşayan Müslümanlar tarafından bizzat şekillendirilmeli ve taşınmalıydı. Bu talep tartışmalı tepkilerle karşılandı: Kimileri bunu, uyarlanabilir ve yerel olarak kök salmış bir İslam geliştirmek için bir imkân olarak görürken, diğerleri İslam’ın ulusallaştırılamayacak evrensel bir din olduğu gerekçesiyle bunu reddetti.

„Deutscher Islam als Alternative zum Islamismus?“ (Türkçe: “İslamcılığa Alternatif Olarak Alman İslamı?”) (D:İslam) projesi, “Alman İslamı”nın normatif ya da siyasi belirlemelerin ötesinde cemaatlerde, birliklerde ve sivil toplumda ortaya çıkıp çıkmadığını inceledi. Ayrıca, onun Müslüman karşıtı ırkçılık ile İslamcı aşırıcılık arasındaki gerilim alanında hangi öz ve konturları geliştirdiğini de analiz etti.

Tematik alan (1) İslamcı-aşırıcı siber dolandırıcılık stratejilerinde, söz konusu aktörlerin çevrim içi olarak Müslüman toplulukları içinde üyeler nasıl devşirmeye çalıştıkları incelendi.

Tematik alan (2) Community Defense, Müslüman topluluklarının İslamcı etki kurma talepleriyle başa çıkma biçimlerini merkeze aldı. Burada ana odak, Müslüman kadın örgütlerinin tehditlerle nasıl başa çıktığıdır.

Tematik alan (3) “Alman İslamı”nda ise, son olarak, yukarıdaki iki tematik alandan “Alman İslamı” kavramının kuramsallaştırılması için ampirik olarak sağlam dayanaklar üreten bir kavram birleştirici biçimde ele alındı.

2. Yöntem

Proje, hem nitel hem de nicel yöntemlerin kullanıldığı karma yöntemler (Mixed-Methods) yaklaşımını benimsedi.

İslamcı siber dolandırıcılık (phishing) stratejileri ve dijital radikalleşme mekanizmaları, Müslüman içerik üreticilerine ait 3.000 TikTok videosu üzerinden incelendi. Burada, diğer hususların yanı sıra, anlatısal ikna çalışmasına yönelik sundukları içerik bakımından aşırıcı ve deradikalizasyon odaklı hesapların programatik sosyal medya içerikleri karşılaştırıldı (Ali vd. 2023).

Ayrıca, Müslüman karşıtı ırkçılık ile dinî temelli aşırıcılıkla ilgili deneyimlerini tespit etmek için altı Müslüman kadın örgütüyle nitel görüşmeler gerçekleştirildi. Bu süreçte öz-anlayış, tehdit algısı ve savunma stratejileri analiz edildi. Görüşmeler, 2022 yılı Haziran ile Aralık ayları arasında yerinde ve çevrim içi olarak yürütüldü ve Grounded Theory yöntemi (Glaser ve Strauss 1998) uyarınca değerlendirildi.

3. Başlıca bulgular

Dijital dünyada İslamcı siber dolandırıcılık (phishing) stratejileri

İslamcı aktörler, özellikle TikTok olmak üzere sosyal medya platformlarını, genç Müslümanları devşirmek için hedefli biçimde kullanıyor. Kişiselleştirilmiş içerikler aracılığıyla algoritmik pekiştirmeye yaslanıyorlar. Bu içerikler özellikle güvensizlikleri ve dışlanma deneyimlerini hedef alıyor. Bu anlatılar, din, erkeklik, popüler kültür ve güçten oluşan çok basitleştirilmiş ve hibrit bir İslamcılık anlayışını güçlendiriyor (Ceylan ve Jokisch 2014). Ayrıca, İslamcı online stratejilerin radikalleşmeye hazır olanlara değil, hâlihazırda radikalleşmiş kişilere yöneldiği ve onları ideolojik olarak daha da pekiştirmeyi amaçladığı görülmektedir. Bu yapılırken, çoğu zaman dâhil olmayan aktörler tarafından aynı ölçüde fark edilemeyen ayrıcalıklı bilgiye ve özgül ideolojik ön kabullere başvurulmaktadır (Ali vd. 2023).

Community Defense: Müslüman kadın örgütlerinin stratejileri

Müslüman kadın örgütleri, Müslüman karşıtı ırkçılıktan büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu durum, söylemsel düzeyde, örneğin örtük ya da açıkça dile getirilen önyargılar, güvensizlik ve genel şüphe altında tutma ya da karalama ve iftihar yoluyla kendini göstermektedir. Maddi düzeyde ise Müslüman kadın örgütleri çalışma gruplarından dışlanma veya (destek) başvurularının reddiyle karşılaşmaktadır (El Sayed 2023). Mülakatlarda, Müslüman kadınların örgütlerinin temsilcileri olarak eşit düzeyde algılanmadıkları ve kendilerine sık sık nesnel hüküm verme yetisinin tanınmadığı vurgulanmıştır (ebd.).

İslamcı etkide bulunma daha az akut bir tehdit olarak algılanırken, bazı örgütler İslamcı aktörlerin çalışmalarını itibarsızlaştırma veya araçsallaştırma girişimlerinden söz etti. Özellikle, kendini güçlü biçimde siyasi ve medyatik olarak konumlandıran örgütler etkilenmektedir. İslamcı aktörlerle başa çıkma stratejileri arasında yüzleşme, yanıt vermeyi reddetme, sosyal medya paylaşımlarını silme ve (topluluklarda ve kırılğan gruplarda) farkındalık oluşturma yer almaktadır. Dinî aşırıyıcılarla ilgili sınır çizme süreçleri, hâlihazırda mevcut sınırları pekiştirir; ancak bunlar cinsiyet, din ya da ırk kategorileri boyunca değil, daha çok siyasi tutum doğrultusunda ilerlemektedir. Bu tür bir sınır çizimi, sosyal kimlik kategorilerinden ziyade siyasi konumlanmanın sınırları temellendirdiği postmigrant bir öz-anlayışın göstergesi olarak yorumlanabilir.

Bir çatışma alanı olarak “Alman İslamı”

Proje, “Alman İslamı”nın oluşumunun büyük ölçüde toplumsal çatışmalardan etkilendiğini göstermektedir. Bu süreçte, Müslüman karşıtı ırkçılık ile İslamcı aşırıyıcılık arasında iki kutuplu bir gerilim alanı oluşmaktadır. Her iki kutup da Almanya’da uyarlanabilir, çoğulcu bir İslam modelinin müzakere sürecini sekteye uğratmaya çalışmaktadır. İslamcı aktörler “ihanete uğramış bir İslam” anlatısını yayarken, Müslüman karşıtı aktörler “yabancı bir İslam” tasavvurunu dışlayıcı söylemleri meşrulaştırmak için kullanmaktadır.

Teknolojik dönüşümler, özellikle algoritmik olarak pekiştirilen radikalleşme stratejileri, bu süreçte belirleyici bir rol oynamaktadır. Çalışmalar, TikTok gibi platformlardaki öneri sistemlerinin radikal içerikleri pekiştirebileceğini göstermektedir (Weimann 2016). Böylece, dijital İslami savunuculuk çalışması, hibrit, çelişkili veya ambivalans içeren müzakere süreçlerini destekleyerek belirleyici bir karşı ağırlık teşkil etmektedir.

4. Sonuç ve öneriler

Çalışma, “Alman İslamı”nın geleceğinin belirleyici biçimde toplumsal müzakere süreçlerine bağlı olduğunu göstermektedir. İslamcı ve Müslüman karşıtı akımlar Almanya’da çoğulcu bir İslam modelinin gelişimini engellemeye çalışırken, Müslüman topluluklar alternatif kimlik modellerini etkin biçimde şekillendirmektedir. Dijital dünya, hem radikalleşme alanı olarak hem de yenilikçi İslami savunuculuk çalışmaları için bir platform olarak bu süreçte giderek artan bir rol oynamaktadır. Uzun vadede, “Alman İslamı”na ilişkin tartışma, hem toplumsal kutuplaşmayı hem de uyarlayıcı entegrasyon süreçlerini dikkate alan, nüanslı ve bilimsel temelli bir değerlendirme gerektirmektedir.

Ayrıca aşağıdaki öneriler formüle edilebilir:

- Sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesi: Müslüman kadın örgütleri vder ilerici Müslüman ağlar, çoğunluk toplumu ile Müslüman topluluklar arasında köprü kurucu rolleri güçlendirilmek üzere hedefli biçimde desteklenmelidir.
- Dijital farkındalık ve medya okuryazarlığı: Eğitim girişimleri, Müslüman gençleri İslamcı online stratejilere karşı duyarlılık kazandırmayı ve radikal içeriklere karşı eleştirel düşünmeyi teşvik etmeyi hedeflemelidir
- Algoritmik şeffaflık ve platform sorumluluğu: Sosyal medya şirketleri, aşırı içeriklerin yayılmasını önlemek amacıyla, İslamcı propagandayı erken aşamada tespit eden ve sınırlayan mekanizmalara yatırım yapmalıdır. Buna, radikal içerikleri pekiştirebilen algoritmaların gözden geçirilmesi ve uyarlanması da dahildir.
- Müslüman karşıtı ırkçılıkla mücadele: Siyaset ve toplum, Müslümanlara yönelik ayrımcılığı daha kararlı biçimde ele almalı, böylece onların toplumsal katılımını güçlendirmeli ve aşırıçılık karşı tepkileri önlemelidir.
- Araştırma ve pratiği eklemlmek: Toplumsal bütünleşme dinamiklerini daha iyi anlayabilmek için, gelecekteki araştırmalar analizlerinde toplumsal iktidar ilişkilerini daha güçlü biçimde dikkate almalı ve ilgili ayrımcılık ile dışlanma deneyimlerini, Müslüman (kadın) örgütlerinin tepkileri ve başa çıkma stratejileriyle ilişkilendirmelidir. Aynı ölçüde önemli olan, yenilikçi yaklaşımları ortak yaratımlı ortamlarda geliştirmek ve değerlendirmek için bilim, pratik ve Müslüman topluluklar arasında yakın, transdisipliner işbirliğidir. ■

Kaynakça

- Ali, R., Özvatan, Ö., & Walter, L. (2023). The narrative foundations of radical and deradicalizing online discursive spaces: A comparison of the cases of Generation Islam and Jamal al-Khatib in Germany. *Religions*, 14(2), 167.
- Ceylan, R., & Jokisch, B. (2014). *Salafismus in Deutschland: Entstehung, Radikalisierung und Prävention*. Peter Lang Edition.
- El Sayed, F. (2023). Confronting anti-Muslim racism and Islamism: An intersectional perspective on Muslim women's activism in Germany. *Journal of Women, Politics & Policy*, 44(4), 486–507. <https://doi.org/10.1080/1554477X.2023.2249619>.
- Glaser, B., & Strauss, A. (1998). *Grounded Theory. Strategien qualitativer Forschung*. Hans Huber.
- Weimann, G. (2016). Why do terrorists migrate to social media? In A. Aly, T. Chen, L. Jarvis, & S. Macdonald (Eds.), *Violent Extremism Online: New Perspectives on Terrorism and the Internet* (pp. 45–64). Routledge.

Bölüm 11: İslamcı saldırılar sonrasında Müslüman çatı kuruluşlarının kriz iletişimi

Gerrit Hirschfeld ve Sabrina Hegner (OKAI Projesi)

1. Arka plan

Terörist saldırılar yalnızca doğrudan mağdurları fiziksel olarak etkilemekle kalmaz; aynı zamanda önyargıların güçlenmesi gibi çok sayıda dolaylı sonuca da yol açar (Frey 2022). İslamcı terör saldırılarının ardından Müslümanlara yönelik olumsuz tutumlar ve İslam’a karşı önyargılar sıklıkla ortaya çıkmaktadır (Saleem vd. 2017). Bu süreçte Müslüman topluluklar, tekil İslamcı köktendincilerin eylemleriyle ilişkilendirilmekte ve bireylerin eylemlerinden kolektif olarak sorumlu tutulmaktadır (Bruneau vd. 2018; Abdullah, 2015).

Müslüman olmayan ülkelerde, Müslüman çatı kuruluşları sıklıkla, özellikle de İslamcı terör saldırılarının ardından, diyalog ve temas için merkezi başvuru noktaları olarak işlev görür. Nitekim Almanya’daki Müslüman çatı kuruluşları, bugüne dek bu tür terör saldırılarının ardından söz konusu eylemleri kınayan basın açıklamaları yayımlamıştır. Ancak bu tür açıklamaların etkililiği hâlâ belirsizdir. OKAI “Optimierte Krisenkomunikation nach Anschlügen mit islamistischem Hintergrund in Deutschland” (Türkçe: Almanya’da İslamcı arka planlı saldırılardan sonra optimize edilmiş kriz iletişimi) adlı araştırma projesi bu konuda bir katkı sunmayı amaçlamıştır.

Şimdiye kadar terör saldırılarından sonra kriz iletişimi stratejilerinin etkililiğine ilişkin spesifik incelemeler yapılmamış olsa da, araştırmalar atfedilen sorumluluk ile itibarın zedelenmesi arasında sağlam ilişkiler ve ayrıca etkili kriz iletişimi stratejilerinin çeşitli kriz durumlarında bir örgütün itibarını koruyabileceğine dair bulgular ortaya koymaktadır (genel bir bakış için bkz. Ma ve Zhan 2016). Bu nedenle, bir Müslüman çatı kuruluşunun saldırı sonrası yaptığı bir açıklamanın, kuruluşun algısını olumlu etkileyebileceği ve muhtemelen Müslümanlara ve İslam’a yönelik tutumları iyileştirebileceği varsayılabilir (Paolini vd. 2006; Aberson 2015; Kauff vd. 2017). Bu doğrultuda, İslamcı bir terör saldırısına tepki olarak Müslüman çatı kuruluşlarının yürüttüğü kriz iletişiminin, potansiyel önyargıların önüne geçmek amacıyla, söz konusu kuruluşun kamuoyu algısını, genel olarak Müslümanlara ilişkin algıyı ve İslam’a yönelik önyargıları ne ölçüde etkileyebileceği araştırılmıştır.

Bu çerçevede dört araştırma sorusu odaklandı:

- (1) Saldırılarından sonra Müslüman örgütler ve Müslüman çatı kuruluşları basın açıklamaları aracılığıyla kamusal söyleme ne ölçüde dâhil olmaya çalışıyor ve bu sırada hangi iletişim stratejilerini kullanıyorlar?
- (2) Müslüman örgütlerin açıklamalarının, Müslüman örgütün algısı, Müslümanlara ilişkin algı ve İslam’a yönelik önyargılar üzerinde nasıl bir etkisi vardır?
- (3) Açıklamalar yoluyla yalnızca açık tutumlar değil, aynı zamanda örtük dikkat süreçleri de ne ölçüde etkilenmektedir?
- (4) Bu bulgular uygulamaya nasıl aktarılabilir?

2. Yöntem

Müslüman örgüt ve çatı kuruluşları iletişim stratejileri

Müslüman örgütler ve bireylerin iletişim stratejilerinin mevcut durumunu belirlemek için, 200’ü aşkın beyan ve basın açıklamasına dayanılarak terörist saldırıların ardından uygulanan iletişim stratejileri yeniden oluşturuldu ve nitel ile nicel olarak analiz edildi. Bu amaçla, 2015 ile 2020 arasındaki saldırıların ardından ülke

çapındaki 14 ve bölgesel 7 Müslüman çatı kuruluşunun basın açıklamaları tarandı. Ayrıca, daha fazla tepki bulmak için bölgesel (WAZ, MAZ) ve ulusal gazetelerde (BILD, Zeit, Süddeutsche, TAZ, Spiegel) ve çevrim içi portallerde (Spiegelonline, tagesschau.de) çatı kuruluşu başkanlarının ve çatı kuruluşların adları arandı. İslamcı arka planlı 27 saldırıya ilişkin açıklamalar ve karşılaştırma amacıyla İslam karşıtı arka planlı saldırılara ilişkin 22 açıklama kayda geçirildi.

Açıklamaların algı ve önyargılar üzerindeki etkisi

Farklı iletişim stratejilerinin etkilerine ilişkin bulgular elde etmek amacıyla, katılımcılara Müslüman örgütlerin kurgusal açıklamalarının sunulduğu üç online deney yürütüldü. Deneylere toplam 1.500 katılımcı katıldı (deney başına 500). Tüm katılımcılar (kontrol grubu hariç) önce Berlin’de gerçekleştiği varsayılan, İslamcı olarak sınıflandırılan bir saldırının betimlendiği bir gazete makalesini okudu. Makalenin sonunda, bir Müslüman örgütün saldırıya tepkisi (Coombs ve Holladay 1996’nın Durumsal Kriz İletişimi Kuramındaki, SCCT, dört iletişim stratejisinden birine göre formüle edilmiş biçimde) yer alıyordu. Son olarak katılımcılar, söz konusu Müslüman çatı kuruluşuna, genel olarak Müslümanlara ve İslam’a ilişkin tutumlarına dair bir anket doldurdular.

599 katılımcıyla gerçekleştirilen bir başka deneyde ise gerçek terörist saldırılara ilişkin fiilî açıklamalar kullanıldı. İlk deneyden temel fark, gerçek açıklamaların çoğu zaman farklı iletişim stratejilerinin bir bileşimini içermesiydi. Yine, söz konusu Müslüman çatı kuruluşuna, genel olarak Müslümanlara ve İslam’a yönelik tutumlar sorgulandı. Ek olarak, algılanan mesafe koyma, çatı kuruluşun algılanan toplumsal angajmanı ve açıklamanın algılanan duygusallığı da kaydedildi. Çalışma, 2016’daki Berlin Noel pazarı saldırısından sonra yayımlanan on Müslüman çatı kuruluşunun gerçek açıklamalarını içeriyordu.

Açıklamaların örtük dikkat süreçleri üzerindeki etkisi

İş dünyası bağlamındaki çalışmalar (Claeys ve Cauberghe 2014), bir şirketle ilgili olumsuz haberlerin, katılımcıların sonrasında da şirket hakkında olumsuz bilgilere daha uzun süre bakmalarına yol açtığını zaten kanıtlamıştır. Böylesi örtük dikkat süreçleri, tekil olumsuz bilgilerden kalıcı (olumsuz) stereotiplerin ortaya çıkmasına aracılık eden bir mekanizma teşkil edebilir.

Buna uygun olarak, 202 katılımcıyla bir göz izleme deneyi gerçekleştirildi. Bu deneyde, bir Müslüman örgütün iletişim stratejisinin, katılımcıların daha sonra sunulan Müslümanlara ilişkin olumsuz bilgilere ne kadar dikkat yönelttiği üzerinde etkisi olup olmadığı incelendi. Bu kapsamda, katılımcıların daha ayrıntılı incelediği noktalar olan bakış fiksasyonları kaydedildi. Katılımcılara, dört ekran görüntüsüne dağıtılmış toplam on iki gazete makalesi okunmak üzere sunuldu. İlk makale, Berlin’deki kurgusal, İslamcı olarak sınıflandırılan saldırının betimlemesini içeriyor, makalenin sonunda ise saldırıya yönelik bir Müslüman örgütün tepkisi (yine SCCT’ye göre formüle edilmiş biçimde) yer alıyordu. Diğer gazete makaleleri Netflix, Bitcoin ve NASA gibi çeşitli başka konuları ele alıyordu. Son ekran görüntüsünde ise nihayet Müslümanlara ilişkin iki makale bulunuyordu; bunlardan biri olumlu, diğeri ise olumsuz haber veriyordu. Makaleleri okuduktan sonra katılımcılara, sosyodemografik verileri, okunan makaleler hakkındaki bilgiyi, makalelerdeki çeşitli aktörlere yönelik tutumu ve makalelerin sunumuna ilişkin soruları içeren bir anket verildi. Merkezi bağımlı değişken, farklı makale varyantlarını okuduktan sonra katılımcıların dikkat yönlendirmesiydi; bu, Müslümanlar hakkındaki olumsuz makalelere yönelik fiksasyon süreleriyle ölçüldü. Ayrıca bir ankette, adı geçen Müslüman örgütün açık değerlendirmesi de soruldu.

Pratik aktarıma

Son olarak, çalışmanın sonuçlarından çıkan eylem önerilerini muhataplara uyarlamak için, 2023 yılının Haziran ile Eylül ayları arasında Müslüman dinî toplulukların, derneklerin, kültür merkezlerinin ve cemaatlerin toplam 30 temsilcisiyle on iki atölye çalışması ve toplantı düzenlendi.

3. Başlıca bulgular

Tüm araştırmalar boyunca görülmektedir ki, aktif kriz iletişimi Müslüman kuruluşlara yönelik olumlu tutumların teşvik edilmesinde belirleyicidir. Çalışma bulguları, yalnızca bir açıklama yapılmasının seçilen kriz iletişimi stratejisinden daha büyük bir etkiye sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Her ne kadar hiçbir strateji İslamcı bir saldırının olumsuz itibar etkilerini tamamen ortadan kaldıramasa da, test edilen her açıklama, açıklama yapılmamasına kıyasla daha olumlu bir algıya yol açmıştır.

Müslüman örgüt ve çatı kuruluşları iletişim stratejileri

Saldırlara ilişkin 226 açıklama tespit edildi. Bunların 137'si İslamcı ve 89'u İslam karşıtı saldırılara ilişkindir. Tepkiler eşit dağılmamıştır: Başkentlerdeki saldırılar, daha küçük şehirlerdeki saldırılara kıyasla açıklama yapma olasılığını daha çok artırmıştır. Almanya'daki yedi İslamcı saldırının (2015-2020) dördü tepkisiz kaldı. Zentralfürder der Muslime in Deutschland (ZMD) (Türkçe: Almanya Müslümanları Merkez Konseyi) ve Türkisch-Islamische Union (DITIB) (Türkçe: Diyanet İşleri Türk İslam Birliği), gerek gazetelerde gerekse sosyal medyada en çok basın bültenini yayımladı.

Çatı kuruluşları, kriz iletişimi stratejilerinin geniş bir yelpazesini kullanmaktadır. İslam karşıtı saldırılara verilen tepkiler, İslamcı saldırılara ilişkin açıklamalara kıyasla yer, zaman ve zararlara dair daha sık spesifik bilgiler ile daha fazla dinî atıf içerir. Bulgular, Müslüman çatı kuruluşlarının iletişim stratejilerini saldırının türüne (İslamcı vs. İslam karşıtı) uyarladıklarına işaret etmektedir.

Açıklamaların algı ve önyargılar üzerindeki etkisi

Kurgusal senaryolarla yapılan deneyler, İslamcı terör saldırılarının ardından Müslüman kuruluşların yaptığı açıklamaların kuruluşa duyulan güveni artırdığını göstermektedir. Açıklama okuyan katılımcılar, yalnızca açıklamasız makaleyi okuyanlar ya da açıklama yapılmadığını öğrenenlere kıyasla kuruluşa karşı daha fazla güven ve daha olumlu tutumlar gösterdiler. Gerçek açıklamalarla yapılan incelemeler, failerden uzaklaşmanın kamu algısı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını göstermektedir. Buna karşılık, kuruluşun toplumsal angajmanının ve olumlu eylemlerinin vurgulanması hem kuruluşun algısını hem de Müslümanlara yönelik tutumları iyileştirir. Bu strateji yalnızca kuruluş üzerinde etkili olmakla kalmaz, daha geniş Müslüman topluluğun algısını da olumlu yönde etkiler.

Ayrıca, terörizm için atfedilen kolektif sorumluluk ile Müslüman kuruluş, Müslümanlar ve İslam'a yönelik olumsuz tutumlar arasında güçlü bir bağlantı olduğu görülmektedir.

Açıklamaların örtük dikkat süreçleri üzerindeki etkisi

Göz izleme çalışması, katılımcılara önceden aktif bir kriz iletişimi sunulmuş olsun ya da katılımcılar herhangi bir yorum yapılmadığını öğrenmiş olsunlar, Müslümanlar hakkında olumsuz makalelerin incelenme süresinde anlamlı bir fark göstermedi. Seçilen iletişim stratejisi de dikkatin yönlendirilmesi üzerinde sistematik bir etkiye sahip değildi. Bununla birlikte, adı geçen Müslüman kuruluşun itibarı açısından bir etki bulundu: Açıklama içeren makaleleri okuduktan sonra, açıklama içermeyen makaleleri okuma sonrasına kıyasla kuruluşa yönelik daha olumlu bir tutum tespit edildi. Genel olarak, göz izleme deneyinin sonuçları da diğer çalışmalardaki bulguları doğrulamakta ve buna göre aktif kriz iletişimi stratejilerinin kullanılmasını önermektedir.

4. Sonuç ve eylem önerileri

Terörist saldırılar mevcut toplumsal bölünmeleri güçlendirir. Etkili bir karşı çare, hem Müslüman çatı kuruluşları hem de çoğunluk toplumu ve medya tarafından diyaloga açıklıktır.

Müslüman çatı kuruluşları için öneriler

Birçok Müslüman kuruluş, İslamcı saldırılardan sonra açıklama yapmaktan, kendileriyle ilişkilendirilmekten korktukları için, kendilerini mesafe koysalar bile, kaçınmaktadır. Çalışma, kuruluşların bu kaygıyı aşmaları

ve İslamcı saldırıların ardından iletişim kanallarını aktif olarak kullanmaları gerektiğini göstermektedir. Bu ne kadar duygusal yaparlarsa ve ne kadar inandırıcı toplumsal angajmanı vurgularlarsa, o kadar olumlu algılanırlar.

Burada daha fazla profesyonelleşme de önemlidir: Basın açıklamaları daha profesyonel biçimde hazırlanmalı ve mümkünse saldırı günü yayımlanmalıdır. Bunun için sorumluluklar açıkça düzenlenmiş ve iletişim stratejileri önceden belirlenmiş olmalıdır.

Sivil toplum ve basın için öneriler

Çoğunluk toplumu, belirli ayrışma biçimlerini (ör. gösteriler) talep etmek yerine, onlara uygun bir biçimde mesafe koymalarına özgürlük tanıyarak Müslüman kuruluşları çabalarında destekleyebilir. Aksi takdirde kuruluşlar eylem kapasiteleri açısından kısıtlanmış hissedebilir ve olumsuz bir tutum geliştirebilirler.

Gazeteciler de Müslüman çatı kuruluşlarını haberleştirmeye daha tutarlı biçimde dâhil ederek toplumsal bölünmeleri azaltmaya katkıda bulunabilir. Müslüman kuruluşların açıklamaları farklı sıklıkta yayımlanmakta ve saldırılarla ilgili haberlerde alıntılanmaktadır. Bu bağlamda, saldırılarla ilgili haberleştirme için gazetecilik standartlarının yerleştirilmesi yerinde olacaktır.

Araştırmacılar için öneriler

Proje, İslamcı saldırılardan sonra Müslüman kuruluşların nasıl algılandığını ve iletişimlerini nasıl optimize edebileceklerini inceledi. Ancak preskriptif araştırma duyarlı biçimde kurgulanmalı ve öneriler buna göre formüle edilmelidir. Zira Müslüman çatı kuruluşları bunu özerkliklerine bir müdahale olarak algılayabilir.

Ayrıca, yanlış çıkarımları önlemek için aşırıcılık daha fazla deneysel kanıttan faydalanabilir. Böylece, Müslümanlar hakkında olumsuz haberlerin yalnızca saldırılarla olan bağlamdan mı kaynaklandığı yoksa azalan kültürlerarası temasların burada daha mı rol oynadığı belirsizliği giderilebilir. Diğer araştırma alanlarında deneysel tasarımlar standart iken, aşırıcılık araştırmalarında nadiren kullanılmaktadır. Aşırıcılığın önlenmesine ilişkin 14.000 çalışmanın bir analizinde yalnızca dokuzunun bir kontrol grubunu dâhil ettiği ortaya çıkmıştır (Jugl vd. 2020). Bu nedenle, değişim yaratmak isteyenler deneysel çalışma tasarımlarına daha fazla ağırlık vermelidir. ■

Kaynakça

- Abdullah, M. A. S. (2015). Muslims in pre-and post-9/11 contexts. *International Journal of Comparative Literature and Translation Studies*, 3(3), 52–59.
- Aberson, C. L. (2015). Positive intergroup contact, negative intergroup contact, and threat as predictors of cognitive and affective dimensions of prejudice. *Group Processes & Intergroup Relations*, 18(6), 743–760.
- Bruneau, E., Kteily, N., & Falk, E. (2018). Interventions highlighting hypocrisy reduce collective blame of Muslims for individual acts of violence and assuage anti-Muslim hostility. *Personality and social psychology bulletin*, 44(3), 430–448.
- Claeys, A.-S., & Cauberghe, V. (2014). What makes crisis response strategies work? The impact of crisis involvement and message framing. *Journal of Business Research*, 67(2), 182–189.
- Coombs, W. T., & Holladay, S. J. (1996). Communication and attributions in a crisis: An experimental study in crisis communication. *Journal of Public Relations Research*, 8(4), 279–295.
- Jugl, I., Lösel, F., Bender, D., & King, S. (2020). Psychosocial prevention programs against radicalization and extremism: A meta-analysis of outcome evaluations. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 13(1), 37–46. <https://doi.org/10.5093/ejpalc2021a6>.
- Frey, A. (2022). Getting under the skin: The impact of terrorist attacks on native and immigrant sentiment. *Social Forces*, 101(2), 943–973.
- Kauff, M., Asbrock, F., Wagner, U., Pettigrew, T. F., Hewstone, M., Schäfer, S. J., & Christ, O. (2017). (Bad) feelings about meeting them? Episodic and chronic intergroup emotions associated with positive and negative intergroup contact as predictors of intergroup behavior. *Frontiers in Psychology*, 8, 1449. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01449>.
- Ma, L., & Zhan, M. (2016). Effects of attributed responsibility and response strategies on organizational reputation: A meta-analysis of situational crisis communication theory research. *Journal of Public Relations Research*, 28(2), 102–119.

- Paolini, S., Hewstone, M., Voci, A., Harwood, J., & Cairns, E. (2006). Intergroup contact and the promotion of intergroup harmony: The influence of intergroup emotions. In R. Brown, & D. Capozza (Eds.), *Social identities: Motivational, emotional, and cultural influences*, 209–238. Psychology Press.
- Saleem, M., Prot, S., Anderson, C. A., & Lemieux, A. F. (2017). Exposure to Muslims in Media and Support for Public Policies Harming Muslims. *Communication Research*, 44(6), 841–869. <https://doi.org/10.1177/009365021561921>.

Bölüm 12: Beklentiler ile Gerçeklik Arasında İslam Din Dersi İslamcı radikalleşmeye karşı önleme çalışmalarının potansiyeli ve sınırları

Margit Stein, Alexandra Schramm ve Veronika Zimmer (UWIT Projesi)

1. Arka plan

Okul, aynı yıl grubundaki tüm çocuk ve gençlere erişilebilen merkezi bir mekân sunar ve onların gençlik dönemlerinin büyük bir bölümünü heterojen akran grupları içinde zorunlu olarak geçirdikleri yerdir. Okula genel olarak çok sayıda görev ve işlev atfedilir. Zira sosyalleştirici, eğitici ve önleyici gücüne büyük umutlar ve beklentiler bağlanmaktadır (Körs 2023; Zimmer ve Stein 2024). Okullardaki dersler arasında din dersine özgü olan husus, onun anayasal düzlemde alman ana Anayasası'nda (Madde 7) güvence altına alınmış tek derstir. Birçok eyalette Müslüman öğrenci sayısının artması dikkate alındığında - başta “batı” olarak adlandırılan federal eyaletler - pek çok okulda hâlihazırda İslam din dersi sunulmaktadır (Ströbele 2021; Zimmer ve Stein 2024). İslam din dersi, örneğin nüfusu en yüksek eyalet olan Kuzey Ren-Vestfalya'daki model denemelerinde bilimsel olarak izlenmiştir ve ebeveynler ile öğrenciler tarafından iyi karşılanmıştır (Uslucan 2015).

Toplumsal-siyasal düzlemde İslam din dersi, Müslüman çocuk ve gençlerin topluma entegrasyonu, İslam'ın Almanya'da görünür kılınması ve böylece Müslüman kişilere yönelik takdirin artırılması ile nihayetinde radikalleşmeyi önleyici bir etki gibi yüksek hedefler güden çok çeşitli beklentilerle karşı karşıyadır. Pedagojik aktörler, özellikle öğretmenler, burada merkezi bir rol üstlenmekte ve bu görevler ile zorluklara uygun biçimde hazırlanmak zorundadır. Daha sonra bizzat radikal eğilimlere karşı “multiplikatorlar” olarak etkiye bulunabilecek İslam din dersi öğretmenleri ve ilahiyatçıların yetiştirilmesinde ise, İslam İlahiyatı Merkezleri ve Enstitülerindeki öğretim elemanlarına belirleyici bir önem atfedilmektedir.

UWIT “Ursachen und Wirkungen des radikalen Islam aus der Perspektive (angehender) Theolog:innen” (Türkçe: “(Aday) ilahiyatçıların perspektifinden radikal İslamın nedenleri ve etkileri”) projesinde, okulun ve özellikle (İslam) din dersinin, radikalleşmeye karşı önleyici etkisi olan ve kimlik kazandırıcı olabilen kültürlerarası ve yansıtıcı yeterliklerin geliştirilmesinde hangi özgül rolü oynayabileceği araştırıldı. Öğretim elemanlarının ve öğrencilerin, kendi eylem alanlarına ve mesleki bağlamlarındaki sorun alanlarına ilişkin perspektifleri çalışmanın merkezinde yer aldı.

2. Yöntem

Bir doküman analizinde, İslam İlahiyatı programlarında radikalleşme konusunun ele alınışı analiz edildi. Almanya'daki İslam İlahiyatı, Din, Din Pedagojisi ile öğretmenlik için Din Öğretimi (Lehramt) lisans ve yüksek lisans programlarının içerikleri; modül tanımları, modül el kitapları, modül özetleri, alan-özgü hükümler ve öğrenim ile sınav yönetmelikleri gibi belgelere dayanarak değerlendirildi. Tarama Şubat 2022'de yapıldı ve Almanya'daki tüm yerleşkeleri kapsadı; somut olarak Erlangen-Nürnberg, Frankfurt am Main (Gießen ile birlikte), Münster, Osnabrück ve Tübingen, Berlin, Hamburg üniversiteleri ile Karlsruhe, Ludwigsburg, Weingarten ve Freiburg'daki Pädagogische Hochschulen'i (Türkçe: Eğitim Yüksekokulları) içerdi.

Almanya'daki 13 İslam İlahiyatı Merkezi ve Enstitüsünden 11'inde 26 öğretim elemanı ve 19 öğrenciyle, İslamcı radikalleşmeye ilişkin açıklama yaklaşımları ve İslam din dersinin olası olumlu etkileri hakkında mülakatlar yapıldı. Görüşme katılımcılarının, olası radikalleşme vakalarına hazırlığı ve radikalleşmenin önlenmesini, öğrenim sürecinde öğretim elemanları olarak nasıl kurguladıkları ya da öğrenciler olarak nasıl deneyimledikleri kayda alındı.

Ayrıca Almanya genelinde 864 öğrenciyle yapılan bir ankette, sosyal bilimler programları ile öğretmenlik programlarındaki öğrencilerin, öğrenimleri çerçevesinde dinlerarasılık, kültürlerarasılık, demokrasi pedagojisi ve dinî temelli radikalleşme gibi konularla ne ölçüde karşılaştıkları ve bu konu alanlarında mesleki hazırlıklarını nasıl değerlendirdikleri incelendi.

3. Başlıca bulgular

Belge analizleri

İncelenen lisans programlarına ilişkin belgelerin analizleri şunu göstermektedir: Eğitim, bir yandan İslam'ın heterojenliğini ve çeşitliliğini ortaya koymak üzere İslam hukuk ekolleri ve teolojik akımlarla yüzleşmeye, diğer yandan öğrencileri özdeşünüme teşvik etmek için yargı ve iletişim yetkinliklerine yönelik yöntemsel eğitime odaklanmaktadır. Demokrasi anlayışı ve açıklığın genel olarak teşvik edilmesine rağmen, radikalleşme konusu (özellikle radikalleşmenin önlenmesi) modül tanımlarında sınırlı ve nadiren açık biçimde ele alınmaktadır. Modüllerin içerikleri esasen, öğretmenlik mesleğinde dinsel ve toplumsal-siyasal sorularla yansıtıcı biçimde yüzleşebilmek açısından belirleyici olan yorumlama, yargı ve diyalog yetkinliklerinin geliştirilmesini hedeflemektedir.

İslam ilahiyatı yüksek lisans programları, öğrencilerini İslam Din Dersi alanında öğretmenliğin yansıtıcı ve yetkin icrası için hazırlamayı amaçlar. Yüksek lisans programlarındaki yetkinliklerin derinleştirilmesi, özellikle toplumsal sorunların analizine ve din dersinin pedagojik biçimlendirilmesine ilişkin gerekli beceriler bakımından, lisans programlarına kıyasla belirgin bir ilerleme göstermektedir. Lisans ve yüksek lisans programları, dinsel olguların algılanması ve yorumlanmasının yanı sıra eleştirel yargı oluşturmayı vurgular. Odak, radikalleşmeyle başa çıkma bağlamındaki pratik uygulamadan ziyade kuramsal yansıtma üzerindedir.

Öğretim elemanları ve öğrencilerle nitel görüşmeler

Görüşülen tüm öğretim elemanları ve neredeyse tüm görüşülen öğrenciler, (dinsel) kimlik gelişimindeki zorluklar ve sorunlar ile radikal yönelimlere meyil arasında bağlantılar görmektedir. İslam ilahiyatı alanındaki görüşülen öğrenciler, İslam hakkında eksik bilgi ile kimlik oluşumundaki kriz ve çatışmalarda yetersiz özsaygıyı, İslamcı propagandaya ve radikal yönelimlere karşı hassasiyetin başlıca nedenleri olarak değerlendirmektedir. Buna uygun olarak, İslam hakkında mesleki bilgi aktarımını ve öğrencilerin kimlik oluşumunu desteklemeyi başlıca görevleri olarak görmektedirler. Öğrenimlerinden ve yaşamın diğer alanlarından gençlerin dinsel gelişimine ve radikalleşmenin olası etkenlerine ilişkin bilgi, deneyim ve arka plan bilgilerine görünür biçimde sahip olsalar da, argümantasyonları yalnızca başlangıç düzeyinde çok faktörlü ve dengelidir. Bu nedenle belirtilen açıklama kalıpları belirgin biçimde yetersiz kalmaktadır. Buna karşılık, görüşülen öğretim elemanları belirgin ölçüde daha karmaşık biçimde argüman geliştirmekte ve radikalleşmeyi daha güçlü biçimde çok faktörlü olarak koşullandırılmış ve çeşitli düzlemlerde konumlanmış görmektedir. Öğrencilere kıyasla radikalleşmenin birey düzeyindeki etkenlerini daha az vurgulamakta ve bunun yerine ayrımcılık, dışlanma ve uluslararası çatışmalar gibi toplumsal ölçekteki etkenleri itici unsur olarak daha güçlü biçimde dâhil etmektedirler.

Görüşülen öğretim elemanlarına göre radikalleşmenin önlenmesi, din dersinin biçimlendirilmesinde büyük ve temel bir rol üstlenmektedir. Ancak radikalleşmenin önlenmesi alanı, İslam hakkında refleksif ve temellendirilmiş bilginin aktarımına kıyasla daha az açık ve kesin biçimde ele alınmaktadır. Önleme, bir bütün olarak refleksif bir din dersinin görevi ve ayrıca ebeveynlerin, çocuk gündüz bakım kurumlarının, okulların ve okul dışı gençlik eğitimi ve çalışması aktörlerinin bütüncül, yaşam boyu süren bir görevi olarak görülmekte olup, yalnızca din dersine bir "incir yaprağı işlevi" olarak devredilmemelidir. Burada en yüksek öneme sahip olan, okulun diğer sosyalleşme kurumlarıyla işbirliğidir. Tüm kısıtlamalara rağmen İslam din dersinin ve öğretmenlerinin önemi özellikle büyük olarak algılanmaktadır.

Aday öğretmenlerin yetiştirilmesine ilişkin olarak öğretim elemanları, çoğu zaman yalnızca İslamcı aşırıcılık ya da radikalleşmeye adanmış etkinliklerin bulunmadığını, bunun yerine konunun tüm derslerde her zaman birlikte düşünüldüğünü belirtmektedir. Öğrenciler de radikalleşme konusunun eğitime doğrudan açıkça değil, daha çok örtük biçimde dâhil edildiğini vurgulamakta. Bunların birçoğu, örneğin gerçek sorunlar temelinde yaşam-dünyası odaklı biçimde konuyla meşgul olmayı sağlayacak yeterli imkânların azlığından yakınmaktadır.

Öğrencilerle nicel anket

Öğrenciler, dinlerarasılık, kültürlerarasılık, demokrasi pedagojisi ve dinî temelli radikalleşme alanlarında yeterince kapsamlı eğitilmediklerinden yakınmaktadır. Özellikle Lehramt (öğretmenlik) öğrencileri, bu konularla daha az düzeyde yüzleştiklerini bildirmektedir. Öğretmenlerin dörtte biri ile üçte biri, okul gündelik yaşamında birçok din kaynaklı çatışma gözlemlediklerini, ancak bunun için çok az hazırlık aldığını belirtmektedir. Benzer deneyimleri (okul içi ve) okul dışı çocuk ve gençlik çalışmasında sosyal hizmet uzmanları ve eğitimciler de aktarmaktadır. Yalnızca Master düzeyindeki Lehramt öğrencilerinin %23,4'ü (Bachelor: %7), öğrenimleri sırasında dinî temelli radikalleşme ve önlemeye ilişkin içeriklerin işlendiğini bildirmektedir; buna karşılık bu oran, Sosyal Hizmet öğrencilerinde (Master: %14,7, Bachelor: %20,1) ve Eğitim Bilimleri öğrencilerinde (Master: %40, Bachelor: %46,2) ortalama olarak biraz daha yüksektir. Benzer bir durum, İslam ve Müslüman yaşamına ilişkin konular için de geçerlidir. Lehramt öğrencilerinin yalnızca Bachelor düzeyinde %17,8'i ve Master düzeyinde %19,1'i bu konuları işlemiştir. Bu oran, Sosyal Hizmet ve Eğitim Bilimleri öğrencilerinde sırasıyla %49,8 ve %46,1'dir (Master: %40, Bachelor: %67,3). Bu farklılık - özellikle Lehramt eğitiminde - mesleki gerekliliklere uygun bir hazırlığı güvence altına almak için müfredatların ve modül planlarının gözden geçirilmesi gereğine işaret etmektedir.

4. Sonuç ve eylem önerileri

Özetle, aday öğretmenlerin Müslüman öğrencilerle ilişkili toplumsal zorluklara hazırlığı, radikalleşme gibi bazı boyutlar neredeyse hiç açıkça ele alınmasa da, kapsamlı ve bütüncül olarak nitelenebilir. Bu da İslam din dersine yönelik toplumsal-siyasal beklentilerle bir çelişki ortaya çıkarır. Öğretmenler ve pedagojik aktörler, okul gündelik yaşamında dinlerarasılık, din kaynaklı çatışmalar ve radikalleşme ile başa çıkma konularındaki zorluklara kendilerini yeterince hazırlıklı hissetmemektedir. Bulgular ayrıca, radikalleşme konusunun birçok ders-te örtük ve dolaylı biçimde ele alındığını, ancak seminerlerin belirgin bir konusu olarak nadiren yer aldığını göstermektedir.

Dolayısıyla, bu konuların aday öğretmenlerin eğitimine daha güçlü biçimde dâhil edilmesine ve ayrıca özellikle bu eğitimin, radikalleşmenin önlenmesi ile çoğulcu bir toplumun teşviki bakımından etkililiğine ilişkin ek araştırma ihtiyacına devam edilmektedir. Kapsamlı bir önleme için, bir yandan dinlerarası ve kültürlerarası çatışmalar ile öte yandan uzlaş, aynı şekilde ırkçılık karşıtı çalışmalar ve demokrasinin teşviki, öğretmenlik programlarının ve sosyal bilim alanlarındaki tüm programların müfredatlarına daha güçlü biçimde entegre edilmelidir. Amaç, öğretmenleri ve pedagojik aktörleri, özellikle (Müslüman) gençlerin yaşam gerçekliğini hedefli biçimde dâhil eden programlar ve stratejiler oluşturmaya hazırlamak olmalıdır. Buna uygun olarak, uygulama odaklı bir öğrenim modeli disiplinlerarası kurgulanmalı ve hem kuramsal bilgi hem de pratik beceriler kazandırmalıdır. Bu, kültürlerarası ve dinlerarası diyalogların, eleştirel düşünmenin ve empatinin teşvik edilmesini kapsamaktadır. Öğrenciler, kapsayıcı ve adil bir toplumu teşvik etmek amacıyla, bulundukları çevrenin çeşitliliğini anlamaya, ona saygı duymaya ve onunla yapıcı biçimde başa çıkmaya muktedir kılınmalıdır.

Aday öğretmenlerin ve pedagojik aktörlerin sağlam bir eğitime ek olarak, bir yandan tüm gençler için dinlerarası ve kültürlerarası uzlaş ile demokratik yetkinliğin teşvikine yönelik, hedefli, ihtiyaca uygun ve bütünleştirici teklifler geliştirmek belirleyicidir. Böylece, batı toplumlarında Müslüman gençler için entegrasyon ile dinlerine bağlılık arasındaki gerilim alanındaki zorluklar en aza indirilebilir. Diğer yandan, toplum genelinde dinlerarası ve kültürlerarası uzlaş ile demokratik yetkinlik teşvik edilmeli ve böylece yalnızca Müslümanlar değil, tüm dinî yönelimlerden ve etnik ve sosyal aidiyetlerden gençler de dâhil edilmelidir. Bu da onların (dinî) kimlik gelişimleri için güvenli bir çerçeve sunmak içindir. ■

Kaynakça

- Körs, A. (Ed.) (2023). *İslam in der Gesellschaft. Islamischer Religionsunterricht in Deutschland: Ein Kaleidoskop empirischer Forschung*. Springer VS.
- Ströbele, C. (2021). Der islamische Religionsunterricht in Deutschland: Entwicklungen und Wirkungen. *Religion*, 135, 1–23.
- Uslucan, H.-H. (2015). *Zwischenbericht zur wissenschaftlichen Begleitung der Einführung des islamischen Religionsunterrichts (IRU) im Land Nordrhein-Westfalen*. Zentrum für Türkeistudien und Integrationsforschung.
- Zimmer, V., & Stein, M. (2024). *Zwischen Tradition und Moderne. Eine Studie zu Studierenden der (Islamischen) Theologie und Religionspädagogik in Deutschland*. Springer.

Bölüm 13: Gençlerin İslamcı radikalleşmenin önlenmesi ve uzaklaşması için zorluklar ve başarı koşulları

Eike Bösing, Yannick von Lautz, Mehmet Kart ve Margit Stein (Distanz Projesi)

1. Arka plan

İslamcı radikalleşme ve buna karşı önleyici ve müdahaleci biçimde karşı koyma girişimleri güncel ve yakıcı konulardır. Kapsamlı araştırmalar, radikalleşme süreçlerinin çok boyutlu etkenlerin etkileşimiyle şekillendiğini göstermiştir. Buna biyografik kriz olayları, otoriter tutumlar, aynı zamanda gençliğe özgü kimlik çatışmaları, çoğunluk toplumundan yabancılaşma ya da ayrımcılık deneyimleri dâhildir (Akkuş vd. 2020; Aslan vd. 2018; El-Mafaalani 2017; Schramm vd. 2023; Weitzel ve Kurtenbach 2023; Wolfowicz vd. 2020; Zimmer vd. 2022; 2023).

Almanya’da radikalleşmenin önlenmesi ve çıkış süreçlerinin desteklenmesi için geniş bir hizmet yelpaze-si gelişmiştir. Önleme aktörlerinden, radikalleşmiş bireyleri İslamcı gruplar ve tutumlardan mesafe koymaya motive etmeleri ve uzun vadeli rehabilitasyon ile yeniden entegrasyonu mümkün kılmaları beklenmektedir. Bunun için, etkilenenlerin sosyal çevresine danışmanlık sunarlar ya da doğrudan etkilenen kişilerle çalışırlar, çoğu zaman aylar hatta yıllar boyunca. Hedef grupların yaşam dünyalarına derinlemesine içgörüler kazanırlar ve uzaklaşma süreçlerinde kilit bir rol üstlenebilirler. Buna rağmen, deneyimleri ve perspektifleri çoğu zaman aydınlatılmamaktadır. Bu, çoğu zaman gençler için ilk başvuru kişileri olan pedagojik standart yapılar da görev yapan uzmanlar için de geçerlidir. Dolayısıyla, deneyimleri ve eylem pratiklerinin sistematik analizleri yoluyla eylem alanının profesyonelleştirilmesi ilerletilebilir ve önleme ile (de-)radikalleşmeye ilişkin bilgi birikimleri genişletilebilir.

Distanz projesi “Strukturelle Ursachen der Annäherung an und Distanzierung von islamistischer Radikalisierung - Entwicklung präventiv-pädagogischer Beratungsansätze” (Türkçe: “İslamcı radikalleşmeye yaklaşmanın ve bundan uzaklaşmanın yapısal nedenleri - önleyici-pedagojik danışma yaklaşımlarının geliştirilmesi”), başarılı bir radikalleşme önleme ile uzaklaşma süreçlerine eşlik edilmesi için temel başarı koşullarını belirlemeyi amaçladı. Odakta iki boyut yer aldı:

- (1) Pedagojik standart sistemlerde (zannedilen) radikalleşme eğilimleri bağlamındaki zorlukların ve ihtiyaçların tespiti
- (2) Uzmanların deneyimlerinin, eylem pratiklerinin ve radikalleşmenin önlenmesi ile Deradikalisasyon çalışmasındaki başarı koşullarının analizi.

2. Yöntem

Okulda ve okul dışı gençlik çalışmasında dinî temelli çatışmalar ve radikalleşmeye ilişkin zorluklar ile ihtiyaçların analiz edilmesi amacıyla, çocuklar, gençler ve onların ebeveynleriyle çalışan kişilerle hem nicel hem de nitel anketler gerçekleştirildi.

2023 yılında Almanya genelinde gerçekleştirilen nicel anket, 694 öğretmen ve pedagojik uzman personelden oluşan bir örneklemi kapsadı. Anket, üç merkezi konu alanını ele aldı: a) okulda dinî çeşitliliğin algılanması, b) okul bağlamında dinî temelli çatışmalarla ilgili deneyimler ve c) okul bağlamında İslamcı radikalleşme ile ilgili deneyimler.

Ayrıca, okulda ya da okul dışı alanda, örneğin açık gençlik buluşma merkezlerinde veya gençlik yaşam gruplarında, çocuklar, gençler ve onların ebeveynleriyle çalışan kişilerle 70 görüşme gerçekleştirildi. Örneklem

dâhil edilme ölçütü, katılımcılar tarafından öznel olarak dinî alana yerleştirilen en az bir çatışma nedeniyle daha önce dahili ya da harici yardım talep edilmiş olmasıydı. Görüşme kılavuzu, bireysel ve örgütsel zorlanma deneyimine, çatışmalarla başa çıkma biçimlerine ve özellikle dış danışma merkezleri ve önleme çalışmasının diğer aktörleriyle işbirliğine ilişkin açık uçlu soruları kapsıyordu.

Buna ek olarak, önleme ve deradikalizasyon çalışmasındaki uygulama pratiğini ve başarı koşullarını analiz etmek amacıyla, vakalar-üstü bir perspektifle uygulamacılarla 25 görüşme ve dokuz tekil vakaya özgü görüşme gerçekleştirildi.

3. Başlıca bulgular

Okulda din kaynaklı çatışmalara ilişkin nicel anket

Yaklaşık %80'i dinî çeşitliliği önemli olarak algılasa da, yalnızca %52'si bu boyutun okullarında aktif biçimde ele alındığını belirtmektedir. Bu boşluğa rağmen, katılımcıların yaklaşık %73'ü dinî çeşitlilikle başa çıkma konusunda kendini güvende hissetmektedir. Katılımcıların yaklaşık yarısı (%53,5), okul bağlamında dinî çeşitlilik ve İslamcı radikalleşme ile başa çıkmaya yönelik eğitimlerin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Katılımcıların yaklaşık üçte biri, öğrenciler arasında dinî temelli çatışmalar gözlemlemektedir. En sık olarak dinlerarası çatışmalar zikredilmekte; bunu dinin yorumlanması ve pratiği etrafındaki çatışmalar, farklı dinlerin eşitliğine ilişkin çatışmalar, din içi tartışmalar ile misyonerlik girişimleri izlemektedir. Dine ilişkin olarak başlangıçta özgül olmayan bir soru yöneltilmesine rağmen, katılımcılar neredeyse yalnızca İslam bağlamında ya da Müslüman olarak algılanan öğrenciler bağlamında algılanan çatışmaları tasvir etmektedir.

Katılımcıların %36,6'sı, öğrencilerin dinî pratikleriyle ilgili zorluklarla karşı karşıya olduklarını belirtmektedir. Yaklaşık dörtte biri (%26), okullarında İslamcı tutumlar ve ifadelerle ilgili deneyimler bildirmektedir. Bu beyanlar, katılımcıların öznel değerlendirmelerine dayanmaktadır ve nesnel değerlendirmelere veya belgelenmiş vakalara değil. Özellikle vurgulanabilecek olanlar dinî temelli cinsiyetçilik, fundamentalizm, diğer dinlerin reddi ve dinî temelli queer karşıtlığıdır. Buna ek olarak, dinî motivasyonlu antisemitizm ve demokratik ilkelere karşı çıkış da ilgili kategoriler olarak tanımlanmaktadır. Dinsel aşırıcılıkla doğrudan bir bağlantıya işaret eden kategoriler, örneğin İslamcı gruplara yönelik olumlu atıf, İslamcı saldırılara/vakalara olumlu atıf ya da İslamcı sembollerin kullanımı gibi, karşılaştırıldığında belirgin biçimde daha az zikredilmektedir.

Birden çok katılımcı, anlatımlarında “Müslüman” ve “Alman” öğrenciler arasında karşıtlık kurmak, bu da bu kimlik özelliklerinin birbiriyle bağdaşmadığı varsayımını ima etmektedir. Bu algı, Müslüman olarak algılanan öğrencilerin damgalanmasına yol açabilir.

Okul ve okul dışı gençlik çalışmasında din kaynaklı çatışmalara ilişkin nitel bulgular

Öğretmenler ve pedagojik uzmanlar, okul gündelik yaşamında özellikle dinî bağlamı ayrımcı ve aşağılayıcı ifadeleri birer zorluk olarak görmektedir. Yapısal zorluklar bağlamında, dinî gerekçeli oruç, dinî giyim kuralları, ibadet vakitleri ve dinî bayramlar gibi alanlarda çatışma noktaları belirginleşmektedir. Bu durum özellikle, dinî anlayışlarına ilişkin taleplerini dile getiren öğrencilerin okul yönetimlerinin sınırlı esnekliğiyle karşılaşmaları hâlinde sorunlara yol açmaktadır.

Birçok öğretmen ayrıca, ebeveynlerle yürütülen çalışmalarda dinî nedenli çatışmalar ve zorluklar bildirmektedir; örneğin, öğrencilerin kendi dinî ya da cinsel kimliklerine veya ilişkilerdeki öz-belirlenim haklarına ilişkin yaşam tarzlarının ebeveynler tarafından kabul edilmemesi ya da öğrencilerin, örneğin zorla evlendirmeler konusunda, yardım ve arabuluculuk talep etmeleri gibi.

Görüşülenlere göre dikkat çekicidir ki, genç erkekler daha ziyade çatışma tetikleyici olarak görülürken, genç kızlar daha ziyade çatışmadan etkilenen olarak görülmektedir.

Görüşülenlerin, belirtilen çatışmalar, zorluklar ve radikalleşme vakalarıyla başa çıkmada büyük bir çaresizlik içinde oldukları görülmektedir; bu durum azımsanmayacak sıklıkla eylemsizliğe, sorunun görmezden

gelinmesine ya da aşırı tepkilere varmaktadır. Çözüm stratejileri olarak katılımcılar sık sık içeriksel tartışmaya başvururken, ilişki odaklı yaklaşımlar ihmal edilmektedir. Bunun için birçok durumda yetersiz zamansal kaynaklar ve yetersiz destek sorumlu tutulmaktadır. Genel olarak, görüşülenler danışmanlık ve eğitime yüksek ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.

Uzman mülakatları: Radikalleşmenin önlenmesinde başarı koşulları

Mülakatlar, deradikalizasyonun sosyoekonomik koşullara, sosyal çevreye ve kurumsal desteğe bağlı olabilen çok katmanlı bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Özel bir vurgu yapısal çerçeve koşullarına yöneltilmektedir: güvencesiz yaşam koşulları ve yetersiz eğitime erişim, İslamcı radikalleşmeye yatkınlığı artırmaktadır. Öte yandan, Müslümanların ya da Müslüman olarak algılanan kişilerin maruz kaldığı ayrımcılık ve dışlanma, uzaklaşma süreçlerini zorlaştırmaktadır. Sosyal ilişkiler de önemli bir rol oynamaktadır ve aile, partnerlikler ve analog ile dijital alandaki sosyal etkileşim burada temel faktörlerdir. Uzaklaşmaya yönelik olumlu itici güçler, aile içi çatışmaların ele alınması ve sağlıklı sosyal ağlara dâhil edilme yoluyla ortaya çıkabilir. Tersine, ailevi krizler, sorunlu partnerlikler veya akran grupları içindeki izolasyon radikalleşmeyi pekiştirebilir. Bu nedenle, yakın ve destekleyici ilişkiler yoluyla sağlanan sosyal istikrar belirleyicidir. Son olarak, güvenlik makamları ile sivil toplum aktörleri arasındaki işbirliklerinin önemi ve hedef kitleye özgü yaklaşımların gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu işbirliği, veri korumasına ilişkin gerilimler ve farklı eylem mantıkları nedeniyle zorlaşabilir ve bu nedenle şeffaf ve koordineli yaklaşımlar gereklidir.

Uzman mülakat görüşmeleri: Önleme ve deradikalizasyonda eylem pratikleri

Dört deradikalizasyon yaklaşımı tespit edildi. Gündelik uygulama pratiğinde bunlar statik yaklaşımlar değildir ve daha ziyade daha geniş kesişimlere sahip, sezgisel ve karma biçimlerde uygulanan stratejilerdir:

- (1) Dinî-ideolojik yaklaşım, aşırı inançları argümantasyon ve tartışmalar yoluyla sorgulamayı hedefler.
- (2) Kabul odaklı yaklaşım, kişisel desteği ve kabul edilme deneyimini ön plana çıkarır.
- (3) Sistemik yaklaşım, etkilenenlerin sosyal istikrara kavuşturulmasına odaklanır.
- (4) Yaşamla başa çıkma yaklaşımı, örneğin psikolojik veya ekonomik destek yoluyla dayanıklılığı ve öz-örgütlenmeyi güçlendirmeyi hedefler.

Uzmanların profesyonel eylemleri bakımından, özellikle ilişki ve etkileşim örgütlenmesine ilişkin üç tip tanımlanabilir:

- (1) Commitment tipi (Türkçe: adanmışlık tipi), yüksek düzeyde angajman ve vakanın başarısına güçlü duygusal bağlılık ile karakterizedir. Uzmanlar bu kapsamda bütüncül, ancak eğilim olarak sınırları gevşeyen bir ilişki çalışmasına başvurur.
- (2) Expertise tipinde (Türkçe: uzmanlık tipi), konuya ilişkin bağlam vurgulanır ve uzmanların uzman statüsü öne çıkarılır. Burada danışanların değersizleştirilmesine katkıda bulunma riski mevcuttur.
- (3) Advocacy tipi (Türkçe: savunuculuk tipi), hedef kişiler için belirgin bir çıkar temsilciliği ve savunuculukla karakterizedir. Uzmanlar bu yolla güvene dayalı ilişkiler kurmaya ve tanınma deneyimleri oluşturmaya çalışırlar.

4. Sonuç ve öneriler

Proje, demokrasinin teşvikinin temel ve yatay bir görev olarak önemini ve ayrıca belirli grupları hedef göstermeyen ya da daha fazla damgalamayan, bunun yerine tüm gençleri birlikte öğrenenler olarak muhatap alan kapsamlı ve erken bir radikalleşme önlemesinin ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bunu gerçekleştirmek için, standart yapılar - özellikle okul ve açık gençlik çalışması - bugüne kıyasla daha belirgin bir rol üstlenmelidir. Ayrıca, bütüncül bir radikalleşme önlemesi, özellikle standart yapılardaki uzmanları

güçlendirmelidir. Görüşülen öğretmenler ve eğitimcilerde gözlenen belirgin tereddütler, hizmet içi eğitimler ve iyileştirilmiş bir temel mesleki eğitim yoluyla giderilmelidir.

Önemli yatay görevler olan sınıf içi birlikteliğin sürdürülmesi, demokrasi pedagojisi, dinlerarası ve kültürlerarası diyalog ile radikalleşmenin önlenmesinin hayata geçirilebilmesi için ayrıca zamansal ve mali serbestlikler tanınmalıdır. Bu, demokratik yetkinlikleri düşük eşikli biçimde pekiştiren dış ortakların dâhil edilmesi yoluyla da gerçekleşebilir. Özellikle erken radikalleşme süreçleri ve ilk eğilimler, mümkün olduğunca mevcut sistemler içinde, hem ailelerin içinde hem de gençlik hizmetinde ve okul gibi profesyonel bağlamlarda ele alınmalıdır.

Ayrıca, eylem yönelimleri ve ihtiyaçlar açısından ayrıntılandırılmış radikalleşmenin önlenmesi ve çıkış çalışması eylem alanında da, karmaşık vaka durumlarıyla başa çıkabilecek iyi yetişmiş uzmanlara ihtiyaç vardır. Özellikle yüksek fluktasyon ve kısa döngülü proje finansmanı ile karakterize edilen bir alanda, erken profesyonelleşme vazgeçilmezdir. Burada da, danışmanlık ve eğitim kapsamında, görüşme yürütme ve profesyonel ilişki çalışması alanlarında ek yetkinliklerin geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Danışmanlık çalışmasına yönelik buna tekabül eden yüksek gereksinimlere rağmen, bu çok meslekli eylem alanında şimdiye dek bir öncü meslek ortaya çıkmamıştır. Uygulamaya farklı bilgi birikimlerine sahip çok sayıda meslek grubu katılmaktadır. Sosyal Hizmet ve Sosyal Pedagoji ile sıkı bir bağ, danışanları kapsamlı biçimde güçlendirmek ve radikal tutumların ve grupların ötesinde güçlendirme ile özerklik ve öz-etkililik deneyimlerini mümkün kılmak açısından, daha ileri profesyonelleşmeye elverişli görünmektedir. Bu, aynı zamanda, danışma merkezleri ile güvenlik makamlarının çıkar grupları arasındaki gerilim ilişkisini de, sorun yorumlarının ve çözüm yaklaşımlarının müzakeresinde tutarlı bir profesyonel konumlanmayı mümkün kılarak, yumuşatabilir. ■

Kaynakça

- Akkuş, U., Toprak, A., Yılmaz, D., & Götting, V. (2020). *Zusammengehörigkeit, Genderaspekte und Jugendkultur im Salafismus*. Springer VS.
- Aslan, E., Erşan Akkılıç, E., Hämmerle, M. (2018). *Islamistische Radikalisierung*. Springer VS.
- El-Mafaalani, A. (2017). Provokation und Plausibilität – Eigenlogik und soziale Rahmung des jugendkulturellen Salafismus. In A. Toprak, & G. Weitzel (Hrsg.), *Salafismus in Deutschland* (S. 77–90). Springer VS.
- Schramm, A., Stein, M. & Zimmer, V. (2023). Ursachen der islamistischen Radikalisierung aus Sicht der Dozierenden der Zentren und Institute für Islamischen Theologie. *ZepRa – Zeitschrift für praxisorientierte (De-)Radikalisierungsforschung*, 2(1), 36–91.
- Weitzel, G. & Kurtenbach, S. (2023). *Literaturbericht zum Forschungsstand aus Frankreich, Spanien und dem Sprachenraum des Balkans zu räumlichen Einflüssen auf Radikalisierung*. Institut für interdisziplinäre Konflikt- und Gewaltforschung (IKG), Fachbereich Sozialwesen der FH Münster.
- Wolfowicz, M., Litmanovitz, Y., Weisburd, D., & Hasisi, B. (2020). A field-wide systematic review and meta-analysis of putative risk and protective factors for radicalization outcomes. *Journal of Quantitative Criminology*, 36(3), 407–447. <https://doi.org/10.1007/s10940-019-09439-4>.
- Zimmer, V., Stein, M., Kart, M. & Bozay, K. (2023). Islamistische Radikalisierung – Ein Überblick über Erklärungsansätze auf Mikro-, Meso- und Makroebene. In E. Arslan, B. Bongartz, K. Bozay, B. Çopur, M. Kart, J. Ostwaldt, & V. Zimmer (Hrsg.), *Radikalisierung und Prävention im Fokus der Sozialen Arbeit*, (S. 57–70). Beltz Juventa.
- Zimmer, V., Stein, M., Kart, M., Bösing, E., von Lautz, Y. & Ayyildiz, C. (2022). Gesellschaftliche Ursachen des radikalen Islam. *IU Discussion Papers Sozialwissenschaften*, 2(1), 1–24. https://res.cloudinary.com/iubh/image/upload/v1644222630/Presse%20und%20Forschung/Discussion%20Papers/Sozialwissenschaften/DP_Sozialwissenschaften_2022_1_Zimmer_et_al_Islamistische_Radikalisierung_mbq27l.pdf. [Zugegriffen: 17.07.2024].